

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**İLK DÖNEM SUFİLERİNDE EVLİLİK VE AİLE
HAYATI**

EMRAH SAĞMAK
2501150728

TEZ DANIŞMANI
PROF. DR. EKREM DEMİRLİ

İSTANBUL, 2019

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS
TEZ ONAYI

ÖĞRENCİNİN;

Adı ve Soyadı : EMRAH SAĞMAK Numarası : 2501150728
Anabilim Dalı /
Anasanat Dalı / Programı : TEMEL İSLAM BİLİMLERİ Danışmanı : PROF. DR. EKREM DEMİRLİ
Tez Savunma Tarihi : 21.02.2019 Saati : 13:15
Tez Başlığı : "İLK DÖNEM SUFİLERİNDE EVLİLİK VE AİLE HAYATI"

TEZ SAVUNMA SINAVI, İÜ Lisansüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliği'nin 36. Maddesi uyarınca yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin KABULÜNE OYBİRLİĞİ / ~~OYÇOKLUĞUYLA~~ karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- PROF. DR. EKREM DEMİRLİ		Kabul
2- PROF. DR. REŞAT ÖNGÖREN	Mazeret	Mazeret
3- DR. ÖĞR. ÜYESİ HACI BAYRAM BAŞER		Kabul

YEDEK JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- DR. ÖĞR. ÜYESİ NECDET YILMAZ		KABUL
2- DR. ÖĞR. ÜYESİ ERCAN ALKAN		

İLK DÖNEM SUFİLERİNDE EVLİLİK VE AİLE HAYATI EMRAH SAĞMAK

ÖZ

Bu çalışmada erken dönem zühd anlayışının önemli tezahürlerinden birini teşkil eden evlilik ve evliliği terk etme hususunda sufilerin bakış açıları ve uygulamaları incelenmektedir. Sufiler, evlilik ve bekârlık meselesini nefis terbiyesi, ahlaklanma, manevi terakki, Allah’a yakınlık gibi dini hayatın maksadını ifade eden kavramlar çerçevesinde ele almışlardır. Diğer bir ifadeyle sufilerin bakış açılarını şekillendiren temel faktör evliliğin manevi terakkiye ve Allah’a yakınlığa engel olup olmamasıdır. Bu meyanda bazı zahid ve sufiler manevi terakki ile evlilik arasında karşıtlık ilişkisi kurarak evlilikten uzak durmak gerektiğini savunmuşlar, buna karşılık çoğunluğu oluşturanlar ise böyle bir karşıtlığın söz konusu olmadığını, aksine şartlarına riayet edildiği takdirde evlilik hayatının ruhi gelişmeye katkı sağlayacağını dile getirmişlerdir.

Evlilik, bireysel anlamda hazların tatmini, toplumsal anlamda ise sorumluluğun artması ve insanlarla bir arada bulunma ile ilgilidir. Bu durum, evliliğin zühdün diğer unsurlarına göre daha karmaşık bir yapıya sahip olmasına neden olmuştur. Ayrıca bazı sahabilerin bekârlığı tercih etmesi ve evliliğin dini bir emir olmaması Hz. Peygamber’in evlilikle ilgili teşviklerine rağmen bekârlığın bazı durumlarda üstün görülmesine imkân tanımıştır. Sünni tasavvuf dönemi müelliflerinin evlilik ve bekârlığa dair yaklaşımlarında dikkat çeken en önemli hususlardan biri, meseleyi adab bahisleri altında ele almış olmalarıdır. Onlara göre adaba riayet etmek bir taraftan ahlakın güzelleşmesini sağlayan kurallar bütününe ifade ederken, diğer yandan sufileri ibahi hareketlerden ayıran esas noktalardan birisini teşkil etmektedir.

Netice itibarıyla sufiler, evlilik kadar bekârlığın da dini hayatın yetkinleşmesi ve Allah’a yakınlaşmak için yöntem olduğunu ileri sürmüşler, üstünlüğün tercih edilen durumun gereklerini yerine getirmekle elde edileceğinin altını çizmişlerdir.

Anahtar Kelimeler: Tasavvuf, evlilik, zühd, ahlak, adab.

ABSTRACT

This study examines the ideas and practices of sufis about marriage and avoidance from marriage which both present one of the significant manifestations of early ascetism. Sufis deal with the issue of marriage and singlehood as part of concepts which express the purpose of religious life such as self's treatment, morality, spiritual development and being close to Allah. In other words, the main forming factor of sufis' perspective is whether marriage is an obstacle for spiritual development and being close to Allah or not. In this respect, some sufis and ascetic claim the avoidance from the marriage creating a contrast between the spiritual development and being close to Allah. On the other hand, most of them assert that there is not such a contrary, rather marriage can contribute to the spiritual development when its conditions are well carried out.

Marriage is individually related to the satisfaction of pleasures and socially to the responsibility and being all together. This situation makes marriage more complicated in comparison with the other elements of ascetism. In addition, the choice of some companions to not marry and that marriage is not a religious command allow for singlehood to be seen superior to marriage. One of the most significant aspects of period of Sunni sufism is that they discuss the issue at stake under the issues of moral. According to them, on one hand the compliance with moral expresses set of rulers which make morality more beautiful, on the other hand it presents one of the main principles which differentiate them from the movements of ibahi.

In conclusion, sufis argue that singlehood is a method as well as marriage for spiritual development and being close to Allah and the superiority marriage can occur only with the compliance with the conditions.

Key Words: Sufism, marriage, ascetism, morality, propriety.

ÖNSÖZ

Erken dönem zühd taraftarları şehir hayatının istilzam ettiği değerlerin takva ve vera esasına dayalı dini yaşantıyı engellediğine dair açık bir fikre sahiptiler. Tasavvufun eleştirel bir zühd hareketi şeklinde yaygınlaştığı erken dönemlerde zahidler, ahlaki yozlaşmanın ve dünyevileşme olgusunun artmasına tepki göstererek selametın insanları terk etmeden elde edilemeyeceğini ileri sürmüşlerdir. Bu çerçevede zahidler helal kazancın zorlaşmasından dolayı ticareti, kibir ve dünyaya değer vermeye sebep olduğu için idareciliği, insanlar nezdinde şan şöhret elde etmenin aracı olarak görüldüğü için ilmi faaliyetleri ve insanlarla meşgul olup Allah'ı unutturduğu için de evlenip aile sahibi olmayı reddetmişlerdir. Bizim bu çalışmadaki amacımız, zühdün bir yönünü teşkil eden evlilik ve bekarlığa dair sufilerin kanaatlerini ortaya koyarken dayandıkları fikri temelleri tespit etmek, tasavvufun gelişim seyrine paralel olarak evlilik ve bekarlığa dair görüşlerde değişimin yaşanıp yaşanmadığını araştırmak ve Sünni tasavvuf anlayışında meselenin hangi bağlamda ele alındığını izah etmeye çalışmaktır.

Konunun tespit edilip genel çerçevenin ortaya konulması da dahil olmak üzere çalışmanın bidayetinden ikmaline kadar geçen süreçte kıymetli vakitlerini esirgemeyen, çeşitli vesilerle ilmi ve akademik birikiminden yararlandığım değerli danışman hocam Prof. Dr. Ekrem DEMİRLİ'ye sabır, teşvik ve hoşgörüsünden dolayı şükranlarımı sunarım. Yanı sıra, yüksek lisansta derslerine katıldığım ve tasavvufi birikimime katkı sunan bütün hocalarıma teşekkür ederim. Bilhassa tezin yazım aşamasında desteklerini eksik etmeyen ve karşılaştığım zorlukları aşmamda tavsiyelerinden istifade ettiğim Arş. Gör. Dr. Osman Sacid ARI'ya minnet borçluyum. Ayrıca tezin teknik kısmına dair katkılarından ötürü Arş. Gör. Batuhan Buğra AKARTEPE'ye ve muhtelif konularda bana destek olan Arş. Gör. Şaban KÜTÜK'e müteşekkirim. Son olarak maddi ve manevi desteklerini her daim hissettiğim değerli eşim Elif Hanım'a ve sevgili kızım Saliha'ya sonsuz teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

ÖZ	iii
ABSTRACT	iv
ÖNSÖZ.....	v
İÇİNDEKİLER	vi
KISALTMALAR LİSTESİ.....	viii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

İSLAM TOPLUMUNDA ZÜHD VE AİLE HAYATI

I. SAHABE DÖNEMİNDE ZÜHD VE AİLE HAYATI.....	5
A. Sahabe Devrinde Zahidlerin İlk Örnekleri Olarak Suffa Ehli.....	7
1. Tasavvufun Kökeni İçin İleri Sürülen Görüşlerde Suffa Ehli	7
2. Suffa Ashabında Dini Hayat ve Zahidlik.....	8
3. Sufilerin Sahabe Neslinden İmamları: Zühd ve Sahabe	11
B. Sahabe Arasında Evlilikten Uzak Durma Temayülleri.....	13
1. Evlilikten Uzak Duranlar	13
2. Aile Hayatından Uzaklaşma Gerekçeleri: Sonraki Zahidliğin İlk Nüveleri	14
II. ZÜHD ANLAYIŞININ GELİŞİMİ: AİLE HAYATI VE HAZLAR	16
A. Hazlardan Uzak Durmak ve Nefs Terbiyesi	16
B. Evlilik ve Şehvi Arzular	18
C. Yeme-İçmenin Azaltılması ve Şehveti Kontrol	23
1. Zühd ve Cinsellik: Şehvetin Kontrolü	23
2. Az Yemek, Az İçmek: Bedenin Zayıflatılması.....	25

İKİNCİ BÖLÜM

ZÜHDÜN SİSTEMATİK GELİŞİMİ VE EVLİLİK HAYATI

I. YENİ TOPLUMSAL YAPININ ELEŞTİRİSİ OLARAK ZAHİDLİK	28
A. Şehir Hayatını Terk Etmek ve İnziva.....	28
1. Ticaretin Reddedilmesi: Allah ile Ticaret.....	28
2. Cemiyetten Kaçmak: Allah ile Kalmak.....	29
B. Zühd ve Evlilik Hayatı.....	31
1. Bekârlığın Yüceltilmesi ve Gerekçeleri.....	31
a. Bekârlığın Belli Bir Dönemle Sınırlandırılması	35
b. Mutlak Anlamda Evliliğin Terk Edilmesi	36
C. Karamsar Zühd Teorisi	36

1. Kadından Uzaklaşmak, Allah’a Yaklaşmak	36
2. Dünyevilik ve Kadın.....	39
II. EVLİLİĞİN SAVUNULMASI	41
A. Evliliği Tercih Edenler ve Gerekçeleri	41
B. Tasavvufi Düşünce Açısından Çok Eşlilik Meselesi	44
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	
SÜNNİ TASAVVUF ANLAYIŞINDA EVLİLİK VE AİLE HAYATI ADABI	
I. SÜNNİ TASAVVUF DÜŞÜNCESİNDE EDEP KAVRAMI VE EVLİLİK/BEKÂRLIĞIN ADAB BAHSİ İLE İLİŞKİLENDİRİLMESİ	48
II. EVLİLİK VE BEKÂRLIĞIN EDEPLERİ	50
A. Evliliğin Edepleri	50
1. Evlenmeden Önce Riayet Edilmesi Gereken Edepler.....	51
2. Evlilik Hayatında Allah’ın Hukukuna Riyeti Öncelemek.....	54
3. Karı-Koca İlişkilerinin Düzenlenmesi	56
a. Erkeğin Eşine ve Çocuklarına Karşı Sorumlulukları.....	56
b. Kadının Erkeğe Karşı Sorumlulukları	61
B. Bekârlığın Edepleri	63
III. EVLİLİK VE BEKÂRLIĞIN AFETLERİ	65
A. Bekârlığın Afetleri	65
B. Evliliğin Afetleri	66
SONUÇ.....	68
KAYNAKÇA	71
EKLER.....	75

KISALTMALAR LİSTESİ

a.g.e.	: Adı geçen eser
Bkz.	: Bakınız
bs.	: Baskı, basım
C.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
Der.	: Derleyen
DİA.	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
DİB.	: Diyanet İşleri Başkanlığı
Ed.	: Editör
Krş.	: Karşılaştırınız
Nşr.	: Neşreden
s.	: Sayfa
thk.	: Tahkik
ö.	: Ölümü
vb.	: Ve benzeri
vd.	: Ve devamı
v.d.	: Birden fazla tercüme edenlerde ilkinden sonrakiler
Yay.	: Yayınları, Yayıncılık, Yayınevi
Yay. Haz.	: Yayına hazırlayan

GİRİŞ

Tasavvufi düşünce açısından evlilik ve bekârlığın hangi çerçevede ele alındığı, bu iki durum arasında tercih yapılırken hangi saiklerle hareket edildiği, tasavvufun gelişim seyri göz önünde bulundurulduğunda konunun ele alınış biçiminde ne tür değişikliklerin görüldüğü ve Sünni tasavvuf anlayışında meselenin ne şekilde vaz edildiği gibi hususların gerek ilk dönem tasavvuf eserlerinde gerekse günümüz tasavvuf araştırmalarında yeterli derecede ele alındığını söylemek güçtür. Erken dönem tasavvuf eserlerini incelediğimizde evlilik ve bekârlık konusuna müstakıl bir bölüm halinde ilk defa Ebu Talib el-Mekki tarafından yer verildiğini görmekteyiz. Sonrasında ise Serrac ve Hucviri bu konuya kısaca değinmektedir. Çağdaş araştırmalarda ise yukarıda ifade ettiğimiz noktaların bütününe yer veren çalışmaların sayısı oldukça azdır.

Üç bölüm olarak tasarladığımız bu çalışmada öncelikle zühdün evlilik hayatı ile ilişkisini ortaya koymaya çalıştık. Zahid ve sufiler sahabe neslini özellikle de ashab-ı suffadaki sahabileri zahidane hayatın ilk temsilcileri ve en mükemmel uygulayıcıları olarak kabul ederler. Bekarlıkla ilgili ilk yönelimlerin başta fakirlik olmak üzere ilim tahsili, ibadetlerle meşgul olma, kadınlara ilgi duymama gibi değişik sebeplerden dolayı bilhassa ashab-ı suffa arasında görülmeye başlandığını, zahid ve sufilerin de bekarlığı tercih ettiklerinden dolayı kendilerine yöneltilen eleştirileri sahabenin örnekliğine atıfta bulunarak aşmaya çalıştıklarını gördük. Ardından zahid ve sufilerin bedeni hazları terk ettikleri için mi, yoksa evlilik hayatının getirdiği sorumluluk ve meşguliyetlerden kurtulmak için mi bekarlığı tercih ettikleri meselesini belirginleştirmeye gayret ettik. Burada ulaştığımız netice, sufilerin şehvi arzuları kötüleyip terk etmelerinden daha ziyade, evlilik hayatından kaynaklanan farklı meşguliyetlerin dünyaya meyletmeye, dikkatin dağılmasına ve kalp istikametinin bozulmasına sebep olduğunu düşündükleri için bekarlığı tercih etmeleridir.

İkinci bölümde eserlerinde evlilik ve bekârlık konusuna yer veren sufi müelliflerden Mekki, Serrac ve Hucviri'yi merkeze alarak zahid ve sufileri evlilik ve bekârlığa yönelten sebepleri incelemeye çalıştık. Bekarlığın yüceltilmesi meselesinde zahid ve sufiler değişik gerekçeler öne sürmüşlerdir. Sulûk sürecini menfî yönde

etkilememesi için tasavvuf yoluna giren salikin, sulûkûn ilk dönemlerinde evlilikten uzak durmasının daha doğru olduğu dile getirilmiş, buna karşılık riyazet ve mücahedeyle nefsinin kontrol altına alan kimselerin iki durumdan birini tercih edebilecekleri üzerinde durulmuştur. Ayrıca evlilik ve bekârlıkla ilgili kanaatlerin şekillenmesinde önemli bir etkiye sahip olan kadın hakkındaki tasavvurlara da yer vermeye çalıştık. Burada ulaştığımız en önemli sonuç zahid ve sufilerin Hristiyanlıkta olduğu gibi cinsellik karşıtlığından değil, daha ziyade evliliğin getirdiği sorumluluklardan kurtulmak için bekârlığı tercih etmeleridir.

Üçüncü bölümü ise evlilik ve bekarlıkta dikkat edilmesi gereken adab kurallarına hasrettik. Bunun nedeni, konunun ilk tasavvuf eserlerinde adab bahsi altında ele alınmasıdır. Nitekim Sünni tasavvuf döneminde tasavvuf kendini akide ve amel konularında bağımlı fakat ahlak alanında söz sahibi bir ilim şeklinde ortaya koymuştu. Buradan hareketle adab meselesinin ahlak alanı ile sıkı bir ilişki içinde olduğu görülmektedir. Bunun yanı sıra, sözü edilen edepler tercih edilen durumun dini hayata ve sulûk sürecine zarar vermemesi için gözetilmesi istenen hususlar şeklinde anlaşılmıştır. Burada ilk olarak evlenmeden önce dikkat edilecek hususlara yer verdik, ardından evlilik hayatında eşlerin her şeyden önce Allah'ın hukukuna riayet etmesi gerektiğini belirttikten sonra, eşlerin birbirlerine ve çocuklarına karşı yerine getirmesi gereken sorumlulukların neler olduğuna temas ettik. Son olarak ise evlilik ve bekarlığın getirdiği birtakım tehlikelerden bahsettik.

Bu çalışmada Gazali'ye kadar olan sufi müelliflerin görüşlerine yer vermeye çalıştık. Fakat tasavvufun İslam toplumunda yaygınlaşmasının hangi döneme tekabül ettiğine yönelik belirsizlikten dolayı geriye dönük kesin bir sınır çizemedik. Bununla birlikte sufilerin görüş ve uygulamalarını sahabe nesline dayandırması ve bazı sufi tabakat kitaplarında Hz. Peygamber ve sahabenin ilk zahid ve sufiler şeklinde anılmasından hareketle ashab-ı suffa başta olmak üzere sahabenin evlilik ve bekârlığa dair yaklaşımlarına yer vermenin uygun olduğu kanaatine vardık. Erken dönem tasavvuf eserlerinin önemi, hem önceki tasavvufi birikimi sonraki nesillere aktarmak, hem de naklettikleri tasavvufi söz ve uygulamaları kendi bakış açılarına göre yorumlamaktan kaynaklanır. Bu yüzden evlilik ve bekârlık konusunu incelerken erken dönem tasavvuf kaynaklarından Ebu Talib el-Mekki'nin Kûtü'l-Kulûb'ü başta olmak üzere Ebu Nasr es-Serrac'ın el-Lüma'ı ve Hucviri'nin Keşfu'l-Mahcûb'unu birincil

kaynak olarak kullandık. Ayrıca tabakat türü eserlerden de faydalandık. Tabakat kitaplarındaki verilerle tasavvuf eserlerinden elde ettiğimiz verilerin büyük oranda birbirini tekrar ettiğini gözlemledik. Bu sebeple tabakat kitaplarından ziyade Mekki, Serrac ve Hucviri gibi ilk dönem sufi yazarların eserlerine atıfta bulunduk. Yine de Ebu Abdurrahman es-Sülemi'nin Tabakatu's-Sufiyye'si, Ebu Nuaym el-Isfehani'nin hilyetü'l-Evliya'sı ve Feridüddin Attar'ın Tezkiretü'l-Evliya'sı bu meyanda baştan sona taradığımız ve yararlandığımız kaynaklar oldu.

BİRİNCİ BÖLÜM
İSLAM TOPLUMUNDA ZÜHD VE AİLE HAYATI

I. SAHABE DÖNEMİNDE ZÜHD VE AİLE HAYATI

Tasavvufi nazariye ve uygulamaların naslardan dayanaklarını arama çabası, mutasavvıfların her dönemde üzerinde durduğu hususların başında gelmiştir. Özellikle tasavvufun bir din ilmi şeklinde tedvin edildiği Sünni tasavvuf döneminde kaleme alınan eserlere bakıldığında bu çabayı açık bir şekilde görmek mümkündür. Bu dönemde tasavvufun temel prensipleri oluşturulurken bir taraftan da dışarıdan gelen tenkitlere karşı meselelerin savunmacı bir üslupla ele alınması söz konusu olmuştur. Bilindiği gibi fıkıh ve kelim geleneğine mensup âlimlerin başını çektiği ulema kanadı tasavvufun din dışı akımların etkisinde ortaya çıkan ve gelişen bidat bir hareket olduğunu, bu nedenle dine aykırı pek çok unsur barındırdığını ileri sürmüşlerdir. Bu, tasavvufa yöneltilecek eleştiriler içerisinde en eski ve yaygın olanı kabul edilebilir. Tasavvufa muhalif dini geleneklerin bu kanaate ulaşmasını sağlayan önemli nedenlerden biri sufiler içerisinde değerlendirilen ibahi hareketler olabilir. Fakat bundan daha önemlisi, din âlimlerinin nasların anlaşılması, yorumlanması ve onlardan hüküm istinbat edilmesi konusunda kendilerini otorite kabul etmeleri, dolayısıyla din ilimleri dairesinde herhangi bir boşluğun olmadığını savunmalarıdır.¹ Bu yüzden ilk sufi müellifler söz konusu iddiayı bertaraf etmek, tasavvufa alan açıp meşruiyet kazandırmak ve tasavvuf ile ibahi hareketleri bütünüyle birbirinden ayırtırmak gayesiyle çeşitli eserler kaleme almışlardır. Bu eserlerin temel özelliklerinden biri tasavvufi düşünce ve uygulamaların Kuran, sünnet ve sahabe nesline dayandığını ortaya koymaktır. Bu nedenle söz konusu eserlere baktığımızda ele alınan bölümlerin hemen başında ayet ve hadislerden deliller getirildiğini, ardından sahabenin o konudaki uygulamalarına yer verildiğini görmekteyiz. Bu konuda en iyi örneklerden bir tanesi, Kuşeyri'de haller ve makamlar bahsidir. Kuşeyri, tevbeden başlayarak rıza

¹ Ekrem Demirli, “Zahiri İlimlerin Otoritesi Karşısında Tasavvufun Meşruiyet Arayışı”, **İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, s.15, 2007. Demirli bu çalışmada, tasavvufun pratiğe dayanan zühd ve ahlak hareketinden hususi bir bilgi yöntemine evrilme sürecinde karşılaşılan problemlere değinmekte, yine bu bağlamda sufilerle din âlimleri arasındaki ayrışma ve çatışmaları ‘otorite’ kavramı üzerinden tartışmaktadır.

makamına kadar her bölümde o konuyla ilgili gördüğü ayet ve hadislerle yer vererek söze başlamaktadır.²

Sufilere göre tasavvuf, her ne kadar Hz. Peygamber ve sahabe döneminde ismen bulunmasa da, bu onun sonradan ortaya çıktığı anlamına gelmemektedir. Serrac, Kelabazi, Kuşeyri gibi yazarların eserlerinde kısaca değindikleri tasavvufun teşekkülü ve yaygınlık kazanması problemi hakkındaki teorileri hemen hemen birbiriyle tutarlıdır. Bu eserlerin tamamında tasavvuf isminin sonraki dönemde ortaya çıktığı kabul edilmekle birlikte³, sufilerin yaşadığı dini hayatın asr-ı saadetten tevarüs edildiği fikri üzerinde durulmaktadır. Diğer bir ifadeyle, sufilerin nazar-ı dikkate aldıkları mesele, savundukları din anlayışının ve Allah’a daha çok yaklaşmak için ortaya koydukları yöntemlerin Hz. peygamber döneminden itibaren İslam cemiyetinde var olduğu gerçeğiydi. Dolayısıyla tasavvuf sonradan ortaya çıkan ve İslam dışı unsurlar barındıran bir hareket değil, bizzat Hz. Peygamber ve sahabenin dini yaşantılarına dayanan ahlaki bir tavır olarak kabul edilmelidir.

Bu tavrın en belirgin özelliğini zühd oluşturur. Zühd, İslam dindarlığının temel karakteristiği olmasının yanı sıra, gerek sahabenin gerekse sonraki zahid ve sufilerin dünya ile irtibatını belirleyen merkezi kavramdır. Bu yönüyle zühd, özellikle sufiler tarafından bütün ibadetleri bünyesinde barındıran kapsayıcı bir kavram şeklinde telakki edilmiştir. Nitekim Abdullah b. Mesud’un tabiinden birine “Siz amel

² Abdulkerim Kuşeyri, **Kuşeyri Risalesi**, (çev. Dilaver Selvi), Semerkant Yayınları, İstanbul, 2016, s.239.

³Serrac, sufi kelimesinin İslam toplumunda yaygınlık kazanmasını daha eski dönemlere götürmekle diğer Sünni tasavvuf yazarlarından ayrılmaktadır. O, bu kelimenin Hasan-ı Basri zamanında bilindiği, hatta Mekke ile ilgili rivayetleri toplayan bir esere atıfta bulunarak Mekke’de bir zamanlar hiç kimsenin bulunmadığını, bir sufünün uzak bölgelerden gelerek Kâbe’yi tavaf ettiğini nakletmektedir. Ebu Nasr Serrac, **el-Lüma’ İslam Tasavvufu**, (çev. Hasan Kamil Yılmaz), Erkam Yayınları, İstanbul, 2016, s.22. Her ne kadar bu rivayet sufi kelimesinin İslam’dan önce dahi bazı kimseler tarafından kullanıldığına işaret etse de kelimenin yaygınlık kazandığı dönemi göz önünde bulundurulduğunda bunun hicri ikinci asrın ortasından sonrası için söz konusu edilmesi daha isabetli görünmektedir.

bakımından sahabeden daha üstün olabilirsiniz, ancak onlar sizden daha hayırlıydı. Çünkü daha fazla zühd sahibi idiler”⁴ sözü zühdün bu özelliğine işaret etmektedir.⁵

Sünni tasavvuf dönemi eserlerinde zahid ve sufilerin dindarlık anlayışları ile ashab-ı suffa, sahabe ve tabiin nesli arasında kurulan irtibat, tasavvufun kaynakları nelerdir sorusuna verilen bir cevaptır. Aynı zamanda bu yaklaşım, bir taraftan tasavvufun mahiyetini ortaya koyma ve ona meşruiyet kazandırma gayesi ile ilgili iken, diğer taraftan Kuran ve sünnete dayanmayan ve sahabenin hayatında karşılığı bulunmayan tasavvufi düşünce ve uygulamaların reddedilmesi gerektiğini ihtiva eder. Cüneyd-i Bağdadi’nin “Bizim bu terbiye yolumuz bütünüyle Kuran ve Sünnetin esaslarına bağlıdır”⁶ sözü bu prensibe işaret eden en önemli esaslardan biridir. Başka bir ifadeyle tasavvufa nispet edilen herhangi bir düşünce veya uygulama sahabe otoritesine uygunluğu ölçüsünde sahih ve makbuldür.⁷ Erken dönem zühd hareketinin ve sufilerin ilk örnekleri genel olarak ashabın tamamı olmakla birlikte özelde suffa ashabı ve zühd ve takvasıyla ön plana çıkan bazı sahabilerdir.

A. Sahabe Devrinde Zahidlerin İlk Örnekleri Olarak Suffa Ehli

1. Tasavvufun Kökeni İçin İleri Sürülen Görüşlerde Suffa Ehli

Sufiler sahabe içerisinde özellikle suffa ehlinin dini yaşantısını kendilerine örnek almış ve kendileriyle suffa ehli arasında çeşitli yönlerden benzerlikler kurmaya çalışmışlardır. Bunlardan ilki isim benzerliğidir. Sufi ve tasavvuf kelimelerinin kökenine ilişkin farklı görüşler ileri süren sufi yazarlar, bunları muhteva ve Arapça gramer kaidelerine uygunluk açısından değerlendirmeye tabi tutmuşlardır. Kuşeyri ve Hucviri gibi bazı müellifler sufi kelimesinin herhangi bir kökten türemediğini, aksine

⁴ Abdullah b. Mübarek, **Zahitlik ve İncelikler**, (çev. M. Adil Teymur), Seha Neşriyat, İstanbul, 1992, s.121.

⁵ Hacı Bayram Başer, **Şeriat ve Hakikat Tasavvufun Teşekkül Süreci**, Klasik Yayınları, İstanbul, 2017, s.45.

⁶ Kuşeyri, **a.g.e.**, s.113.

⁷ Hacı Bayram Başer, **Ebu Nasr Serrac et-Tusi’nin Tasavvuf Anlayışı**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi SBE, 2009), s.47-49.

bir lakap olduğunu iddia etmesine karşı⁸ müelliflerin önemli bir kısmı kelimenin muhtemel kökleri ile sufilerin halleri arasında irtibat kurmaya çalışmışlardır.

2. Suffa Ashabında Dini Hayat ve Zahidlik

Suffa ile sufi kelimelerinin ortak bir kökten gelmesi gramer açısından zayıf görülmekle birlikte müelliflerin sufi kelimesinin köklerinden birisi olarak suffayı zikretmesi, sufilerle suffa ehlinin dini yaşantılarının ve dünyaya karşı yaklaşımlarının örtüştüğünü düşüncelerinden kaynaklanmaktadır. İlk tasavvuf eserlerinde bu benzerliğe işaret eden ifadeler rastlamak mümkündür. Kelabazi'ye göre sufiler ehl-i suffanın ilim ve ahlak anlayışlarının varisidirler. O, sufilerle ashab-ı suffanın benzer vasıflara sahip olduğunu dile getirerek sufîyye isminin bu benzerliğe dayandığını ileri sürer.⁹ Mekki ise İslam ümmeti içerisinde muhacirler ve ashab-ı suffanın faziletine atıfta bulunarak bu iki grubun üstünlüğünü fakirlik ile ilişkilendirir. Nitekim Cenab-ı Hakk'ın onları övmesi de zenginliğe itibar etmeyip fakirliği esas almalarından kaynaklanmaktadır. Bununla ilgili olarak “(Yapacağınız hayırlar) kendilerini Allah yoluna adanmış, bu sebeple yeryüzünde kazanç için dolaşamayan fakirler için olsun”¹⁰ ayetini zikreden Mekki'ye göre Allah, suffa ehlinin fakirliğini ve kendilerini Hak yoluna tahsis etmelerini diğer bütün özelliklerinin önüne geçirmiştir.¹¹ Hucviri de ashab-ı suffanın özelliklerini belirtirken iki hususun altını çizer. Bunlardan ilki dünyadan yüz çevirmeleri, diğeri ise çalışmayı terk etmeleridir.¹² Hucviri, dünyadan yüz çevirerek fakirliği tercih eden suffa ehlinin ve sonraki nesillerde bu tavrı devam ettiren kimselerin Hz. Peygamber'in övgüsüne muhatap olduğunu ifade etmek üzere şu hadisi aktarır: “Ey Suffa ashabı! Sizden sonra, ümmetimden sizin sıfatınız üzere baki kalan, fakr hallerine razı olan kimseler, cennette bana arkadaş olanlardır.”¹³

⁸ Kuşeyri, **a.g.e.**, s.527; Hucviri, **Hakikat Bilgisi**, (çev. Süleyman Uludağ), Dergâh Yayınları, 4.baskı, İstanbul, 2014, s.95.

⁹ Kelabazi, **Doğuş Devrinde Tasavvuf**, (çev. Süleyman Uludağ), Dergâh Yayınları, İstanbul, 2014, s.55.

¹⁰ Bakara, 2/273.

¹¹ Mekki, **Kûtu'l-Kulûb Kalplerin Azığı** C.II, (çev. Yakup Çiçek-Dilaver Selvi), Semerkand Yayınları, İstanbul, 2016, s.421.

¹² Hucviri, **Hakikat Bilgisi**, (haz. Süleyman Uludağ), Dergâh Yayınları, İstanbul, 2014, s.146.

¹³ Hucviri, **a.g.e.**, s.146.

Sufilere göre daha sonraki Müslümanlar içerisinde benzer bir hal yaşayanlar ve Peygamberin bildirdiği müjdeye nail olacak kimseler suffa ashabında bulunan ahlaki vasıfları devam ettiren sufilerdir. Bundan dolayı bazı sufi tabakat müellifleri zahid ve sufileri Hz. Peygamber ile başlatmak suretiyle tasavvufi hayatın asr-ı saadette de bulunduğunu göstermeye çalışmışlardır.

Suffa ehlinin temel özelliklerinden biri, dünyaya karşı zahidane bir tavır içinde olmaları ve bu yüzden dünyevi nimetlere sahip olmak yerine fakirliği tercih etmeleridir. Nitekim Hz. Aişe, Hz. Peygamber ve ashabının kendi iradeleriyle fakirliği tercih ettiğinden bahseder.¹⁴ Kelabazi suffa ehlinin açlıktan dolayı namazda ayakta duramadığını ve yerlerde sürünecek hale geldiğini, bu yüzden bedevilerin kendilerini deli zannettiğini ifade eder.¹⁵ Serrac da Ebu Hureyre'nin suffanın fakirliği hakkındaki şu sözünü nakleder: “Ben ashab-ı suffadan yetmiş kadar kişi gördüm; dizlerini geçmeyen elbiseler içinde namaz kılarlar, rükûa eğilince de avret yerlerinin açılmasından korkarak elleriyle dizlerindeki elbiseyi tutarlardı.”¹⁶ Yine Serrac suffa ehlinin zaman zaman içinde bulundukları yoksulluğa dayanamayıp durumu Hz. Peygamber'e şikâyet ettiklerini bildirir.¹⁷

Zühd, Hz. Peygamber ve sahabenin dindarlık telakkisinin ortak bir vasfı iken bu tavır suffa ehlinde daha bir belirginlik kazanır. Bunun nedeni sahabenin aile sahibi olmak ve kazanç peşinde koşmak gibi dünyevi işlerle meşgul olmasına karşılık suffa ehlinin vakitlerinin büyük bir çoğunluğunu ibadet, ilim tahsili ve sohbetle geçirmiş olmasıdır. Bundan dolayı hadis ilminde ‘muksirun’ diye meşhur olan sahabiler hep suffada yetişmiştir. Hz. Peygamber'den en fazla hadis rivayet eden Ebu Hureyre'ye diğer sahabilerin neden bu konuda geride kaldıkları sorulduğunda muhacirlerin ticaretle, ensarın da mallarıyla meşgul oldukları sırada kendisinin karın tokluğuna Hz. Peygamber'in yanından ayrılmadığını ve sözlerini ezberlemek için çaba gösterdiğini söylemiştir.¹⁸ Dünyevi nimetlerden el çektikleri için gelir getiren bir işte çalışmayan

¹⁴ Mekki, **a.g.e.**, C.I, s.394.

¹⁵ Kelabazi, **a.g.e.**, s.56-57.

¹⁶ Serrac, **a.g.e.**, s.152.

¹⁷ Serrac, **a.g.e.**, s.153.

¹⁸ Mustafa Baktır, “Suffe”, **DİA**, XXXVII, s.470.

ve vakitlerinin büyük bir kısmını çarşı pazardan uzak geçiren bu seçkin sahabiler, suffada ilim tahsili ve ibadet ile meşguldü. Tasavvuf eserlerinde çalışmanın mubah olduğu ve bazı durumlarda çalışmayı terk etmenin daha faziletli olduğunu savunanlar bu görüşlerini delillendirirken suffa ehline dayanırlar. Sözelimi Serrac'a göre muhtaç durumda bulunmalarına rağmen Hz. Peygamber onların ticaretle uğraşmalarını talep etmemiş ve kendilerini geçim yollarına sevk etmemiştir.¹⁹ Serrac burada suffa ehli ile sufiler arasındaki benzerliğe vurgu yapar ve suffa ehlinden çalışmaları talep edilmediği gibi Müslümanlar içerisinde başkalarının yardım ve destekleriyle geçimini sağlayan kimselerin bulunmasının da meşru olacağını ima eder.

Sühreverdi'ye göre ribat ve tekkelerde yaşayan sufilerle ashab-ı suffa arasında önemli benzerlikler bulunur. O, tekkelerdeki tasavvuf erbabının kardeşlik hukukuna riayet etmeleri, birbirlerini karşılık beklemeden sevmeleri, yiyeceklerini paylaşmaları, iyilik ve takvada yardımlaşmaları gibi durumları benzerliğe işaret eden hususlar olarak değerlendirir.²⁰

Sufiler ile ashab-ı suffa arasında kurulan bir başka benzerlik noktası ise yünlü elbiseler giymede görülen benzerliktir. Yünlü ve yamalı elbiseler giymek ashab-ı suffanın önemli özelliklerinden biri olduğu gibi sonraki devirlerde zühdü dindarlığın temeli olarak gören zahidler de yün elbise giymeleriyle toplumda temayüz etmişlerdir. Zahid ve sufiler, Müslümanlar arasında gittikçe yaygınlaşan dünyevileşme olgusunu bütünüyle reddederek ahlaki yozlaşmaya dikkat çekmişlerdir. Onların bu tavrı, fetihlerin artmasıyla birlikte İslam dünyasında görülen zenginlik ve refah ile bunun getirdiği dünyevileşme temayüllerine karşı, dünyayı değersiz görme ve fakirliği tercih etme anlamı taşıdığından zühdün tepkisel bir tavırla yaygınlık kazandığına işaret eder. Suf giymenin Peygamberlerin ve Allah'ın veli kullarının kıyafet şekli olduğuna değinilmesi, yün elbise giymenin sonradan ortaya çıkan bir uygulama olmadığını ortaya koyar.²¹ Nitekim Hasan-ı Basri Bedir savaşına katılan yetmiş kadar sahabeye yettiğini ve bunların tek giysilerinin suf olduğunu dile getirmiştir.²² Sufiler yün

¹⁹ Serrac, **a.g.e.**, s.153.

²⁰ Sühreverdi, **Gerçek Tasavvuf**, (çev. Dilaver Selvi), Semerkand Yayıncılık, İstanbul, 2016, s.150.

²¹ Kelabazi, **a.g.e.**, s.57.

²² Kelabazi, **a.g.e.**, s.57.

elbise giymenin önemini vurgulamak için Hz. Peygamber'in şu sözünü naklederler: "Yün elbise giyiniz ki, gönüllerinizde imanın halavetini ve hazzını bulasınız."²³ Hadiste imanın lezzetini ele geçirmek ile suf giymek arasında yakın bir ilişkinin bulunduğu bildirilir. Yamalı elbiseler giymek de sahabilerin fakirliği tercih etmelerini ve dünya malına değer vermemelerini temsil eder. Sahabe içerisinde zühde bağlılığı ile tanınan Ebu'd-Derda'nın vefat ettiğinde kırk yerinde yama bulunan bir elbise dışında başka bir elbisesi olmadığı söylenir.²⁴ Yünlü ve yamalı elbise giyme anlayışı sahabeden sonra da devam etmiştir. Nitekim Hasan-ı Basri, Malik b. Dinar ve Süfyan-ı Sevri'nin yünden yapılmış yamalı elbiseler giydiği rivayet edilmiştir.²⁵

Sufilerle suffa ehli arasında kavram açısından ve fakirliği tercih etme yönünden kurulan ilişki ve bu şekilde tasavvufa meşruiyet kazandırma girişimleri bazı kimseler tarafından hatalı bulunmuş ve tenkit edilmiştir. Örneğin İbnü'l-Cevzi sufi kelimesinin suffadan türediği yönündeki yaklaşımı, Arapça gramer kurallarına aykırı bulduğu için kabul etmez. Ayrıca zühd ve fakirliklerinden dolayı bu iki grup arasında benzerlik kurulmasını da doğru bulmaz. Ona göre sufilerin suffa ehli gibi fakirlikleriyle ön plana çıkmış olması tasavvufun kaynağının suffadan geldiğini ispat etmek için yeterli değildir. Çünkü suffa ehli, içinde bulundukları durumu kendileri talep etmiş değillerdir. O dönemde Müslümanların çoğunluğu fakirdi. Fakat daha sonra fetihlerle birlikte zenginlik ve refah seviyesinin artması suffa ashabının maddi imkânsızlıktan dolayı belirli bir mekânda birlikte yaşama zorunluluğunu ortadan kaldırmış oldu. Hâlbuki zahid ve sufiler fakirliği kendileri tercih etmişlerdir. İbnü'l-Cevzi iki zümre arasında temelde böyle bir farklılığın söz konusu olduğunu dile getirmektedir.²⁶

3. Sufilerin Sahabe Neslinden İmamları: Zühd ve Sahabe

Sahabenin dini hayatında zühd ve takva merkezi bir öneme sahiptir. Bu meyanda zühd, sahabenin dünya ve içindekilerle ilişkisini belirleyen temel bir tavır

²³ Hucviri, **Hakikat Bilgisi**, s.106.

²⁴ Abdurrauf Münavi, **Kevakibu'd-Dürriye**, (tahkik: Muhammed Edib el-Cadir, Daru's-Sadir), Beyrut, I, s.116.

²⁵ Hucviri, **a.g.e.**, s.107.

²⁶ Ebu'l-Ferec İbnü'l-Cevzi, **Şeytanın Ayartması**, (çev. Savaş Kocabaş), Elif Yayınları, İstanbul, 2003, s.216-217.

olmaktadır. Bununla birlikte sahabe içerisinde zühdün mahiyeti ve sınırına dair farklı anlayışlar ve eğilimler söz konusuydu. Kimisi zühdü en yalın biçimiyle dünyaya değer vermemek şeklinde anlarken, kimisi ise dünya nimetlerini tamamen terk eden bir tavra sahipti. Bu sebeple genel olarak bütün sahabiler sufilerin ilk örnekleri olmakla birlikte yine de içlerinde zühd ve takvasıyla temeyyüz etmiş ve bu vasıflarıyla tanınmış bazı sahabiler onları daha çok ilgilendiriyordu. Bu isimler arasında Ebu Zer, Ebu'd-Derda, Selman-ı Farisi, Abdullah b. Ömer, Abdullah b. Mesud gibi sahabiler yer almaktadır.

Sahabe içerisinde zühdüyle öne çıkan ve zaman zaman Hz. Peygamber'in uyarılarına maruz kalan Ebu'd-Derda nübüvvetin ilk yıllarında tüccar olduğunu, bir süre ticaretle ibadeti birlikte götürmeye çalıştığını, fakat sonunda bunun üstesinden gelemeyeceğini anlayınca ticareti terk edip kendini tamamen ibadet hayatına verdiğini belirtir.²⁷ Hatta onun şu sözü ticareti terk konusundaki kararlılığını gözler önüne sermektedir: "Ebu'd-Derda'nın canını elinde tutan Allah'a yemin ederim ki, bugün mescidin yanında bir dükkânımın olmasını ve ondan her gün kırk dinar kazanıp, kazandığımı Allah yolunda tasadduk etmeyi, namazıma engel olmasa bile istemem." Yanındakiler kendisini bu düşünceye sevk eden şeyin ne olduğunu sormuşlar, o da hesabının çokluğunu gerekçe göstermiştir.²⁸

Sahabe arasında zühd ve takvasıyla ön plana çıkan isimlerden biri olan Huzeyfe b. Yeman, Hz. Peygamber'in vefatının ardından toplumda dinin emir ve yasaklarına karşı kayıtsızlıkların meydana geldiğini görünce "Allah'ın Rasulü zamanında birisi bir söz söyler de onun yüzünden Allah'a kavuşana kadar münafık olarak kalırdı. Hâlbuki ben bu sözleri sizden birinizden günde on kere işitiyorum"²⁹ demiştir. Ebu Said Hudri ise "Sizler gözünüze kıl kadar görünen ameller işliyorsunuz, oysa biz Hz. Peygamber zamanında onları azaba götüren büyük günahlardan addediyorduk"³⁰ diyerek günahların küçümsenmesine tepki göstermiştir. Öyle ki Hasan-ı Basri'ye bir kısım insanların "günümüzde nifak yoktur" demeleri sorulunca Hasan-ı Basri onlara "Eğer

²⁷ Serrac, **a.g.e.**, s.154.

²⁸ Said Aykut vd., **Sahabeden Günümüze Allah Dostları**, Sebat Yayınları, C.I, s.367-368.

²⁹ Mekki, **a.g.e.**, C.II, s.390.

³⁰ Ahmed b. Hanbel, **Kitabu'z-Zühd**, (çev. Mehmed Emin İhsanoğlu), İz Yayıncılık, İstanbul, 1993, II, s.287.

münafıklar bu şehirden çıkıp gitseler şehir boşalırdı ve sizler yalnızlıktan ürkerdiniz” cevabını vermiştir.³¹ Bu tespit, ashab döneminden sonra Müslümanların dünyaya karşı yaklaşımlarının ne şekilde değişikliğe uğradığını göstermesi bakımından önemlidir. Bununla ilgili başka bir örnekte ise Huzeyfe b. Yeman’ın dinin emir ve yasaklarına karşı ciddiyetsizliğin yaygınlaşması hakkında Hz. Peygamber zamanında münafıklık sebebi olarak görülen bir sözü kendilerinden günde on defa işittiğini ifade etmiştir.³² Ebu’d-Derda ise Şam halkının dünyevileşme temayüllerine dikkat çekmiş ve onlara şu ikazda bulunmuştur: “Ütanmıyor musunuz? Yiyemeyeceğiniz malı yığıyor, oturamayacağınız binalar yapıyorsunuz. Ulaşamayacağınız emeller taşıyorsunuz.”³³ Bu söz sahabein zühd anlayışını ve dünyaya bakışını en iyi ifade eden örneklerden biridir.

B. Sahabe Arasında Evlilikten Uzak Durma Temayülleri

1. Evlilikten Uzak Duranlar

Bazı sahabiler kendilerini ‘ibadetten alıkoyar’ düşüncesiyle kadına yaklaşmamayı ve aile hayatından uzaklaşmayı zühdün temeli olarak görüyorlardı. Bu noktada onların fikir ve davranışlarına yön veren esas amilin ibadeti artırmak ve Allah’a yaklaşmak olduğu aşikârdır. Evliliğin dini bir emir olmaması ve fakirlik, ilim tahsili, ibadete yönelme gibi nedenler evlilikten uzak duran bazı sahabilerin bu durumu izah etmelerini kolaylaştırmıştır.

Her ne kadar sahabe neslinde basit bir zühd hayatının yaşandığını ve daha çok ibadet yapmak maksadıyla kadınlardan uzak durulduğunu görsek de bazı sahabilerin sözlerinde sonraki zahidlerin kadına ve aile hayatına dair bazı ifadelerinin ilk nüvelerini görmekteyiz. Bu konuda en dikkat çekici ifadelerden biri Muaz b. Cebel’e aittir. O, kadınları, dünya malına düşkün oldukları ve bu yüzden rızık temini konusunda eşlerini zor durumda bıraktıkları için ‘fitnelerin en tehlikelisi’ olarak nitelendirir. Şöyle der: “Biz sıkıntılarla imtihan edildik, sabrettik. Genişlik ve rahatlık ile imtihan edildik, sabredemedik. Sizin için korktuğum fitnelerin en tehlikelisi kadınların fitnesidir. Altın bileziklerle süslandıkları, yumuşak Şam elbiselerini giyip

³¹ Mekki, **a.g.e.**, C.II, s.391.

³² Mekki, **a.g.e.**, C.II, s.390.

³³ Hasan Kamil Yılmaz, **Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar**, İstanbul, 2014, s.97.

Yemen şallarını büründükleri, zenginleri yorup fakirleri altından kalkamayacakları yükün altına soktukları zaman, vay halinize!”³⁴ Bu söz Muaz b. Cebel’in mutlak olarak kadın karşıtlığını savunduğunu göstermese bile, en azından sonraki dönemlerde kadından uzaklaşmayı selamete daha yakın görenlerin neden böyle bir yaklaşıma sahip oldukları hakkında ipucu vermektedir.

Dini hayatın yetkinleşmesi için evlilik hayatından uzak durulması gerektiğini düşünen az sayıda sahabinin aksine çoğunluğu teşkil eden diğer sahabiler evliliği terk edenin sünneti terk ettiğini dile getirmişler, sünnete rağmen dini hayatta bir kemalin gerçekleşmeyeceğini savunmuşlardır. Bu meyanda Abdullah İbn Mesud Allah’ın huzuruna bekâr olarak çıkmak istemediği için on gün ömrünün kaldığını bilse yine de evleneceğini ifade etmiş³⁵, İbn Abbas ise gencin zühdünün evlenmeden tamamlanamayacağını ve ibadete ilişkin yerine getirmesi gerekli şartların ancak evlendikten sonra tamam olacağını dile getirmiştir.³⁶ Hanımı veba hastalığından vefat eden Muaz b. Cebel de Allah’ın huzuruna bekâr olarak çıkmak istemediğinden kendisi de hasta olduğu halde evlenmeyi istemiştir.³⁷

2. Aile Hayatından Uzaklaşma Gerekçeleri: Sonraki Zahidliğin İlk Nüveleri

Bazı sahabiler helallerden uzaklaşmayı ve aile hayatını terk etmeyi zühdün temel bir ilkesi olarak benimsemişler, fakat onların bu tavrını gören Hz. Peygamber “Helallerden uzaklaşmak ve mal biriktirmekten sakınmak dünyadan zühd etmek değildir. Zühd, kendi elinde bulunandan daha çok Allah’ın elinde bulunana güvenmen, sana bir musibet geldiğinde senden bir şeyler götürse de geriye bıraktığı mükâfatla sevinmendir”³⁸ diyerek zühdün nasıl anlaşılması gerektiğini ortaya koymuştur. Yani helalleri terk etmek veya mal biriktirmekten kaçınmak ile zühdün doğrudan bir ilgisi yoktur, önemli olan bunların ne şekilde kullanıldığıdır.

³⁴ Sühreverdi, **Gerçek Tasavvuf Avarifu’l-Maarif**, (çev. Dilaver Selvi), Semerkand Yayıncılık, 11.baskı, İstanbul, 2016, s.217.

³⁵ Süleyman Uludağ, **Sufi Gözüyle Kadın**, İnsan Yayınları, 6.baskı, İstanbul, 2014, s.27.

³⁶ Mekki, **a.g.e.**, C.IV, s.412.

³⁷ Mekki, **a.g.e.**, C.IV, s.416.

³⁸ Ebu Said Harraz, **Kitabu’s-Sıdk: Doğruluk Kitabı**, (çev. Hacı Bayram Başer), Hayy Kitap, İstanbul, 2013, s.58-59.

Rivayete göre iki sahabe bir araya gelerek toplumdan uzak yaşamayı ve bütün vakitlerini ibadetle geçirmeyi kararlaştırdılar. Bu sürede kimse ile konuşmuyor ve kendilerini sadece ibadete veriyorlardı. Bir gün Hz. Peygamber yanlarından geçerken onlara selam verdi fakat onlar bu selama karşılık vermediler. Bu hadise üzerine Hz. Peygamber, dinde aşırı gidenlerin ve zor işlere girişenlerin helak olduklarını ifade ederek onların yanından ayrıldı. Daha sonra hata yaptıklarını anlayan sahabiler Hz. Peygamber'e gelerek huzurunda tevbe ettiler.³⁹ Şunu belirtmek gerekir ki, onların bu tutumlarının sebebi, kendilerinin de belirttiği gibi, insanlardan ayrı yaşamamanın ibadet hayatı için daha uygun olduğuna dair inançlarıydı.

Bir seferinde Osman b. Maz'un'un hanımı kocasının gündüzleri sürekli oruçlu olduğunu, geceleri ise daima namaz kıldığını Peygamber eşlerine iletince, bu olaydan haberdar olan Hz. Peygamber Osman'ı yanına çağırarak ve ona "Senin örneğin ben değil miyim" diye sitemde bulunmuştur.⁴⁰ Ayrıca rivayete göre Osman b. Maz'un Hz. Peygamber'den kadınlardan uzak durmak için izin ister fakat O buna izin vermezdi. Sa'd b. Ebi Vakkas Osman'a izin verildiği takdirde kendilerinin de bu yola başvuracağını ifade etmiştir.⁴¹ Osman b. Maz'un ile ilgili şöyle bir hadise de anlatılır: İslam ordusu ile savaşlara katılan Osman savaş zamanında bekâr yaşamamanın zor olduğunu söyleyerek günaha girmekten korktuğu için kendini hadım ettirmeyi düşünmüş, fakat Hz. Peygamber ona izin vermeyip oruç tutmasını tavsiye etmiştir. Çünkü orucun şehvi arzuları kıran bir özelliği vardır. Ruhbanlık hayatını kesin olarak yasaklayan Hz. Peygamber, kendilerini ibadete adan ve asla evlenmeyeceklerini dile getiren erkek ve kadınlara lanet etmiş⁴² ve her ümmetin bir ruhbanlığı olduğunu, kendi ümmetinin ruhbanlığının ise cihad olduğunu ilan etmiştir.⁴³

³⁹ Mekki, **a.g.e.**, C.I, s.370.

⁴⁰ Said Aykut vd. **a.g.e.**, s.237.

⁴¹ Hasan Kamil Yılmaz, **Tasavvufi Açıdan Ashab-ı Suffa**, Tasavvuf İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi, s.26; Said Aykut vd., **a.g.e.**, s.218.

⁴² Mekki, **a.g.e.**, IV, s.422.

⁴³ Ebu'l-Ala Afifi, **İslam'da Manevi Hayat**, (çev. Ekrem Demirli-Abdullah Kartal), İz Yayıncılık, 6.baskı, İstanbul, 2015, s.79-80.

Hız. Peygamber'in yanı sıra sahabiler de aşırı uygulamalar karşısında birbirlerini uyarmayı ihmal etmemişlerdir. Bir defasında Ebu'd-Derda'nın hanımı Selman'a kocasını şikâyet etmiş ve onun geceleri namazla gündüzleri ise oruçla meşgul olduğunu, ibadete düşkünlüğünden dolayı kendisine vakit ayırmadığını söylediğinde Selman Ebu'd-Derda'ya şu uyarıda bulunmuştur: "Ailenin senin üzerinde hakkı vardır. Geceleri namaz kıl, ama uyu da. Gündüzleri oruç tut, ama ara da ver." Hız. Peygamber bu haber kendisine ulaştığında şöyle demiştir: "Selman'a Allah tarafından ilim bahşedilmiştir."⁴⁴ Rivayetlerden anlaşıldığı kadarıyla Selman-ı Farisi Ebu'd-Derda'yı ailesine vakit ayırmaması ve dünya ile irtibatını kesecek şekilde katı bir zühd telakkisinden dolayı farklı zamanlarda eleştirmiş ve ondan ölçülü hareket etmesini istemiştir.⁴⁵ Huzeyfe b. Yeman ise dünya-ahiret dengesinin gerekliliğini şu sözlerle dile getirmiştir: "Sizin en iyiniz, ne dünyayı ahiret için terk edenleriniz, ne de ahireti dünya için unutanlarıdır. En hayırlınız, her ikisini de anlayabilen ve değerlendirebilendir."⁴⁶

II. ZÜHD ANLAYIŞININ GELİŞİMİ: AİLE HAYATI VE HAZLAR

A. Hazlardan Uzak Durmak ve Nefs Terbiyesi

Tasavvufi düşüncenin basit bir zühd hayatı biçiminde yaygınlaştığı erken dönemlerde sufiler, pratik bir hayata odaklandıkları için kapsamlı bir nefis teorisi geliştirme ihtiyacı hissetmemişlerdi. Sufiler, nefsin mahiyeti, özellikleri, hastalıkları, bunları tedavi yolları gibi konularda ilk zamanlarda daha çok pratik maksada dayanan bir tavırla meseleyi ele almışlar, düşüncelerini sistematik bir tarzda ortaya koymak için fazla istekli olmamışlardı. Bu durum, tasavvufun amele ağırlık veren bir ahlak hareketi şeklinde başlamasıyla birlikte düşünüldüğünde sufilerin bu konuda neden isteksiz oldukları daha iyi anlaşılmaktadır. Fakat zamanla gerek tasavvuf içerisindeki savrulmaların önüne geçmek, gerekse kendi yöntemlerini Müslüman âlimlere karşı savunmak adına teorik bir dilin ve sistemli bir yapının gerekliliği hissedilmiştir. Nefse dair konuların ilk defa Haris b. Esed el-Mahasibi tarafından derli toplu bir biçimde ele

⁴⁴ Said Aykut vd., **a.g.e.**, s.341.

⁴⁵ Abdullah Aydın, "Ebu'd-Derda", **DiA**, X, 311; Said Aykut vd., **a.g.e.**, s.341.

⁴⁶ Said Aykut vd., **a.g.e.**, I, s.420.

alındığını ve teorik bir zeminde incelendiğini söyleyebiliriz. Daha sonra ise Cüneyd-i Bağdadi, Hakîm Tirmizi, Serrac, Kelabazi, Ebu Talib el-Mekki, Sülemi, Kuşeyri ve Hucviri gibi müellifler nefse dair meseleleri daha ayrıntılı bir şekilde ele almak suretiyle sistemli bir nefis teorisinin teşekkülüne katkıda bulunmuşlardır.

Her ne kadar sufiler nefsin mahiyeti ve hakikati hakkında farklı görüşler ileri sürseler de bu konuda ittifak ettikleri husus, nefsin, insanın kötü düşünce ve davranışlarının kaynağını teşkil ettiği fikridir.⁴⁷ Bundan dolayı nefis kavramının tasavvufî terminolojide daha çok insandaki kötü arzu ve vasıfların kaynağı olması açısından ele alındığını söyleyebiliriz. Buna karşılık ruh ise bütün hayır ve iyiliklerin menşei kabul edilir.⁴⁸ Mekki, nefis-ruh karşıtlığını ifade etmek için “Allah Teâlâ’nın yarattığı her şeyin bir benzeri, bir de zıddı vardır. Nefsin benzeri şeytandır. Bu ikisinin zıddı olan varlık ise ruhtur”⁴⁹ der. Tasavvuf ehline göre hayır mahalli olan ruhun kuvvet kazanması için gerekli olan şey, nefse muhalefet etmek suretiyle onu terbiye etmektir. Bu nokta, ‘Allah’ın ahlakıyla ahlaklanmak’ gayesine ulaşmak için takip edilmesi gereken yönetime işaret eder: Nefsi zayıflatmak ve ruhun güçlenmesini sağlamak. Böylece nefsin ruh üzerinde tahakküm kurmasının ve onu meşru olmayan yollara sevk etmesinin önüne geçilmiş olur.

Sufilere göre nefis, mücadele edilmesi gereken en büyük ve en tehlikeli düşmandır. Onlar bu durumu ifade ederken Hz. Peygamber’in “Küçük cihattan büyük cihada dönüyoruz” sözüne çokça atıfta bulunurlar. Bu mücadele cihad-ı ekber olarak nitelendirilmiştir.⁵⁰ Ayrıca “En azılı düşmanın iki yanın arasındaki nefisindir”⁵¹ hadisi de nefsin terbiye edilmesinin gerekliliğini gösteren rivayetler arasında zikredilir. Cüneyd’in tasavvufu, ‘sulhu olmayan savaş’⁵² şeklinde tarif etmesi nefis ile mücadelenin çetin ve devamlı oluşuna işaret etmesi bakımından önemlidir.

⁴⁷ Haris b. Esed el-Muhasibi, **Nefs Muhasebesinin Temelleri**, (çev. Şahin Filiz-Hülya Küçük), İnsan Yayınları, İstanbul, 2014, s.423.

⁴⁸ Hucviri, **a.g.e.**, s.259-260.

⁴⁹ Mekki, **a.g.e.**, I, s.505.

⁵⁰ Süleyman Uludağ, “Nefs”, **DİA**, XXXII, s.527.

⁵¹ Serrac, **a.g.e.**, s. 13.

⁵² Kuşeyri, **a.g.e.**, s.529.

Nefs terbiyesinin doğru ve sağlam bir şekilde yapılabilmesi için her şeyden önce nefis hakkındaki bilginin sıhhatli olması gerekmektedir. Sufilere göre nefsini tanımak isteyen bir kimsenin yapması gereken, nefse karşı tedbirli olmak ve hiçbir zaman onun arzusuna muvafakat etmemektir. Muhasibi, Allah’a karşı dürüst davranmanın bu şekilde mümkün olacağını söylemektedir.⁵³ Muhasibi bu konuda şu ifadeleri kullanır: “İnsan nefsini gerçek anlamda tanımaz, hile ve tuzaklarından haberdar olmazsa, mücahede ve riyazeti boşa gider. Bunun için sufilerin ilk dikkate aldıkları şey, nefsi tanımak, onu muhasebe ve murakabe etmek gibi nefsin ayıplarını ve gizliliklerini ortaya çıkartacak metotlara sarılmak olmuştur. Bu mücahede, yolun ilk adımıdır. Bunda başarılı olan seyr-i sulûkünde emin olur ve tasavvufî hayatını sağlam bir bina üzerine kurmuş olur.”⁵⁴ Yine Muhasibi, “Nefsini iyi tanı” tavsiyesinde bulunarak nefsin, iyiliklere muhalefet etme ve kötülöklere davet etme özelliğine sahip olduğunu dile getirir.⁵⁵ Hucviri ise marifetü’n-nefs ile marifetullah arasındaki irtibata dikkat çekerek “Nefsi hakkında bir şey bilmeyen başkası hakkında hiçbir şey bilemez. Ulu ve Yüce Allah’ı tanımakla mükellef olan kulun nefsini de tanınması lazımdır” değerlendirmesinde bulunur. Bu yaklaşımını bir ayet ile temellendirmeye çalışan Hucviri “Nefsi hakkında sefiğ olan müstesna, İbrahim’in dininden kim yüz çevirir?” ayetinde geçen ‘nefsi hakkında sefiğ olan’ ibaresini ‘nefsi hakkında cahil ve kendisini bilmeyen’ şeklinde tefsir etmektedir.⁵⁶

B. Evlilik ve Şehevi Arzular

Bedene ait süfli arzuları terk etmek, bütün kötölüklerin kaynağı ve temeli kabul edilen nefsin tezkiye ve tasfiye sürecinin en önemli esaslarından birini teşkil etmektedir. Sufiler, manevi terbiye ile hedefledikleri ‘Allah’ın ahlakıyla ahlaklanmak’ gayesine, nefse güç veren her türlü hazzın terk edilmesi suretiyle ulaşılabilceğini ısrarla vurgulamışlar, hazzlardan uzaklaşarak nefse muhalefet etmeyi ibadetlerin esası olarak kabul etmişlerdir. Hucviri, bu konuda şu açıklamalarda bulunur: “Nefse muhalefet etmek bütün ibadetlerin başı ve tüm mücahedelerin kaynağıdır. Kul bundan

⁵³ Muhasibi, **a.g.e.**, s.422-423.

⁵⁴ Afifi, **a.g.e.**, s.130.

⁵⁵ Muhasibi, **a.g.e.**, s.426.

⁵⁶ Hucviri, **a.g.e.**, s.260.

başka Hakk’a giden bir yol bulamaz. Çünkü nefse muvafakat, kul için helak olmaştır. Kurtuluş ise ona muhalefet etmektir.”⁵⁷ Ebu Süleyman Darani, en faziletli amelin nefse muhalefet olduğunu söylerken,⁵⁸ Zünnun da nefsanî isteklere ve şehvî arzulara muhalefet etmeyi, kulluk makamına ulaşmanın önemli bir göstergesi saymaktadır.⁵⁹ Diğer taraftan Murtaîş bir kimseye nefse muhalefet etme imkânı verilmesini ‘nimet’ olarak nitelendirmekte ve bu nimete sahip olan kişinin suda yürüyenden derece itibarıyla daha üstte bulunduğunu söylemektedir.⁶⁰ Ebu Said Harraz ise nefse mücahede etmeyi kulluğun doğru olmasının delili olarak sunar.⁶¹ Öte yandan Sehl b. Abdullah Tüsteri “Takvanın esası nefse muhalefet etmektir” sözüyle takvaya ulaşmak için nefsin zıddına hareket etmenin gerekli olduğunu ortaya koymaktadır.⁶² Ayrıca sufilerin hazzlardan uzak durmanın gerekliliğinden bahsederken yalnızca bedeni hazzları kastetmediklerini, salikin içinde bulunduğu hal ve makamdan kaynaklanan ruhani zevklerin de saliki Hak’tan perdeleyebileceğini göz önünde bulundurdıklarını görmekteyiz. Kuşeyri konuyla ilgili olarak şöyle der: “Kulun kendisinin Hakk’a yakın olduğunu görmesi, ilahî yakınlıkta bir perdedir. Kim nefsinde bir mertebe ve rahatlık hali görürse o, hali ile aldanmış bir kimsedir.”⁶³ Çünkü sufi elde ettiği makamı kendinden bilmekte, dikkatini Hakk’a vermek yerine nefsi ile övmektedir.

Tasavvufî terbiyenin en bariz vasıflarından biri, saliki nefsanî hazzların tahakkümünden kurtarmak suretiyle gerçek özgürlüğe kavuşturmasıdır. Bundan dolayı, Ebu Hüseyin Nuri tasavvufu, “Nefsin tüm hazz ve arzularını terk etmektir” şeklinde tanımlamaktadır.⁶⁴ Tasavvufun mahiyetine ilişkin bu tanımlama, terbiye yoluna adım atan saliklerin ahlaki yetkinliğe ulaşmak için ‘hazz ve arzuları terk etmek’

⁵⁷ Hucviri, **a.g.e.**, s.260.

⁵⁸ Feridüddin Attar, **Evliya Tezkireleri**, (çev. Süleyman Uludağ), Kabalcı Yayınları, İstanbul, 2012, s.95.

⁵⁹ Attar, **a.g.e.**, s.164.

⁶⁰ Kuşeyri, **a.g.e.**, s.149.

⁶¹ Hacı Bayram Başer, **Kalplerin Makamları** (Büyük sufilerden seçme metinler), Hayy Kitap, s.85.

⁶² Sehl b. Abdullah Tüsteri, **Tefsiru’t-Tüsteri**, (Ta’lik ve Haşiye: Muhammed Basil Uyunu’s-Sud), Daru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrut-Lübnan, 2002, s.30.

⁶³ Kuşeyri, **a.g.e.**, s.224-225.

⁶⁴ Kelabazi, **a.g.e.**, s.60.

şeklinde tasavvufun daha ziyade pratik veçhesine vurgu yapan bir yöntemi takip etmeleri gerektiğini ifade etmektedir. Kelabazi de et-Taarruf'ta sufi ve tasavvuf kelimelerinin kökeni ile ilgili ileri sürülen yaklaşımları sıraladıktan sonra, nefsi hazzlardan alıkoymanın söz konusu yaklaşımların bütününde görülen ortak vasıflardan biri olduğunu dile getirmektedir.⁶⁵ Cüneyd'e "Allah'a kavuşmak nasıldır?" diye sorulduğunda "hevadadan kurtulmaktır" cevabını vermiştir. Bundan dolayı Allah'ın kuluna nasip ettiği en büyük nimetin, onu hevasından kurtarmak olduğu söylenir.⁶⁶ Seriiy Sakati ise "Bir kimse, dinini şehvetine üstün kılmadığı sürece asla kemale eremez. Öte yandan şehvetini dinine üstün tutmadığı sürece de asla helak olmaz"⁶⁷ diyerek dinin şehvi arzuların üzerinde tutulması gerektiğini belirtir. Heva ve arzuları terk etmek dünyaya karşı zühd sahibi olmanın da ilk şartıdır. Hevasına muvafakat eden bir kimse dünyadan uzaklaşma ve ahirete yönelme hususunda başarılı olamaz. "Hevanın sonu seni rablik iddia etmeye çağırmasıdır" diyen Tirmizi'ye göre Firavun da hevasından dolayı ilahlık iddiasında bulunmuştu.⁶⁸

Hakim Tirmizi'ye göre salike gerekli olan şey, kalbi nefis kaynaklı hazzlardan arındırmaktır. O, Menazilu'l-Kurbe'de yakınlığa vesile olacak ilk hususun, emir ve yasaklara riayet etmek olduğunu dile getirdikten sonra, kulun nafile ibadetlerle Allah'a yakınlaşmaya devam edeceğini belirtir. Namaz, oruç, hac, cihad gibi farzları eda etmekle nefis tezkiyesinin gerçekleşmeyeceğini savunan Tirmizi'ye göre nefsi arındırma yolunda uygulanması gereken en önemli yöntem nefsin kötü arzularını terk etmektir. Bu sebeple o, arzuları terk etmeyi 'en büyük nafile ibadet' olarak nitelendirir.⁶⁹ Dolayısıyla Tirmizi, nefsi kötü arzularından arındırmadan eda edilen farz ibadetlerle Allah'a yakınlık menzillerinde ilerlemenin mümkün olmayacağını ifade etmektedir. O, başka bir eserinde de benzer bir yaklaşım sergiler ve ibadetlerde ihlas haline ulaşmak için kalbin dünyaya düşkünlük, hased, kibir, riya, şehvet,

⁶⁵ Kelabazi, **a.g.e.**, s.59.

⁶⁶ Afifi, **a.g.e.**, s.140; Hucviri, **a.g.e.**, s.271.

⁶⁷ Ebu'l-Ferec İbnü'l-Cevzi, **Sıfatu's-Safve**, (tahkik: Halid Mustafa Tartusi), Daru'l-Kitabi'l-Arabi, Beyrut Lübnan, 2012. s.447.

⁶⁸ Hakîm Tirmizi, **Kalbini Bul**, s.106-107.

⁶⁹ Hakîm Tirmizi, **Allah'a Yakınlığın Dereceleri**, (çev. Mehmet Zahit Tiryaki), Hayy Kitap, s.13.

övülmeyi sevmek gibi kötü hasletlerden tezkiye edilmesinin gerekliliğine vurgu yapar.⁷⁰ Muhasibi de “Önce olan arınmadır, arınma bizim için amelden evladır”⁷¹ sözüyle bu duruma işaret eder. Tirmizi’ye göre eğer salık hüzünlenmek ve kaygı duymak suretiyle nefsin dünyevi hazzardan temizlemek için gayret etmez ve nefse mutluluk veren hevai şeylerden uzak durmazsa Hz. Nuh’un hayatı kadar namaz ve oruç ibadetine devam etse de bununla kalpteki kiri temizleyemez.⁷² Muhasibi de kalbin harap olmasını kaygı ve hüzün halinin yokluğu ile ilişkilendirir.⁷³ Tirmizi takvayı neşe terimi üzerinden şöyle tanımlar: “Takva, konuşmak, oruç tutmak, kıyama durmak, oturmak, yürümek, giyinmek, yemek, içmek, sohbet etmek, evlenmek ve çocuk sahibi olmak gibi nefsin neşe duyup hoşlandığı her türlü şeyin neşesinden sakınmaktır.”⁷⁴ Önemli olan, salikin yapıp yapmamakta serbest olduğu bu fiillerin hüzün ve kaygının eşlik ettiği bir takva bilincine uygun şekilde yerine getirilmesidir.

Tirmizi başka bir eserinde ‘sevinç/neşe kavramı üzerinden kalp ve nefsin irtibatını ele alır. Bedeni kalp ve nefsin bir arada bulunduğu ortak bir mahâl şeklinde tasavvur eden Tirmizi’ye göre kalp akıl, marifet, ilim ve Allah ile hayatını idame ettirir ve bunlar kişide kalbin kuvvetlenmesini sağlayan bir neşe meydana getirir. Diğer taraftan nefis de kötü arzular, şehvi istekler, kibir, şöhret gibi şeylerden beslenir ve bu gibi durumlardan ortaya çıkan sevinç hali nefsin güçlenmesini temin eder. Tirmizi ilk durum için ilahi veya insani neşe tabirini kullanırken diğerini nefsani neşe terimiyle karşılar. Buradan hareketle insanda kalbin Allah’ın rahmetinden duyduğu sevinç ve nefsani arzulardan kaynaklanan sevinç olmak üzere iki tür sevinç bulunduğu altını çizer. Nefsani sevinç sakınılması gereken sevinç türüdür. Buna mukabil ilahi sevinç de tasavvufi hayatın maksadını teşkil eden sevinçtir. Buna göre Tirmizi’nin kavramsallaştırmasını dikkate alarak söylersek, nefsani hazzardan uzak durmak ve

⁷⁰ Hakîm Tirmizi, **Edep Ya Hu**, (çev. Mehmet Zahit Tiryaki), Hayy Kitap, 2.baskı, İstanbul, 2016, s.11-12.

⁷¹ Haris el-Muhasibi, **Nefsin Terbiyesi**, (çev. Mehmet Zahit Tiryaki), Hayy Kitap, 4.baskı, İstanbul, 2014, s.32.

⁷² Tirmizi, **a.g.e.**, s.62.

⁷³ Muhasibi, **a.g.e.**, s.22.

⁷⁴ Tirmizi, **a.g.e.**, s.63.

şehvi isteklerle mücadele etmek, nefsani neşeden ilahi neşeye intikal edebilmenin yegâne şartıdır diyebiliriz. O, bu minvalde “Allah yolunda hakkıyla mücahede edin”⁷⁵ ayetinde emredilen mücahedeği, nefste yer eden dini-dünyevi her türlü sevincin ortadan kaldırılması şeklinde tefsir etmektedir.⁷⁶ Tirmizi, nefsin her türlü sevinçten sakındıran ve bütün sevinci Allah ile olan kimsenin durumunu panzehir içen bir adama benzettir. Panzehir kişiyi akrep, yılan gibi hayvanların zararından koruduğu gibi nefsani neşelerden uzaklaşıp hevaya muhalefet etmek de kişide böyle bir etki meydana getirir. Panzehir sayesinde zararlı hayvanların zehri damarlara nüfuz edecek bir yol bulamaz. Kalbi Allah ile neşelenen kimse de hazların bedene ve kalbe tesir etmesinden emin olmuş olur. Bunun yolu da riyazet uygulamaları ile nefsi terbiye etmektir. Bu sayede Allah o kişinin yakınlığını artırır ve kalbini nurlandırır. Bu vasıflara sahip bir kul Allah’ın himayesi altında bulunduğu için, mubahların işlenmesi önceki gibi kalpte menfi bir etki meydana getirmez. Artık kulun alması ve vermesi Allah ile olur. Bu, nefsin hürriyetine kavuştuğu haldir. Dolayısıyla yiyecek, içecek, giyecek temini ile evlenme gibi dünyaya ait mubah arzuların, salikin manevi hayatına engel olması durumu da ortadan kalkmış olur.⁷⁷

Düşünce ve fiillerdeki bozukluklar iki noktaya dayandırılabilir ki bunlar nefisle birlikte ele alınması gereken iki terim olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunlar şehvet ve hevadır.⁷⁸ Tasavvuf ehline göre şehvet, nefsin en belirgin sıfatlarından biridir. Onlar şehveti, “insanın bütün organlarına dağılmış halde bulunan bir mana” şeklinde tarif ederler.⁷⁹ Her bir organa taalluk eden şehvet isim ve keyfiyet açısından farklılık gösterse de şehvetin aslında tek bir manadan ibaret olduğu kabul edilir. Buna göre gözün şehveti görmek, dilin şehveti tatmak, derinin şehveti dokunmak, kulağın şehveti duymak, midenin şehveti yemek-içmek ve aklın şehveti ise tefekkür etmektir. Şehvetlerin bir kısmı haram kılınmış, geri kalanlar ise serbest bırakılmıştır. Tirmizi’ye göre mubah kılınan şehvetlere daha çok dikkat etmek gerekir çünkü bunlar yasaklanan

⁷⁵ Hac, 22/78.

⁷⁶ Tirmizi, **a.g.e.**, s.17.

⁷⁷ Tirmizi, **a.g.e.**, s.59-60.

⁷⁸ Afifi, **a.g.e.**, s.139.

⁷⁹ Hucviri, **a.g.e.**, s.271.

şehvetlerin işlenmesine sebebiyet verir. Ona göre bu hususta takip edilmesi gereken yöntem, nefsi, haramlara sevk etme tehlikesi ortadan kalkıncaya kadar helal şehvetlerinden mahrum bırakmaktır.⁸⁰ Cüneyd-i Bağdadi ise şehveti iki kısma ayırır. Birincisi, ‘nefsani şehvet’ diye adlandırılan ve makam sahibi olmayı arzulamak, öfkelenmek, Allah’ın emirlerine karşı gelmeyi hafife almak gibi şeylerdir. İkincisi ise yemek, içmek, giyinmek, evlenmek gibi bedene müteallik fiilleri kapsayan cismani şehvettir.⁸¹ Mekki de temelde insanların Cenab-ı Hakk’ı bilmelerine ve O’na ibadet etmelerine engel olan üç tür perdeden söz eder. Bunlardan ilki nefse cazip gelen şehvetler, ikincisi sebepler, üçüncüsü de her gün uygulanan adetlerdir.”⁸²

C. Yeme-İçmenin Azaltılması ve Şehveti Kontrol

1. Zühd ve Cinsellik: Şehvetin Kontrolü

Tasavvufi düşüncenin teşekkülünde önemli bir yere sahip olan Haris el-Mahasibi, Cüneyd-i Bağdadi, Ebu Talip el-Mekki ve Hucviri gibi sufilere göre asıl mesele, bedeni hazları bütünüyle terk etmek ve Hristiyan Ruhbanlığına benzer bir hayat yaşamaya çalışmak değil, bu hazları şeriatın izin verdiği ölçüde ve meşru yollardan gidermektir. Bu ikinci tavır, bütünüyle yüz çevirmek şeklindeki katı zühd anlayışına bir eleştiri noktasını teşkil ederken aynı zamanda sufilerin din âlimleri ile uzlaşma isteğinin de bir ifadesidir.

Mahasibi, kulun nefsanî arzularını tamamen öldürmekle mükellef tutulmadığını ifade eder.⁸³ Kaldı ki bu, insanın güç yetirebileceği bir şey değildir. Ona göre insan, bitmek tükenmek bilmeyen arzulara sahiptir. Burada dikkat edilmesi gereken husus, nefsin hilelerine karşı uyanık olmak ve bir an olsun muhasebe ve murakabeyi ihmal etmemektir. Salikin bu yolda çaba göstermesine karşılık olarak, Allah’ın onun kalbine bir nur koyacağını belirten Tirmizi’ye göre, bu nur sayesinde nefsanî hazzardan nefret etmek, zikir ve ibadete engel olacak şeylerden uzaklaşmak salik için kolay hale gelir. Tüm bunlara rağmen nefsanî istekleri kalpten bütünüyle atmak imkân dâhilinde değildir. Nefsi ıslah için hangi yollara başvurulursa vurulsun,

⁸⁰ Tirmizi, **a.g.e.**, s.29.

⁸¹ Süleyman Ateş, **Cüneyd-i Bağdadi; Hayatı, Eserleri ve Mektupları**, Yeni Ufuklar Neşriyat, s.274.

⁸² Mekki, **a.g.e.**, C.I, s.501.

⁸³ Muhasibi, **a.g.e.**, s.355.

nefsteki istekler varlığını sürdürmeye devam eder.⁸⁴ Cüneyd-i Bağdadi “Azığa nasıl ihtiyaç duyarsam, hanımım ile birlikte olmaya öylece ihtiyaç duyarım” diyerek erkeğin kadına, kadının da erkeğe meyiletmesinin, yeme içmeye ihtiyaç duymak kadar tabii bir durum olduğunun altını çizerek.⁸⁵ Bu yüzden sufiler, dikkatlerini bozuk sıfatların ortadan kaldırılmasına değil, terbiye ile zapturapt altına alınmasına vermişlerdir. Tirmizi riyazeti ahlakı güzelleştirmek, bencilliği terk etmek ve eziyete katlanmaktan ibaret görür. Bu tarife göre riyazetten söz edildiğinde Tirmizi için esas olan ahlakın güzelleştirilmesidir. Böylece Tirmizi ahlaken ilerleme ile nefsi kontrol altına alma arasında doğrudan bir irtibatın bulunduğunu ifade eder.⁸⁶

Zahid ve sufiler şehvi arzuların yok edilmesinin doğru olmadığını belirtirken Hz. Peygamber’in bu konudaki örnekliğine vurgu yaparlar. Mesela Bayezid-i Bestami Allah’a kendisini kadına yönelik şehvi arzularından kurtarması için dua etmeyi düşündüğünü fakat Hz. Peygamber böyle bir talepte bulunmadığı için bundan vazgeçtiğini, sonrasında ise bu arzusundan tamamen kurtulduğunu dile getirmiştir.⁸⁷

Heva, şehvi arzular nefsin güçlenmesini sağlayan ve salikin zühde yönelmesini engelleyen hususlardır. Nefsin kişi üzerindeki etkisinin azaltılması bunların ıslahı ve kontrol altına alınmasına bağlıdır. Tirmizi nefis terbiyesini öne çıkartırken bir hususun yanlış anlaşılması konusunda da ikazda bulunmaktadır: Allah’ın helal kıldığını haram kılmamak.⁸⁸ Tirmizi, böyle bir uyarıda bulunduğuna göre onun yaşadığı dönemde bu konuda aşırıya kaçan ve neticede işi Allah’ın helal kıldığı nimetleri haram saymaya kadar götüren birtakım kimselerin bulunduğunu söyleyebiliriz.

Sufiler nefsi tezkiye etmek ile yakine ulaşmak arasında güçlü bir ilişkinin varlığını savunurlar. Yakın, Allah hakkındaki bilginin kesinlik kazanmasıdır. Yakın ile benzer manada kullanılan bir diğer kavram ise müşahededir. Nitekim Rûveyh b.

⁸⁴ Tirmizi, **a.g.e.**, s.20.

⁸⁵ Mekki, **a.g.e.**, C.IV, 414.

⁸⁶ Salih Çift, **Hakîm Tirmizi ve Tasavvuf Anlayışı**, İnsan Yayınları, İstanbul, 2008, s.222.

⁸⁷ Attar, **a.g.e.**, s.186.

⁸⁸ Tirmizi, **a.g.e.**, s.56.

Ahmed “Yakin müşahededir” sözüyle buna işaret etmiştir.⁸⁹ Kelabazi ismini zikretmediği bir sufiden hazları terk etmek ile yakini elde etmek arasındaki irtibatı açıkça dile getiren şu cümleyi aktarmaktadır: “Kul nefsin hazlarından uzaklaştığı ölçüde yakini elde eder.”⁹⁰ Tirmizi ise yakın halini elde edebilmek için kalbi nefsanî arzuların baskısından kurtarmak gerektiğinin altını çizer.⁹¹ Salik her ne kadar kendi iradesiyle manevî yola sulûk etse de Allah’ın inayeti ve lütfu olmadan bu yolda sebat etmesinin ve ilerleme kaydetmesinin mümkün olmadığı da ifade edilmiştir. Bu noktada Tirmizi Allah’ın kula yardımının kalbine bir nur atmak suretiyle gerçekleşeceğini dile getirir.⁹² Neticede sufiler, asıl hedefin nefsin kötü arzulara yönelik iradesini azaltmak ve böylece Hakk’a yakınlığın artmasını sağlamak olduğunu, bunun için şehvetin yok edilmesini değil, şehvî istekleri nikâh, helal rızık temin etme gibi meşru yollardan gidermek suretiyle kontrol altında tutmak gerektiğinin altını çizmişlerdir.

2. Az Yemek, Az İçmek: Bedenin Zayıflatılması

Dini ilimlerin teşekkül sürecinde ulema arasında hararetle tartışılan nazari meselelerin ahlaken olgunlaşma ve marifetullahı ulaşma açısından yarar sağlamadığını düşünen zahid ve sufiler, insanda bulunan kötü vasıfların ıslahı üzerinde odaklanan birtakım yöntemler geliştirmişlerdir. Her halükarda kötülüğü emretme ve Hakk’ın emirlerine muhalefet etme özelliğine sahip olan nefsin terbiyesinde takip edilecek usuller ‘riyazet ve mücahede yöntemleri’ adı altında ele alınmıştır. Az yemek, az konuşmak, az uyumak ve halvet şeklinde dört temel riyazet yöntemine vurgu yapan zahid ve sufilerin⁹³, bunlar içerisinde özellikle yeme içmenin azaltılmasına ayrı bir önem verdiklerini görmekteyiz. Bunun nedeni, açlığın doğrudan bedeni zayıflatmak ve şehvî arzuların etkisini kırmak ile ilgili olmasıdır. Bu nedenle sufiler, bedene ait

⁸⁹ Sülemini, **a.g.e.**, s.103.

⁹⁰ Kelabazi, **a.g.e.**, s.151.

⁹¹ Tirmizi, **a.g.e.**, s.32.

⁹² Tirmizi, **a.g.e.**, s.58-59.

⁹³ Sehl b. Abdullah Tüsteri, bu dört hususu velileri hedefe ulaştıran temel esaslar olarak görür. Şöyle der: “Bütün hayırlar şu dört haslette toplanmıştır, veliler de onlarla maksuda ulaşmışlardır: Bunlar karnı aç tutmak, az konuşmak, az uyumak ve insanlardan uzaklaşmaktır.” Mekki, **a.g.e.**, C.I, s.383.

şehvi isteklerin etkisinden kurtulabilmek için uygulanması gereken en etkili yolun açlık olduğunu düşünürler.

Tasavvufi terbiyede cinsellikle ilgili nefsani arzuları kontrol edebilmenin temel yöntemlerinden biri yeme içmeyi azaltmak suretiyle nefsin zayıflatılmasıdır. Tasavvuf terbiyesi aç kalmak, zühde sarılmak, nefsin hoşuna giden adet ve alışkanlıklardan alakayı kesmekle gerçekleşir. Nitekim Cüneyd şöyle demiştir: “Biz tasavvufu dedikodu (kıl-u kâl) ile elde etmedik. Fakat aç kalarak, dünyayı terk ederek, alıştığımız ve hoşlandığımız şeylerden bağımızı kopararak elde ettik.”⁹⁴ Ebu Süleyman Darani dünya işlerinin anahtarının tokluk, ahiret amellerinin anahtarının ise açlık olduğunu dile getirerek⁹⁵ karın tokluğunu ‘kalp nurunun pası’ şeklinde nitelendirir.⁹⁶ Yahya b. Muaz açlığın önemini vurgulamak için şunları söyler: “Eğer açlık çarşıda bulunan bir şey olsaydı, ahirete yönelmiş kimselerin çarşıya girdiklerinde ondan başkasını almaları uygun olmazdı.”⁹⁷

Yeme içmeyi azaltmak hem nefsani arzuların ve cinsellikle ilgili şehvi isteklerin zayıflamasını sağlamak suretiyle dünya sevgisinin kalpte yerleşmesini engeller, hem de ibadetlerin daha dinç bir bedenle yerine getirilmesini temin eder.⁹⁸ Bunun yanında açlığın davranışı saflaştırdığı, iradeyi güçlendirdiği, kişiyi insanlarla meşgul olmaktan alıkoyduğu, konuşmayı azalttığı, şevki artırdığı ve ahirete yönelmeye vesile olduğu gibi çeşitli faydaları üzerinde de durulmuştur.⁹⁹ Yeme içmeyi azaltmak kişiyi zaruri miktarın dışında mal kazanma ve biriktirme zahmetinden kurtaracağı için bu şekilde rızkı meşru olmayan yollardan elde etme tehlikesi de en aza inmiş olur. Muhasibi’nin açlığı tercih edenleri o dönemde selamete en yakın kimseler olarak görmesinin nedenlerinden biri de budur.¹⁰⁰

⁹⁴ Sülemi, **a.g.e.**, s.85.

⁹⁵ Kuşeyri, **a.g.e.**, s.316.

⁹⁶ Sülemi, **a.g.e.**, s.43.

⁹⁷ Kuşeyri, **a.g.e.**, s.315.

⁹⁸ Sülemi, **a.g.e.**, s.105; **Kalplerin Makamları Büyük Sufilerden Seçme Metinler**, s.17.

⁹⁹ **Kalplerin Makamları Büyük Sufilerden Seçme Metinler**, s.189-190.

¹⁰⁰ Muhasibi, **Nefsin Terbiyesi**, s.88.

İKİNCİ BÖLÜM
ZÜHDÜN SİSTEMATİK GELİŞİMİ VE EVLİLİK HAYATI

I. YENİ TOPLUMSAL YAPININ ELEŞTİRİSİ OLARAK ZAHİDLİK

A. Şehir Hayatını Terk Etmek ve İnziva

İslam toplumunda Hz. Peygamber ve sahabede karşılığını bulan zühde dayalı dünya algısının erken dönemlerden itibaren menfî yönde değişmeye başladığını söyleyebiliriz. Sözü edilen değişim dünya nimetlerinin ahiret kaygılarının önüne geçirilmesi ve dünyanın geçiciliğine dair sahih telakkinin bozulması ile ilgiliydi. Temelinde dünyevileşme temayüllerine ve ahlaki hayattaki bozulmalara yönelik eleştirilerin yer aldığı zühd telakkisinin en önemli vasfı, kurtuluş ve selamete kulu Allah'tan uzaklaştıran her türlü engelin terk edilmesiyle ulaşılabileceği fikrine sahip olmasıydı. Bu yüzden zahidler tepkisel bir yaklaşımla ticareti, makam sahibi olmayı, ilmi faaliyetleri ve evlenmeyi reddederek toplumsal hayattan uzaklaşmışlar ve kendilerini ruhi hayatın gelişimi için tamamıyla ibadete vermişlerdir.

1. Ticaretin Reddedilmesi: Allah ile Ticaret

Zahidleri ticaretten uzak durmaya yönelten en önemli nedenlerden biri, alış verişte takva ve veranın gerektirdiği şekilde hareket edilmemesinden dolayı helal rızık kazanmanın oldukça zorlaşmasıdır. Öyle ki, Yusuf b. Esbat ve Veki'nin şu sözü bu zorluğu çarpıcı bir biçimde ortaya koymaktadır: “Bu zamanda bir kul zühd sahibi olsa, öyle ki Ebu'd-Derdâ ve Ebu Zer gibi zühd ehli olsa, onu zahid diye nitelendiremeyiz. Çünkü günümüzde zühd, ancak katıksız helaldedir. Bu gün içine haram karışmamış bir helal bilmiyoruz.”¹⁰¹ Bu ifade, bir taraftan helal kazancın zahidliğin en önemli unsurlarından biri olduğunu gösterirken, diğer yandan erken dönemlerden itibaren Müslümanlar arasında ticaretle ilgili dini zafiyetlerin görülmeye başlandığını açıkça ortaya koymaktadır.

Ticaretle ilgili meselelere yer veren müelliflerden biri olan Mekki dikkatin çalışıp çalışmama üzerinde teksif edilmesini hatalı bulur ve ticaret yapmak gibi ticareti terk etmenin de meşru bir yol olduğunu dile getirir. Sufilere göre başkasının nafakasını temin etmekle yükümlü olmayan ve tek başına yaşayan bir kimse için çalışarak mal kazanmak sadece mubah bir ameldir.¹⁰² Bununla ilgili olarak Mekki Hz.

¹⁰¹ Mekki, **a.g.e.**, C.II, s.514.

¹⁰² Kelabazi, **a.g.e.**, s.127; Mekki, **a.g.e.**, C.III, s.82-83.

Peygamber'in, dönemindeki insanların toplumsal ve iktisadi durumlarına ilişkin yaklaşımını dile getirirken, geçimini ticaretle sağlayanlar olduğu gibi hiçbir işte çalışmayıp hayatını başkalarının desteğiyle idame ettirenlerin bulunduğundan bahseder. Ona göre Hz. Peygamber ticaret yapana "ticareti terk et!" veya oturana "çalış, kazan!" dememiştir. Yalnızca onlara iman ve yakın ilmini öğretmiş ve herkes kendi haline göre amel etmiştir.¹⁰³

Bunun yanında Mekki, ticaret erbabı ile birlikte olup rızık elde etmenin tehlikeleriyle yüz yüze gelmektense ticaretten uzak durmanın dinin selameti adına daha doğru bir tavır olduğunun altını çizer. Şöyle der: "Ticarette uğraşan kimsenin, rızık sebebi olan işlerin peşinde koşarken, işine birçok afet ve fesadın bulaşması yüzünden ilmin gereğini yerine getirmesi çok zordur. Bu şekilde hoş olmayan işlere bulaşan çarşı esnafının arasına girmeyi terk etmek, selamete daha yakındır; çünkü böylece insan, bu tür işleri görmekten uzak kalacak ve onlara bulaşmaktan kurtulmuş olacaktır."¹⁰⁴

2. Cemiyetten Kaçmak: Allah ile Kalmak

Şehir hayatının istilzam ettiği değerleri reddederek toplumsal hayattan uzaklaşmak, erken dönem zühd anlayışının önemli tezahürlerinden birini teşkil etmektedir. Zahidleri toplumdan uzaklaşmaya iten esas nedenlerden biri zühdün ilkelerine uygun yaşamının şehir hayatında ortaya çıkan değerleri terk etmekle mümkün olacağı düşüncesidir. Zahidlerin toplumdan uzaklaşarak inzivaya yönelmelerini gerektiren nedenlerden birisi de insanlarla iç içe bulunmanın ibadetlere yönelik kararlılığın zayıflamasına neden olmasıdır. Bu yüzden inziva hayatını tercih edenler halktan uzaklaşıp tek başına yaşamakla düşüncenin bir noktada toplanmasını, Allah ile kul arasına girecek engellerin azaltılmasını ve dikkatin ahiret üzerinde teksif edilmesini gaye edinirler. Bu meyanda Mekki şunları söylemektedir: "Halvet, kalpten halka ait korku ve beklentilerin boşaltılması, bütün düşüncenin Yüce Yaratıcının emrettiği işlerde toplanması ve sebat üzere azmin kuvvetlendirilmesidir. Çünkü insanlara karışmakla azim gevşer, gayret dağılır, niyet zayıflar. Halvet, kalbi ahiret düşüncelerine çeker, yakinen müşahade ettiği için ona olan arzu ve gayreti devamlı

¹⁰³ Mekki, a.g.e., C.III, s.74.

¹⁰⁴ Mekki, a.g.e., C.III, s.82.

yeniler. İnsana halkı hatırlamayı unutturur ve onu Rabbin zikrine bağlar. Halvet, afiyet ve emniyeti temin eden en büyük sebeplerden birisidir.”¹⁰⁵

Sehl b. Abdullah velilerin büyük çoğunluğunun yalnızlığı tercih ettiğini ve yalnız yaşamayan çok az Allah dostu gördüğünü belirtir.¹⁰⁶ Zünnun-ı Mısri halvet ile ihlas arasında irtibat kurar ve insanı ihlase en çok sevk eden şeyin halvet olduğunu söyler.¹⁰⁷ Cüneyd-i Bağdadi de içinde bulundukları zamanın toplumdan uzaklaşmayı gerektirdiğini, dinin selameti ve kalbin istikameti için yalnız yaşamının daha makul bir seçenek olduğunu belirtir. Şöyle der: “Dinim selamette, bedenim rahatta, gönlüm afiyette olsun diyen birisinin kendini halktan tecrit etmesi gerekir. Çünkü bu zaman ıssız ve kimsesiz yerlerde yaşama çağıdır. Akli başında olan yalnızlığı tercih eder.”¹⁰⁸ Fudayl b. İyaz ve Seri es-Sakati’den de bu manada sözler aktarılmıştır.¹⁰⁹ Mekki ise yalnızlığın herkes için faydalı olduğunu fakat insanlarla bir arada bulunmanın halka örnek olan az sayıda âlim dışında herkesin yapabileceği bir iş olmadığını söyler.¹¹⁰ Ona göre topluma karışmanın neden olacağı büyük tehlikelerden biri insanların dünya nimetlerine sahip olmak için gayret etmelerini görmek suretiyle kendisinde de böyle bir arzunun meydana gelmesidir. Topluma karışmanın tehlikelerinden biri de insanları idare etme ve onların rızalarını gözetmeden dolayı benzer hatalara düşmektir.¹¹¹

Kuşeyri ise inzivaya çekilen kimsenin şeytanın vesveselerinden korunabilmesi için dikkat etmesi gereken hususlardan bahseder. O, salikin öncelikle sağlam bir akide bilgisine ardından farz ibadetleri yerine getirebilecek kadar fıkıh bilgisine sahip olması gerektiğinin altını çizer.¹¹² Uzletin akla gelen ilk manası bedenlen insanlardan uzaklaşmak ve ıssız mekânlara çekilmek olsa da sufilerin üzerinde durdukları asıl nokta, kötü sıfatları terk etmektir. Kuşeyri’nin aktardığına göre büyük zatlardan birine

¹⁰⁵ Mekki, **a.g.e.**, C.I, s.392.

¹⁰⁶ **Kalplerin Makamları Büyük Sufilerden Seçme Metinler**, s.172.

¹⁰⁷ Sülemi, **a.g.e.**, s.9

¹⁰⁸ Attar, **a.g.e.**, s.404.

¹⁰⁹ Ebu’l-Ferec İbnü’l-Cevzi, **Sıfatu’s-Safve**, tahkik: Halid Mustafa Tartusi, Daru’l-Kitabi’l-Arabi, Beyrut Lübnan, 2012, s.447; Attar, **a.g.e.**, s.118.

¹¹⁰ Mekki, **a.g.e.**, C.I, s.393.

¹¹¹ Mekki, **a.g.e.**, C.I, s.401.

¹¹² Kuşeyri, **a.g.e.**, s.259.

arîfin kim olduğu sorulmuş, o da arîfî, ‘görünüşte hakla birlikte olduğu halde kalben onlardan ayrı yaşayan kimse’ şeklinde tarif etmiştir. Kuşeyri’ye göre asıl uzlet budur.¹¹³

B. Zühd ve Evlilik Hayatı

1. Bekârlığın Yüceltilmesi ve Gerekçeleri

Zahid ve sufilerin bekârlığı tercih etme gerekçelerini detaylı bir şekilde inceleyen müelliflerin başında Ebu Talip el-Mekki gelmektedir. Ona göre zahid ve sufileri evlilikten uzak durmaya yönelten çeşitli sebeplerden bahsedilebilir. Bunlar içerisinde belki de salikin dini hayatına en fazla tesir edecek olan husus, evliliğin kişiye ilave sorumluluk ve meşguliyetler yüklemesidir. Nitekim evlenen kişi kendisine karşı sorumlu olmasının yanı sıra eşinin ve çocuklarının da sorumluluğunu üstleneceğinden meşguliyetleri artar ve mücahede ile nefsin terbiye edilmesi konusunda dikkati dağılır. Bundan dolayı Mekki, bekârlığın tercih edilmesini gerektiren sebepleri sıralarken ilk olarak evlilik hayatının beraberinde ağır sorumluluklar getirmesini zikreder.¹¹⁴ Dolayısıyla Mekki’ye göre aile hayatından kaynaklanan birtakım meşguliyetler salike ağır geliyorsa ve onun manevi yaşantısına olumsuz etki yapıyorsa bu, salikin evlilikten uzak durmasını haklı kılan nedenlerden biri olabilir. Kadınların çoğunun kötü huylara sahip olması ve dindarlıktan uzak bir hayat yaşamaları ile kazanç yollarının bozulmuş olması da bekârlığın tercih edilme sebepleri arasında yer alır. Bu gerekçelerden dolayı Mekki, yalnız kalıp evlenmemenin kalbin istikameti açısından daha doğru olacağını ifade eder.¹¹⁵

Evliliğe mesafeli yaklaşanların çoğunluğuna göre, aile hayatına karışan her müridin meşru olmayan yollara gireceği, dünyaya meyledeceği ve kalbinin dünyevi arzularla meşgul olacağı kesin olmamakla birlikte onlar bunun güçlü bir ihtimal olduğu kanaatini taşırlar. Bu yüzden bekârlığın zorluklarına sabretmenin evlilik hayatının doğuracağı meşakkatlere tahammül etmekten daha hayırlı ve kolay olduğunu savunurlar.¹¹⁶ Bu kimseler harama veya şüpheli yollara girmemek ve sulûkün sıhhatini

¹¹³ Kuşeyri, **a.g.e.**, s.259.

¹¹⁴ Mekki, **a.g.e.**, C.IV, s.404.

¹¹⁵ Mekki, **a.g.e.**, C.IV, s.404.

¹¹⁶ Mekki, **a.g.e.**, C.IV, s.410; Sühreverdi, **a.g.e.**, s.218.

zedelememek adına nikâh sünnetini terk etmeye mecbur kaldıklarını belirtmişlerdir. Bunlardan biri olan Bişr b. Haris evlenmediği için kendisini eleştirenlere farzlarla meşgul olduğunu, bu sebeple nikâh sünnetini yerine getiremediğini ifade etmiştir.¹¹⁷ Dolayısıyla Bişr'i bekârlığa sevk eden esas gerekçe, ibadetler arasında bir derecelenmeye giderek farz olan nefis terbiyesini sünnet olan evliliğe önceliğidir. Öte yandan sufiler herhangi bir sünneti tatbik etmenin kişiyi haram kazanca ve meşru olmayan yollara sevk etmemesi gerektiğinin de altını çizerler.¹¹⁸ Bişr b. Haris'in bekârlığı tercih etmesinde etkili olan başka bir sebep ise hanımının kendisi üzerindeki haklarına riayet edememe korkusudur. Bişr bununla ilgili olarak şöyle söylemektedir: “Beni bu evlenme işinden alıkoyan, sadece Allah'ın kitabındaki şu ayet-i kerimedir: ‘Kadınların yükümlülükleri kadar meşru hakları vardır.’¹¹⁹ İşte ben, kadının benim üzerimdeki hakkını yerine getirememekten korkuyorum!”¹²⁰ Dolayısıyla Bişr'in evlilik hayatına, cinselliğe ve kadına karşı mutlak menfi tutum içerisinde olmadığını, sadece evlendiği takdirde kadının haklarına güç yetiremeyeceğini düşündüğünden Allah'ın bu konudaki emrine muhalefet etme korkusunun evlilik düşüncesini belirlediğini görmekteyiz. Mekki'ye göre selefin sorumluluk üstlenme konusundaki tavrı da bu yöndedir. Yani onlar sorumluluklarını artıracak hususlardan uzak durmaya gayret ederler ve kendilerine daha az sorumluluk yükleyecek bir hayat tarzını tercih ederlerdi.¹²¹ Kadınların yeme-içme, giyinme ve barınma gibi maddi ihtiyaçlarının yanı sıra sevgi ve ilgi beklemeleri, kendileriyle vakit geçirilmesini istemeleri gibi değişik ihtiyaçları mevcuttur. Bişr b. Haris zikredilen ihtiyaçları yerine getirememe endişesi taşıdığı için kadınlardan uzak durmayı tercih etmiştir. Aslında Bişr'i bu yönde bir tutum sergilemeye yönelten ana etken, yukarıda sünnete ittiba etmediğini gerekçe göstererek kendisini eleştirenlere verdiği cevapta da görüldüğü üzere ‘kadının haklarına riayet etme’ emrine muhalefet etme endişesidir.

¹¹⁷ Mekki, **a.g.e.**, C.IV, s.402.

¹¹⁸ Hucviri, **a.g.e.**, s.423.

¹¹⁹ Bakara, 2/228.

¹²⁰ Mekki, **a.g.e.**, C.IV, 403.

¹²¹ Mekki, **a.g.e.**, C.IV, S.407.

Mekki'nin aktardığı bilgilerden yola çıkarak, bekârlığı tercih eden bazı sufilerin, nefis terbiyesi sürecinde elde ettikleri manevi makamları korumak ve kalbin masiva ile meşgul olmasının yol açtığı birtakım mahzurların önüne geçmek gayesiyle bekârlığı evlilikten üstün tuttuklarını söyleyebiliriz. Ebu Süleyman Darani'nin “Onların evliliği terk etmelerinin tek sebebi, kalplerini sadece Allah'ın zikrine hasretmek idi.”¹²² sözü yukarıdaki hususu açıklar niteliktedir. Ayrıca Darani “Dostlarımızdan kim evlendiyse sonunda değişime uğradı. Evlenen hiçbir dostumuzun önceki derecesini koruyabildiğini görmedim”¹²³ sözüyle bu duruma işaret eder.

Mekki'ye göre evlilikten kaçınmayı gerektirecek nedenlerden biri de zenginlerin tutumudur. Zenginler evlilik hususunda fakirlere maddi destek sağlamadıkları için onların evlilikten uzak durmalarına sebep olmaktadır. Mekki sözü edilen zenginleri fakirlere karşı haklarını yerine getirmedikleri için zalim diye niteler.¹²⁴ Evlenen kişi fakir ise geçim meselesi hususunda büyük sıkıntılarla karşı karşıya gelir ve böylece her türlü yola başvurmaktan geri durmaz. Bu ise evlenen için en büyük afetlerden biridir. Nitekim Abdullah b. Ömer'e en şiddetli belanın ne olduğu sorulmuş, o da “Ailenin kalabalık ve malın az olmasıdır” diye cevap vermiştir.¹²⁵

Zahid ve sufileri evlilikten uzak durmaya yönelten nedenlerden biri de evlilik hayatının insanı dünyevi nimetlerin peşinde koşmaya ve ihtiyaç fazlası mal biriktirmeye sevk etmesidir.¹²⁶ Bir müridin yalnız yaşadığında temel ihtiyaçlarını karşılayacak kadar mala sahip olmakla yetinebilmesi mümkünken evlendiğinde durum değişecek, eşinin ve çocuklarının isteklerini yerine getirmek için daha fazla kazanmaya ihtiyaç duyacaktır. Ailenin geçimini temin ederken şüpheli yollara tevessül edilmemesini vera ilkesinin korunması açısından zaruri gören zahiD ve sufiler toplumdaki dini ve ahlaki yaşantının giderek kötüleştiği düşüncesine binaen bekârlığın daha uygun olduğunu söylemişler, hatta evlilikten uzak durmanın elzem olduğunu ifade eden söylemler ortaya atmışlardır.

¹²² Mekki, **a.g.e.**, C.IV, s.446.

¹²³ Mekki, **a.g.e.**, C.IV, s.438-439

¹²⁴ Mekki, **a.g.e.**, C.IV, s.404.

¹²⁵ Mekki, **a.g.e.**, C.IV, s.405.

¹²⁶ Mekki, **a.g.e.**, C.IV, s.407.

H. Peygamber'den şöyle bir hadis nakledilir: "Allah Teâlâ bir kulu için hayır isterse, onu aile ve mal ile meşgul etmez." Hadisi nakleden Ahmed b. Ebi'l-Havari, bu hadiste kastedilen mana üzerinde bir grup âlim ile müzakere ettiğini ve sonunda şu neticeye ulaştıklarını dile getirir: Bu rivayet bekârlığın üstün olduğunu iddia eden aşırı züht savunucuları tarafından delil olarak ileri sürülmüş olmalıdır. H. Peygamber'in bu sözünü evlilik ve bekârlığa ilişkin bakış açılarını merkeze alarak farklı şekillerde yorumlamak mümkündür. Zira ihtilaf bakış açılarının farklı olmasından kaynaklanmaktadır. Bekârlığı üstün görenlere göre Allah'ın bir kula hayırda bulunması ile o kulun evlilik hayatından uzak durması arasında doğrudan bir irtibat vardır. Evliliğe nispeten olumlu yaklaşanlar ise hadisin, evlilikten sakındırma anlamı içermediğini, kastedilenin kişiyi Allah'a ibadetten alıkoymayacak bir aile olduğuna vurgu yaparlar.¹²⁷

Sünni tasavvuf anlayışının diğer önemli temsilcisi Hucviri ise evlilik meselesini uzlet ve sohbet kavramları ile irtibatlı bir biçimde ele alarak halk ile sohbeti tercih edene evliliğin şart olduğunu, tercihini uzletten yana kullananlar için de bekârlığın bir zinet olduğunu belirtir.¹²⁸ Ebu Talip el-Mekki'nin yaptığı gibi hem bekârlığı hem de evliliği savunanların delillerine ayrı ayrı yer verir. Bununla birlikte Hucviri, tasavvuf yolunun temelini tecrid ve bekârlık üzerine kurulduğunu ifade eder. Hatta tasavvufî hayatta görülen bozulma ve yozlaşmayı evliliğin daha fazla tercih edilmesi durumu ile irtibatlandırır. Ayrıca evlenmeyen kimsenin şehvi arzularını izale etmesinin, temel riyazet yöntemlerinden biri olan açlık ile mümkün olacağı görüşündedir.¹²⁹ Şöyle der: "Şehvet ordusuna mensup askerlerden hiçbir asker yoktur ki, onun ateşini içtihat (mücadele ve riyazet) ile söndürmek mümkün olmasın. Zira sende çıkan ve kopan bir afeti defetmenin aleti ve vasıtası yine sende mevcuttur. O sıfatı kendinden izale etmen için bir başkası lazım değildir."¹³⁰ O, nefse ait şehvi arzuları mücadele ve riyazet yöntemlerinden biri olan açlık ile söndürmenin mümkün olduğunu söylemekle birlikte, kişiyi günaha düşmekten alıkoymayan bir korkunun veya

¹²⁷ Mekki, **a.g.e.**, C.IV, s.446.

¹²⁸ Hucviri, **a.g.e.**, s.422.

¹²⁹ Hucviri, **a.g.e.**, s.425.

¹³⁰ Hucviri, **a.g.e.**, s.425.

samimi bir sevginin de şehveti izale edebileceğini belirtir. Hucviri şu açıklamalarda bulunur: “Şehveti izale etmenin iki yolu vardır: Biri tekellûf ve zorlamanın dâhilinde meydana gelir, diğeri ise kesb ve mücahede dairesinin dışındadır. İnsanın tekellûf, iradesi ve gücü dâhilinde bulunan açlıktır. Tekellûf ve iradenin dışında kalan ise, ya zorlayıcı bir korkudur veya samimi bir sevgidir.”¹³¹

a. Bekârlığın Belli Bir Dönemle Sınırlandırılması

Sufi müellifler, evlilik ve bekârlık hakkındaki görüşlerini ifade ederken her şeyden önce salikin kendi manevi durumunu göz önünde bulundurması gerektiği düşüncesinden hareket ederler. Bazı sufilerin özellikle sulûkün başlarında müridin evlenmesine sıcak bakmaması, fakat sonraki aşamalarda nefsin kalp üzerindeki tesirinin azaltılmasıyla birlikte buna izin vermeleri evliliğe ilişkin tutumların müridin manevi mertebesine göre değişiklik arz ettiğini gösterir. Örneğin, Cüneyd-i Bağdadi müridin evlenmesini ve ilimle meşgul olmasını hoş karşılamaz ve böyle bir kimsede hayır olmadığını dile getirir.¹³² Cüneyd’in evliliğe tamamen karşı olduğuna dair herhangi bir bilginin bulunmaması ve cinselliği de yeme içmeye ihtiyaç duymak gibi temel insani özelliklerden sayması¹³³ onun evlilik karşıtı tutumunu tasavvuf yoluna yeni girmiş müridlerle sınırlı tutmamızı gerektirmektedir. Cüneyd şöyle demiştir: “Yolun başındaki müridin kalbini şu üç şeyle meşgul etmemesini isterim; aksi takdirde hali değişir: Bunlar; mal kazanmak, hadis yazma peşinde koşmak ve evliliktir.”¹³⁴ Başka bir sözünde ise müridlerin yalnızca fatiha ve ihlas surelerini öğrenmesi gerektiğini, bunun dışında ilim öğrenmelerinin ve evlenmelerinin hayır getirmeyeceğini dile getirir.¹³⁵

Buna karşın manevi terakki sayesinde kalbini nefsin tahakkümünden kurtarmış arif için böyle bir tehlike söz konusu değildir. Bundan dolayı kötü ahlaklı kimselerle evlenmek veya aile işleriyle meşgul olmak o kimsenin dini hayatına zarar vermez,

¹³¹ Hucviri, **a.g.e.**, s.425.

¹³² Attar, **a.g.e.**, s.405.

¹³³ Mekki, **a.g.e.**, C.IV, s.414; Sühreverdi, **a.g.e.**, s.223.

¹³⁴ Mekki, **a.g.e.**, C.II, s.509.

¹³⁵ Attar, **a.g.e.**, s.405.

bilakis onun kemalini artıran bir unsur haline gelir.¹³⁶ Yani evliliğin kişi üzerindeki etkisi seyr-u sülükteki durumuna göre değişiklik gösterir.

b. Mutlak Anlamda Evliliğin Terk Edilmesi

Ruhun tekâmülü için cinsellikten ve evlilik hayatının getirdiği yükümlülüklerden uzak durulması gerektiğini savunan ve aşırı bir zühd anlayışını benimsemekle eleştirilen bazı kimselere göre şehir hayatının ortaya çıkardığı hayat tarzını bütünüyle reddetmeden ahlaken olgunlaşmak mümkün değildir. Ayrıca bu kimseler cinselliğin terki ile iffet erdemine sahip olmak arasında doğrudan bir ilişki kurarak Hristiyan ruhbanların evlilik ve cinsellikle ilgili yaklaşımlarından etkilendiklerini ortaya koymaktadırlar.¹³⁷ Buradan hareketle söz konusu zahidlerin cinsellik ile ahlaklanma ve manevi terakki arasında karşıtlık ilişkisi kurduklarını, bu sebeple de cinsellikten uzaklaşmayı zahidliğin temel bir esası olarak kabul ettiklerini söyleyebiliriz.

C. Karamsar Zühd Teorisi

1. Kadından Uzaklaşmak, Allah’a Yaklaşmak

Sufilerin evlilik ve aile hayatına dair yaklaşımlarını belirleyen temel faktörlerden biri de kadın hakkındaki düşünceleridir. Kadını zahidane hayatın ve ruhi terakkinin önünde engel olarak görenler evlilikten uzak durmayı ve dini hayatın selameti adına kadınlardan yüz çevirmeyi gerekli görmüşlerdir. Erken dönem tasavvuf klasiklerine ve tabakat türü eserlerde sufilerin kadınla birlikte olmak ile manevi kemale ulaşmak arasındaki ilişkiye dair farklı kanaatler ortaya koyduklarına şahit olmaktadır. Kadınla ilgili tartışmalara baktığımız zaman bunların büyük çoğunluğunun dini selameti elde etme ve manevi kurtuluşa ulaşma gibi meselelerle irtibatlı bir biçimde ele alındığını görmekteyiz. Sünni tasavvuf anlayışını temsil eden müellifler içerisinde kadınla ilgili meselelerde zahid sufilerin bakış açılarını takip edebileceğimiz iki önemli müellif Ebu Talip el-Mekki ve Hucviri’dir.

Mekki’nin kadınla ilgili tutumunu değerlendirirken değinmemiz gereken noktalardan biri, o dönemin toplumsal şartlarına ve kadının o devirdeki genel

¹³⁶ Sühreverdî, **a.g.e.**, s.223.

¹³⁷ Ekrem Demirli, **İbnü’l-Arabi Metafizîği**, Sufi Kitap, İstanbul, 2016, 2.baskı, s.279.

durumuna bakarak bir görüş ortaya koymasıdır. Bu husus aynı zamanda Mekki'nin kadınlar hakkında dönemin şartlarına göre değişiklik arz eden bir fikri yapıya sahip olduğunu da ihtiva etmektedir. Ona göre evlenilecek kadının iyi vasıflara sahip olup olmadığı belli değildir. Fakat kesin olan bir durum vardır ki o da kadınların çoğunun hevalarına tabi olarak dünya nimetlerini elde etmeyi arzulamalarıdır.¹³⁸ Bu ifadeden hareketle Mekki'nin kadınların geneli hakkında karamsar bir düşünceye sahip olduğu, bununla birlikte 'saliha kadın' vasfını haiz olduğu takdirde evliliğin salikin manevi hayatına zarar vermeyeceğini düşündüğü neticesini çıkarabiliriz.

Diğer yandan Mekki'nin aşırı zühd telakkisine sahip olan kimselerden ayrıştığı nokta tam olarak burasıdır. Yani Mekki, Kutu'l-Kulüb'ün bazı bölümlerinde kadın hakkında olumsuz ifadeler kullanmış olsa da bu, onu zühdü katı bir biçimde uygulayanlarla aynı çizgide değerlendirmemizi gerektirmez. Çünkü onun fikirleri dönemin sosyal hayatına ve kadının toplum içindeki konumuna bağlı olarak değişmektedir. Bununla beraber Mekki, saliha olmayan kadınlara karşı eleştirel bir tutum sergilemiş ve dinin selameti ve sulûk ile elde edilen manevi hallerin korunması adına kadından uzak durmanın daha uygun olacağını ifade etmiştir. Saliha ve saliha olmayan kadın ayrımı Sünni müelliflerin katı zahidlerden ayrışmasına imkân sağladığı gibi din âlimleri ile mutasavvıfların ortak bir zeminde uzlaşabilmesine de imkân tanımıştır.

Zengin ve varlıklı kadınlarla evlenmemek ve onlardan hediye kabul etmemek evliliğin edeplerindenidir. Fakir, kimsesiz ve yaşlı kadınlarla evlenmek de zühdün ilkelerinden sayılmıştır. Mekki, çirkin ve yaşlı kadınlarla evlenmenin zühdün kapılarından olduğunu belirtir ve ardından Ebu Süleyman Darani'nin "Zühd her şeyi kapsar. Hatta bir kimsenin yaşlanmış olan ve güzel görünümlü olmayan bir kadınla evlenmesi de dünyaya karşı züht göstermenin bir işareti sayılır" dediğini belirtir.¹³⁹ Darani'ye göre bazı kimseler kalbi Allah'tan başkasıyla meşgul etmemek ve kendini bütünüyle Allah'ın zikrine vermek maksadıyla bekârlığı tercih etmişlerdir.¹⁴⁰

¹³⁸ Mekki, **a.g.e.**, C.IV, s.405.

¹³⁹ Mekki, **a.g.e.**, C.IV, s.448.

¹⁴⁰ Mekki, **a.g.e.**, C.IV, s.446.

Öte yandan sufilerin kadınla nefsi birlikte ele almaları ve nefsin yapısı ile kadının özellikleri arasında benzerlik kurma girişimleri, dini ilimler ile uzlaşmayı esas alan Sünni tasavvuf anlayışının bu konudaki temel yaklaşımını sıhhatli bir biçimde anlamamıza imkân verir. Bu anlayışa göre nefsin farklı mertebelerde farklı hususiyetleri bulunduğu gibi kadınlar için de aynı şeyin geçerli olduğunu kabul edebiliriz. Mesela kötülüğü emreden nefis ile kemale ermiş ve rıza makamına ulaşmış nefis bir değildir. İlki kulun dinine zarar verir fakat kemale eren nefis kalp ile çekişmekten vazgeçer ve kalbin emrine boyun eğer. O halde sufilerin kötilediği ve uzak durulması gerektiğini söylediği kadınlar, kötülüğü emreden ve kişinin dinine zarar veren kadınlardır. Sufilerin kadını nefse benzetmelerine fırsat veren durum ise her iki kelimenin de müennes olmasıdır. Ayrıca hayvani niteliklerin kadınlara hâkim olduğuna dönük bazı düşüncelerin de bu benzerlikte etkili olduğu söylenebilir.¹⁴¹ Nefs kelimesinin yanı sıra dünya da Arapça’da müennes kabul edilen kelimelerdendir. Bu benzerlik kadının nefis ile birlikte dünyaya benzetilerek kötülenmesine imkân tanımaktadır. Mekki şöyle der: “Şunu iyi bil ki, kadınların çeşitleri de tıpkı nefsin aldığı sıfatlara göre çeşit çeşittir. Nefsin sıfatlarını tanıyan kişi, kadınların vasıflarını tanır ve tecrübe ile onları sınıflara ayırabilir. Müsevvile (günaha kışkırtan), emmare, levvame, mutmainne ve marziyye.”¹⁴² Yani tek bir hükmü kadınların tamamına teşmil etmek doğru olmaz. Yapılması gereken kadınların vasıflarına bakarak hangi mertebeye bulunduklarını ortaya koymaktır. Bu anlatım biçimi evliliği terk etmeyi ve kadınlardan uzak durmayı zühdün temel şartı olarak gören katı zühd telakkisine mukabil, daha esnek ve kabul edilebilir bir bakış açısını yansıtmaya bakımından önem taşımaktadır.

Evliliği bir ‘afet’ olarak nitelendiren ve Allah’ın kendisini on bir sene boyunca bu afete maruz kalmaktan koruduğunu dile getiren Hucviri’nin kadın konusundaki bakış açısının şekillenmesinde başından geçen talihsiz bir evlilik tecrübesinin önemli bir etkiye sahip olduğunu söyleyebiliriz. Süleyman Uludağ, Keşfu’l-Mahcûb’un tercümesine yazdığı giriş bölümünde Hucviri’nin evliliği hakkında ileri sürülen farklı

¹⁴¹ Annemarie Schimmel, **İslam’ın Mistik Boyutları**, (çev. Ergun Kocabıyık), Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2012, s.448.

¹⁴² Mekki, **a.g.e.**, C.IV, s.427-428.

yaklaşımlara değindikten sonra, başından geçen evlilik tecrübesinin bu konudaki görüşlerini etkilediğini ve kadına yönelik oldukça ağır ifadeler kullanmasına neden olduğunu ifade eder.¹⁴³ Kadınları dini-dünyevi hususlardaki bütün fitnelerin esas vasıtası olarak gören Hucviri'nin menfi yaklaşımını göz önünde bulundurduğumuzda tasavvufi hareketin İslam toplumunda yaygınlaşmaya başladığı ilk dönemlerden itibaren evlilikten uzak durmanın ve insanları terk ederek ıssız mekânlarda yaşamının zahidliğin temel esaslarından biri olduğunu savunan bir kısım sufilerin görüşlerine çok da uzak olmayan bir noktada durduğunu söyleyebiliriz. Hucviri'nin nefsanî arzuların zayıflatılması konusunda temel riyazet yöntemlerinden biri olan açlığı evliliğe önelemesi, kadınlar hakkında sahip olduğu olumsuz kanaatlerin bir yansıması şeklinde değerlendirilebilir.¹⁴⁴

Kadınların fitne unsuru olduğu, bu nedenle onlardan uzak kalındığı ölçüde Hakk'a yakınlığın temin edileceği gibi düşünceler İslam'ın her döneminde taraftar bulan bir yaklaşım tarzıdır. Söz konusu düşünce muhtemelen içinde yaşanan toplumun kadına ilişkin menfi kabullerinden beslendiği gibi, birtakım dini referanslara gönderme yapıldığından meselenin dini boyutunun olduğu da yadsınamaz bir gerçektir. Kadını kötüleyen ve onu manevî terakkinin önündeki en büyük engellerden biri olarak gören kimselerin görüşlerini temellendirirken birtakım dini referanslardan hareket etmesi meselenin dini veçhesinin de göz önünde bulundurulmasını gerekli kılmaktadır.

2. Dünyevilik ve Kadın

Sehl b. Abdullah Tüsteri, kadını ruhani hayatın gerilemesine, kalbin dünyevi isteklerle meşgul olmasına ve bunun bir neticesi olarak çeşitli riyazet yöntemleri ile elde edilen kalp istikametinin bozulmasına sebep olarak görenlerin aksine, kadının salikin manevî hayatı için mutlak anlamda kötü ve zararlı bir varlık şeklinde telakki edilmesini hatalı bulur. Şöyle der: “Kadınlar hakkında zühd sahibi olmak ve onlardan gönlü çekmek doğru olmaz. Çünkü kadınlar zahidlerin imamı olan Allah Rasulü'ne sevdirelmışlerdir.”¹⁴⁵ Tüsteri burada, kadına yönelik yaklaşımlarda Hz. Peygamber'in

¹⁴³ Hucviri, **a.g.e.**, s.31.

¹⁴⁴ Hucviri, **a.g.e.**, s.425.

¹⁴⁵ Mekki, **a.g.e.**, C.II, s.509.

örneklik teşkil eden uygulamaları ile bağdaşmayan düşünce ve davranışları sahih tasavvuf telakkisine aykırı bularak dışarıda bırakmak istemiştir diyebiliriz. Bunu yaparken de Hz. Peygamber'in "Bana dünyanızdan koku ve kadın sevdirdi. Gözümün nuru ise namazda kılındı." hadisine atıfta bulunur. Hucviri, hadisin avam tarafından evliliğin bekârlıktan üstün olduğunu ispatlamak maksadıyla delil olarak kullanıldığını ileri sürer. Ardından avam diye tabir ettiği kimselerin heva ve heveslerine meşru bir dayanak oluşturmak adına hadiste ifade edilen hususu menfaat aracı haline getirdikleri eleştirisinde bulunur. Şöyle der: "Heva ve hevesinizin kadına daha çok meyletmesinin bir gereği olarak, tarafınızdan daha çok sevilen bir şeyi, onun tarafından da sevilir hale getirdiniz, öyle gösterdiniz. Elli sene heva ve hevesine tabi olan bir kimsenin, sünnete tabi olduğunu zannetmesi imkânsız ve batıl olan şeylerdendir."¹⁴⁶

Her ne kadar tasavvuf tarihinde kadının kötülenmesine yönelik pek çok ifadeyle karşılaşılrsa da, -her halükarda kadın karşıtlığını savunanlar hariç- sufilerin yaklaşımlarını bütüncül bir biçimde düşündüğümüzde bunun, dini hayata zarar veren kötü ahlaklı kadınlarla sınırlandırıldığını söylememiz mümkündür. Ahmed b. Ebi'l-Havari'nin müşşidi Ebu Süleyman Darani bile evliliğe ve kadınlarla birlikte olmaya karşı çıkmasına rağmen müridinin Rabia binti İsmail ile evlenmesine müsaade etmiştir.¹⁴⁷ Bununla birlikte kadını dünyaya meyletmenin ve hazların peşinde koşmanın nedenlerinden biri olarak değerlendirenler kadınlardan uzak durmayı, hatta onlardan gelecek hediyelerin geri çevrilmesi gerektiğini söylemişlerdir. Sözelimi Yusuf b. Hüseyin Razi bununla alakalı olarak "Sufilerin afetini şu şeylerde gördüm: Genç ve parlak çocuklarla oturmak, kendilerine ters ahlak ve görüşte olan kimselerle bir arada yaşamak ve kadınlardan gelen hediyeleri kabul edip onları memnun etmeye çalışmak"¹⁴⁸ ifadesini kullanır. Buna benzer başka bir sözünde ise kadınlarla hemhal olmaktan sakınmak gerektiğini dile getirir.¹⁴⁹ Kadınlarla hemhal olmak, iki farklı manada kullanılmış olabilir. Buna göre akla gelen ilk mana evlilikten sakındırma,

¹⁴⁶ Hucviri, **a.g.e.**, s.424.

¹⁴⁷ Mekki, **a.g.e.**, C.IV, s.438-439.

¹⁴⁸ Kuşeyri, **a.g.e.**, s.128.

¹⁴⁹ Sülemi, **a.g.e.**, s.107.

ikinci mana ise evlendikten sonra kalbi kadınla meşgul etmekten sakındırmadır. Ayrıca kadınlardan gelen iyiliğin değersizliğini ifade eden söylemlerle karşılaşmak mümkündür.¹⁵⁰ Kuşeyri'ye göre tasavvuf yoluna giren müridlerin temel görevlerinden biri de kadınlardan gelen hediye ve ikramları kabul etmemektir.¹⁵¹

II. EVLİLİĞİN SAVUNULMASI

A. Evliliği Tercih Edenler ve Gerekçeleri

Kişiyi evliliğe sevk eden nedenlere baktığımızda 'zorunluluk' ve 'tercihe bağlı olma' şeklinde iki yönlü bir bakış açısının varlığından söz edebiliriz. Burada zorunlulukla bekârlıktaki harama düşme tehlikesi, tercihe bağlı olma ile de neslin devamını sağlama, evlilik sünnetini yerine getirme, evlilik hayatının meşakkatlerine katlanarak Allah'a yakınlık sağlama ve birtakım ahlaki vasıflar kazanma gibi hususlar kastedilmektedir. Bekârlığın sıkıntılarına sabredemeyen ve şehvi arzuların kendisini harama götürmesinden korkan kimselerin mutlaka evlenmesi gerektiği Sünni tasavvuf yazarları tarafından kabul görmüş bir husustur. Mekki bu konuda açık bir görüşe sahipken¹⁵², Hucviri öncelikle riyazetle şehvi arzuların zayıflatılması gerektiğini, buna güç yetirilemediği takdirde evlenmek gerektiğini belirtir.¹⁵³

Allah'ın evlilik yoluyla ihtiyaçları karşılayacağını vaat ettiğini belirten Mekki, iki tür ihtiyaçtan söz eder. Bunlardan ilki maddi yönden, ikincisi ise sevap yönünden muhtaçlık durumudur. Buna göre malı mülkü olmayan kimse evliliğin bereketiyle zenginliğe kavuşur, maddi yönden zengin olan ise sevap yönünden fakir olabileceğinden o da evliliğin kazandırdığı sevaplarla muhtaçlık durumundan kurtulur.¹⁵⁴ Öte yandan Mekki, Hz. Peygamber'in "Her kim Allah Teâlâ'nın rızasını kazanmak için evlenir veya evlendirirse, Allah Teâlâ'nın velayetini hak eder" hadisinden hareketle evlilik ile velayet arasında irtibat kurar. Bilindiği gibi kademeli

¹⁵⁰ Sülemi, **a.g.e.**, s.249.

¹⁵¹ Kuşeyri, **a.g.e.**, 745.

¹⁵² Ona göre gözlerini haramdan sakındıramayanlar ve şehvi isteklerinin önüne geçemeyenler söz konusu olduğunda evlilik farz bir amel haline gelir. Mekki, **a.g.e.**, C.IV, s.409. Çünkü bu kimsenin evlenmesi şeriatın yasaklamış olduğu zina tehlikesiyle karşı karşıya gelmesinden daha iyidir.

¹⁵³ Hucviri, **a.g.e.**, s.421.

¹⁵⁴ Mekki, **a.g.e.**, C.IV, 402.

bir velayet anlayışına sahip olan sufiler, bir kademedен diğerine geçiş için salih amellerle desteklenmiş dini hayatın gerekliliğine vurgu yaparlar. Ona göre evlenme veya evlendirme ile elde edilen velayet, velayet türleri içerisinde en alt mertebede yer almaktadır.¹⁵⁵ Mekki'nin sözü edilen hadisten hareketle dikkat çektiği diğer bir nokta ise evlenmenin veya evlendirmenin Allah'ın velayetine götürmesi için mutlaka sahih bir niyetin –ki burada Allah'ın rızasını kazanmaktır- ona eşlik etmesidir. Bununla birlikte evlenen kimse harama düşmesine neden olan şehvi arzuları helal yoldan tatmin ederek sevap kazanmış olur. Nitekim evliliğe olumlu yaklaşan zahidlerden Abdullah b. Mübarek kalbini şehvi arzulardan korumak için çok evlilik yapmayı tercih etmiştir.¹⁵⁶ Anlatıldığına göre cihad esnasında Abdullah b. Mübarek arkadaşlarına yaptıkları amelden daha faziletli bir amel bulunup bulunmadığını sormuş, onlar da Allah yolunda savaşmaktan daha üstün bir amelin olmadığını dile getirmişlerdir. Bunun üzerine Abdullah b. Mübarek şöyle demiştir: “Fakat ben bundan daha faziletli bir amel biliyorum. Çoluk çocuğu olan iffetli bir kimsenin yaptıkları bizim burada düşmanla cihat etmemizden daha hayırlıdır. Öyle ki bu kimse gece kalkar, çocuklarının üzeri açılmış mı diye kontrol eder, üşüyenleri kendi elbisesi ile sarar. İşte bu kimsenin yaptıkları Allah yolunda düşmanla cihat etmekten daha üstündür.”¹⁵⁷

İnsanlarla ülfet edebilen ve toplumla bir arada bulunmanın gereklerine uygun davranabilen kimseler için evlilik daha uygundur. Hucviri'nin evlilik ve bekârlık konusundaki tavrının uzlet ve sohbet kavramları ekseninde şekillendiği, insanlarla ünsiyet kuramayan kimsenin bekâr kalmasının daha uygun olduğu, buna karşın sohbetin gereklerini yerine getiren için evliliğin tercih edilmesi gerektiği bilinmektedir.¹⁵⁸ Evliliği tercih edenlerin dikkat çektikleri önemli hususlardan biri, sabır, rıza, isar, iffet gibi ahlaki erdemlerin ancak insanlarla birlikte olma neticesinde elde edilebilecek vasıflar olmasıdır. Yani bir kimse sabırlı olmayı toplum içerisinde ve en çok da kendisine sıkıntı veren insanlarla birlikte yaşadığında öğrenebilir. Aynı

¹⁵⁵ Mekki, **a.g.e.**, C.IV, 402.

¹⁵⁶ Mekki, **a.g.e.**, C.IV, 413.

¹⁵⁷ Mekki, **a.g.e.**, C.IV, s.442; Attar, **a.g.e.**, s.216.

¹⁵⁸ Hucviri, **a.g.e.**, s.422.

şekilde başkalarını kendine tercih etmenin de inziva halinde öğrenilmesi mümkün değildir. Dolayısıyla evlilik hayatı kişiye halvet halinde elde edemeyeceği bazı ahlaki vasıflar kazandırır.

Sufiler için evliliğin savunulmasında üzerinde durulabilecek en önemli konulardan biri de nefsanî arzuların ve kadınlarla ilgili düşüncelerin kalbi meşgul etmesini önlemektir. Zira manevî terbiye ile hedeflenen esas mesele, Allah'ın dışındaki her şeyden tecerrüd etmek ve dikkati yalnızca Allah'a vermektir. Tasavvufî terminolojide buna cem-i himmet denir. Bu nedenle bekârlıkta nefsanî arzuların baskısıyla dikkati dağılan salikin evlenmesi daha uygun görülmektedir.¹⁵⁹

Dini hayat için bekârlığın daha uygun olduğunu ifade eden Bîşr b. Haris, Ahmed b. Hanbel'in evlilik konusunda geniş davranmasıyla kendisine üstünlük sağladığını ifade eder. Ona göre Ahmed b. Hanbel'in üstünlüğünü gösteren diğer bir konu ise bakmakla yükümlü olduğu kimseler için de helal rızık kazanmış olmasıdır.¹⁶⁰ Dolayısıyla evliliğe karşı çıkan Bîşr b. Haris buna rağmen İbn Hanbel gibi evliliğin gereklerini yerine getiren, helal rızık kazanma konusunda hassasiyet gösteren ve insanlarla birlikte olduğunda iyiliği emredip kötülükten sakındıran bir kimsenin evlenmesini üstünlük sebebi kabul eder. Ayrıca Bîşr b. Haris için şöyle bir menkıbe anlatılır: Öldükten sonra kendisini rüyada görürler ve ne şekilde muamele gördüğünü sorarlar. O da illiyyunda yetmiş derece yükseltildiğini, bununla birlikte evlilerin derecelerine ulaşamadığını ve evliliği terk etmesinin Cenab-ı Hak tarafından hoş karşılanmadığını belirtir. Diğer taraftan rüyada kendisine Ebu Nasr et-Temmam'ın nasıl karşılandığı da sorulmuş, o da kendisinden yetmiş derece daha yukarıda bulunduğunu söylemiştir. Bunun nedeni sözü edilen kimsenin ailesinden gelen eza ve meşakkatlere sabır göstermesidir.¹⁶¹

Evliliği üstün görenlerin dile getirdiği hususlardan biri de Hz. Peygamber'in nikâh sünnetine ittiba edilmesidir. Mekki'ye göre evlilik sadece Hz. Peygamber'in değil, Kuran-ı Kerim'de ismi zikredilen yirmi beş Peygamber'in sünnetidir. Bu Peygamberler içerisinde Hz. İsa'nın durumu farklılık arz eder. Mekki'ye göre Hz. İsa

¹⁵⁹ Mekki, **a.g.e.**, C.IV, s.409.

¹⁶⁰ Mekki, **a.g.e.**, C.IV, S.415.

¹⁶¹ Mekki, **a.g.e.**, C.IV, S.416.

bu dünyada iken evlenmemiştir. Fakat tekrar yeryüzüne indirildikten sonra evlenecek ve çocuk sahibi olacaktır.¹⁶² Mekki'ye göre Peygamberlerin evli olması dışında Cenab-ı Hakk'ın Kuran'da evlenmeyi salih olanlara tahsis etmesi de evliliğin faziletine işaret eden delillerden biridir.¹⁶³

B. Tasavvufi Düşünce Açısından Çok Eşlilik Meselesi

Sufi müellifler içerisinde çok eşlilik konusunu müstakil bir başlık altında derli toplu bir biçimde ele alan müellif Ebu Talip el-Mekki'dir. O, bir taraftan önceki sufi büyüklerin çok eşliliğe dair görüşlerine yer verirken diğer yandan bu görüşlerden hareketle kendi kanaatlerini de ortaya koymaktadır. Bundan dolayı Mekki'nin sunduğu çerçeveyi esas alarak tasavvufi düşünce açısından çok eşliliğin ne şekilde anlaşıldığı üzerinde durmaya çalışacağız.

Mekki'ye göre tek kadınla evlilikte olduğu gibi çok eşliliğin de gözleri haramdan, kalbi de meşru olmayan düşüncelerden korumak için yapılması gerekmektedir.¹⁶⁴ Bu bağlamda tek kadınla evlilik ile çok eşlilik arasında bir fark bulunmamaktadır. Her iki durumda da harama düşmemek ve gönlü şehvi arzulardan korumak gayesiyle hareket edilmelidir. Çok evliliği tercih eden Abdullah b. Mübarek, şehvi isteklerin ibadetine engel olmasından korktuğu için bu yola başvurduğunu ve kırk seneden beri kendisini günaha sevk edecek hiçbir düşünceye maruz kalmadığını ifade eder.¹⁶⁵ Mekki'ye göre bir kimse dinin selametini ve kalbin huzurunu hangi halde bulabiliyorsa onu tercih etmesi kendisi için daha uygundur.¹⁶⁶ Bu durum Mekki'nin bekârlık, evlilik ve çok eşlilik konularında kişinin haline göre değişiklik arz eden bir düşünce yapısına sahip olduğunu göstermektedir.

Nisa Suresinin 3.ayetinde bir erkeğin dörde kadar kadınla evlenmesine izin verilmiş, eşler arasında adaleti gözetme de bu iznin ön şartı kabul edilmiştir. Bu yüzden adalete riayet edememekten çekinenlerin tek kadınla evlenmesi tavsiye edilmiştir. Ayette riayet edilmesi istenen adalet kavramının muhtevası tartışılmıştır.

¹⁶² Mekki, **a.g.e.**, C.IV, S.421.

¹⁶³ Mekki, **a.g.e.**, C.IV, S.485.

¹⁶⁴ Mekki, **a.g.e.**, C.IV, s.436.

¹⁶⁵ Mekki, **a.g.e.**, C.IV, s.413.

¹⁶⁶ Mekki, **a.g.e.**, C.IV, s.428.

Mekki'ye göre bir kimse sevgi ve cinsel yakınlık yönünden adaleti gözetmekle sorumlu değildir. Burada kastedilen adaletten maksat, her hanımın yanında eşit sayıda gecelemeğidir.¹⁶⁷ Bunun yanı sıra Mekki, ayetin tefsirinde dikkat çekici bir yorumda bulunur ve ayette “Size helal olan kadınlar ile nikâhlanın” ifadesinden hemen sonra ‘ikişer tane’ lafzıyla başlanmasını iki kadınla evlenmeye teşvik edilmesine yönelik bir işaret olarak değerlendirir.¹⁶⁸

Çok kadınla evlenmeyi dünyaya yönelmenin bir tezahürü olarak gören kimselere karşı Mekki, Hz. Peygamber ve bazı sahabilerin çok evlilik yapmalarını göz önünde bulundurarak bunun her zaman dünyaya meyletmek anlamına gelmeyeceğini ifade etmektedir. Buna göre üzerinde durulması gereken asıl nokta, çok eşliliğin hangi maksatlarla yapıldığı ve sonraki süreçte kişinin dini hayatına nasıl bir etkiye bulunduğudır. Ayrıca Mekki çok eşliliği, kişiyi Hak’tan uzaklaştırdığı gerekçesiyle kötülen dünya kapsamında değerlendiren bazı kimseleri eleştirir ve önceki zahitlerin sözlerine dayanarak çok eşliliğin zühde engel olmayacağını ifade eder. Bu noktada Hz. Peygamber’den sonra sahabe içerisinde öne çıkarılan isim Hz. Ali’dir. Onun farklı zamanlarda on kadınla evlendiği ve vefat ettiği sırada dört kadınla nikâhlı olduğu, hatta Hz. Fatıma’nın vefatından dokuz gün sonra tekrar evlendiği rivayet edilmektedir.¹⁶⁹ Süfyan b. Uyeyne ve Süfyan-ı Sevri de çok eşliliğin zühde engel teşkil etmediğini Hz. Ali örnekliği üzerinden ortaya koymaya çalışırlar. Süfyan-ı Sevri şöyle der: “Çok kadına sahip olmak dünyadan değildir. Çünkü sahabenin en zahidi olan Hz. Ali’nin bile dört eşi ve dokuz cariyesi vardı.”¹⁷⁰ Diğer taraftan İbn-i Abbas çok evlilik yapanları ‘ümmetin en hayırlıları’ olarak nitelendirir.¹⁷¹ Mekki, sahabe arasında üç veya dört hanımla evli olanların bulunduğunu, pek çok kişinin ise iki hanımla evli olduğunu aktarmaktadır.¹⁷²

¹⁶⁷ Mekki, **a.g.e.**, C.IV, s.432.

¹⁶⁸ Mekki, **a.g.e.**, C.IV, s.430.

¹⁶⁹ Mekki, **a.g.e.**, C.IV, s.434.

¹⁷⁰ Attar, **a.g.e.**, s.226; Sühreverdi, **a.g.e.**, s.223.

¹⁷¹ Mekki, **a.g.e.**, C.IV, s.414.

¹⁷² Mekki, **a.g.e.**, C.IV, s.436.

Çok evliliği tercih edenlerin dikkat etmesi gereken iki temel husus bulunmaktadır. Bunlardan ilki, ailenin geçimini sağlamak, diğeri ise eşler arasında adaleti gözetmektir. Mekki'ye göre bu şartlar yerine getirildiği takdirde o kimse için bir eksiklikten bahsedilemez. Bununla birlikte Mekki, yalnızca hali sağlam ve iradesi güçlü olanların bu yolun gereklerini yerine getirebileceğini ifade eder.¹⁷³

¹⁷³ Mekki, **a.g.e.**, C.IV, s.428.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SÜNNİ TASAVVUF ANLAYIŞINDA EVLİLİK VE AİLE HAYATI ADABI

İ. SÜNNİ TASAVVUF DÜŞÜNCESİNDE EDEP KAVRAMI VE EVLİLİK/BEKÂRLIĞIN ADAB BAHSİ İLE İLİŞKİLENDİRİLMESİ

Mekki, Serrac, Hucviri gibi Sünni tasavvuf yazarları evlilik ve bekârlığa ilişkin meseleleri ‘sufilerin dikkat etmesi gereken edep’ başlığı altında inceler. Şüphesiz bu yaklaşım söz konusu müelliflerin tasavvufun Sünni çerçevede teşekkülüne ilişkin tutumları ile yakından ilgilidir. Zira bu teşekkül sürecinde sufiler, akide ve amel konularında ehli-sünnet âlimlerinin ortaya koyduğu ilkelere bağlı kalmakla birlikte, ihsan ve ahlak alanında kendilerini söz söyleme yetkisine sahip kimseler olarak görmüşlerdir. Bundan dolayı sufi müellifler ahlakın yetkinleştirilebilmesi için ibadetlerin ve sosyal münasebetlerin farklı veçhelerine yönelik ilkeleri adab başlığı altında incelemişlerdir.

Serrac edebi ‘fakirlerin/dervişlerin dayanağı, zenginlerin süsü’ şeklinde nitelendirir. Ona göre edep konusunda halk için üç farklı derece söz konusudur: Dünya ehlinin edebi, dindarların edebi ve havassın edebi. Her bir zümrenin edep hakkında farklı bir yaklaşımı ve yorum tarzı vardır. Dünya ehlinin edep anlayışı fasih ve belîğ konuşma, bilgi ezberleme, şiir ve sanat ile meşgul olma gibi dünyevi menfaat elde etmenin aracı olabilecek hususlardan ibarettir. İkinci zümre olan dindarlar ise edebi daha çok riyazet yapmak, nefsi terbiye etmek, kalbi kötülüklerden temizlemek, şeriatın emir ve yasaklarına dikkat etmek, iyilikte yarışmak şeklinde tasavvur ederler. Edep kavramının muhtevasına dair farklı bir bakış açısına sahip üçüncü zümre ise havas ehlidir. Onlara göre edep sırlara riayet etmek, ahde vefa, hali ve vakti muhafaza etmek, havatır ve ilhama önem vermemek gibi hususlara tekabül eder.¹⁷⁴ Hucviri de bütün insanların edepten bir makamı olduğunu belirttikten sonra edebin üç türünden bahseder. Buna göre insanların birbirlerine karşı edebi mürüvveti muhafaza etmek, dine karşı edebi sünnete riayet etmek ve muhabbet halindeki edebi saygılı davranmak esasına dayalı olmalıdır. Zikredilen her bir edep diğeriyle ilintilidir. Mesela mürüvveti olmayanın sünnete riayet edebilmesi, sünnete riayet edemeyenin de saygılı davranması oldukça zordur.¹⁷⁵ Ebu Hafs Sühreverdi ise edebi ‘İnsanın içini ve dışını güzelleştirmesi’ diye tarif eder. Ona göre sufînin edep sahibi olduğunun alameti, zahir

¹⁷⁴ Serrac, **a.g.e.**, s.164.

¹⁷⁵ Hucviri, **a.g.e.**, s.396.

ve batınının terbiye edilmesi ve böylece ahlaki olgunluğa ulaşmasıdır.¹⁷⁶ Dolayısıyla Sünni tasavvuf müellifleri açısından edep ile güzel ahlak birbiriyle yakın ilişkili iki terim olarak kabul edilmektedir.

Evlilik/bekârlığa dair edepler tasavvufun maksadını teşkil eden ‘ahlakın güzelleştirilmesi ve kulluğun ihlasla yerine getirilmesi’ ilkesiyle irtibatlı bir biçimde ele alınmıştır. Sufi yazarlar ilgili adab bahislerinde evlilik ve bekârlığın dini hayata yönelik muhtemel tehlikelerine değinmiş, bunların yol açabileceği zararlardan korunabilmek ve tercih edilen durumu salikin dini yaşantısı için faydalı hale getirebilmek için riayet edilmesi gereken çeşitli ahlak kurallarına yer vermişlerdir.

Serrac adab bahsi için müstakil bir bölüm açar ve burada sufilerin ibadet, sosyal hayat ve tasavvufa özgü konulara dair edeplerini derli toplu bir biçimde vermeyi hedefler.¹⁷⁷ Serrac, evlilik adabını sosyal hayata dair edepler içerisinde yer alan kesb ve sebeplere sarılma adabından sonra yalnız ve birlikte yaşama adabından önce zikreder.¹⁷⁸ Mekki de benzer şekilde evlilik/bekârlığa dair edepleri kardeşlik ve dostluk adabı ile geçim ve kazanca dair adab konuları arasında zikretmektedir.¹⁷⁹ Hucviri adab ile ilgili konuları temelini ibadet-marifet ilişkisinin oluşturduğu tasavvufi hakikatler ve muamelelerden bahsettiği kitabının son bölümünde ele alır. O, bu bölümde evlilik ve bekârlığa dair edeplerden önce tasavvuf erbabının ikamette ve seferde sohbet adabı, yemek yeme adabı, yürüme adabı, sefer ve hazarda uyuma adabı, söz söyleme ve susma adabı ile isteme ve istemeyi terk etme hususundaki adabına değinir.¹⁸⁰ Burada dikkati çeken nokta ise zikredilen adap konularının ‘sohbet’ kavramı ile irtibatlı bir şekilde ele alınmasıdır. Buradan hareketle Hucviri’nin, evliliği, birlikte yaşama anlamına gelen sohbetin bir parçası şeklinde düşünerek evliliğe özel bir anlam yüklemekten kaçındığı söylenebilir.

¹⁷⁶ Sühreverdi, **a.g.e.**, s.350.

¹⁷⁷ Serrac’taki adab bölümünün bu şekilde üçlü tasnife göre ele alan bir çalışma için bkz: Hacı Bayram Başer, **Ebu Nasr Serrac et-Tusi’nin Tasavvuf Anlayışı**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi SBE, 2009).

¹⁷⁸ Serrac, **a.g.e.**, s.227-229.

¹⁷⁹ Mekki, **a.g.e.**, C.IV, s.401-489.

¹⁸⁰ Hucviri, **a.g.e.**, s.396-426.

Sünni tasavvuf yazarlarını detaylı bir şekilde adab bahisleri üzerinde durmaya sevk eden en önemli sebep, tasavvufa yöneltilen ibahilik suçlamalarına cevap vermektir. Dini emirlerin ve ahlaki kuralların bağlayıcılığını reddeden ibahilere¹⁸¹ karşılık sufiler, dini hayat ve beşeri münasebetler alanında gözetilmesi gereken edeplerden bahsetmiş ve bunu da manevi hayatın sıhhatinin temel şartı olarak görmüşlerdir. Mesela Hucviri adapla ilgili bahislere yer verirken dini hükümleri hafife alan ve ilahi muhabbet makamına ulaştıktan sonra şeriata ve edeplere bağlılığın ortadan kalkacağını iddia eden ibahi eğilimli hareketleri eleştirmektedir. Ona göre sekr ve galebe halinde bulunmak diğer bir ifadeyle ilahi muhabbette fani olmak edepleri yerine getirme konusunda tasavvuf ehlini engellemez. Çünkü onlar için edebi muhafaza etmek tabii bir durum haline gelmiştir. Salikin sahv halinde edeplere riayet etmesi kendi irade ve tekellüfü ile meydana gelirken, sekr halinde ise Allah'ın kendi üzerine edebi muhafaza etmesi ile gerçekleşir.¹⁸² Serrac da edebi gözetmenin sufileri iddia sahibi batıl kimselerden ayırtıracağını belirtirken şu ifadeleri kullanır: “Sufilerin edep, hareket, ikamet, hal ve durumlarına göre birtakım edepleri vardır. Bu adab konusu onların şekil ve usul bakımından başkalarından ayrıldıkları kendilerine has özel durumlarıdır. Ayrıca onların birbirlerine olan üstünlükleri edep sayesinde bilinmektedir. Yine bu sayede sadık sufilerle, yalancı ve iddiacılar birbirinden ayrılmakta, tahkik ehli olanlar ortaya çıkmaktadır.”¹⁸³ Böylece Serrac bir yandan sufilerin dinin kaynakları ile ilişkisi ve dini esasların yaşanmasındaki tavırlarının din ve din dışı geleneklerden ayrıştığını ifade etmekte, diğer yandan da sufilerin birbirlerine üstünlüğünün edepleri gözetmek suretiyle gerçekleştiğini vurgulamaktadır.

II. EVLİLİK VE BEKÂRLIĞIN EDEPLERİ

A. Evliliğin Edepleri

İlk tasavvuf yazarlarına göre salike evlilik veya bekârlığın nihai hedef olarak gösterilmesi, başka bir ifadeyle kurtuluşun ancak bu iki seçenekten birisiyle mümkün

¹⁸¹ Hasan Onat, “İbahiyye”, *DİA*, XIX, s.252.

¹⁸² Hucviri, *a.g.e.*, s.397.

¹⁸³ Serrac, *a.g.e.*, s.165.

olduğunun dile getirilmesi doğru bir yaklaşım değildir. Önemli olan hangi durumda salikin Hak ile irtibatını istikamet üzere inşa edebileceğidir. Bundan dolayı sufiler tercih edilen durumun salikin manevi terakki açısından lehine olabilmesi için hem bekârlıkta hem de evliliğin bütün aşamalarında riayet etmesi gereken edep kurallarına yer vermişlerdir.

1. Evlenmeden Önce Riayet Edilmesi Gereken Edepler

Sufiler, fiillerin niyetle değer kazandığını düşündükleri için öncelikle bir fiilin hangi niyetle yerine getirildiği üzerinde dururlar. Diğer bir deyişle, fiilin sahih oluşu, sahih bir niyetin ona eşlik etmesine bağlıdır. Bu nedenle sufiler konuşma, yürüme, yemek yeme, uyuma gibi mubah fiillerin ibadet şuuruyla ve kendilerini Allah’a yaklaştıracak bir niyetle yerine getirilmesi gerektiğini düşünürler. Onlara göre salikin manevi hayatına önemli ölçüde tesir eden evlilik meselesine de aynı hassasiyetle yaklaşmak gerekir. Bu yüzden erken dönem sufi yazarlardan Mekki ve Hucviri salikin evliliğe adım atmadan önce dikkat etmesi gereken bazı adap kurallarından bahsederler.

Evlilikten önce gözetilmesi gereken edepleri ayrıntılı bir biçimde ele alan Mekki’ye göre, evlenmeye karar veren kişinin taşıması gereken niyetlerden ilki, evliliği sırf nefsanî arzuları tatmin için yapmamasıdır. Ona göre evliliğe mutlaka dini maksatlarla adım atmak gerekir. Bu meyanda Hz. Peygamber’in “Her kim Allah Teâlâ’nın rızasını kazanmak için evlenir veya evlendirirse Allah Teâlâ’nın velayetini hak eder”¹⁸⁴ hadisini nakleden Mekki’ye göre Allah rızası için evlenmek veya evlendirmek, velayetin en alt derecesini elde etmek için yapılması gereken ameldir. Böylece Mekki nikâh ile sufilerin ulaşmayı arzuladıkları ve yüce bir makam olarak gördükleri velayet arasında önemli bir irtibat bulunduğunu dile getirmektedir. Hucviri ise salikin evliliğe karar vermeden önce evlilik ve bekârlığın nefse ait kötü sıfatlarla mücadelede fayda ve zararlarını ayrıntılı bir şekilde düşünmesi gerektiğini söyler. O’na göre hem evliliğin hem de bekârlığın dini hayat açısından çeşitli tehlikeleri bulunur. Bu yüzden salikin daha az tehlikeli olanı tercih etmesi dinin selameti adına daha uygundur.¹⁸⁵ Sühreverdi de benzer uyarılarda bulunur ve salikin ailesinin geçimini temin etmek için meşru olmayan yollara girme ihtimalini ve dini hayatına

¹⁸⁴ Mekki, **a.g.e.**, C. IV, S.402.

¹⁸⁵ Hucviri, **a.g.e.**, s.422.

engel olacak daha pek çok hususla mücadele etmek zorunda kalacağını düşünerek hareket etmesi gerektiğini belirtir.¹⁸⁶

Mekki'ye göre selefi evliliğe sevk eden önemli etkenlerden biri, çok sayıda çocuk sahibi olma vesilesiyle sevap kazanma ve ahirette kurtuluşa ulaşma düşüncesidir. Salık çok çocuğa sahip olmakla bir taraftan ümmetin çoğalmasına katkıda bulunmuş, diğer taraftan sevabını artıracak bir vesile edinmiş olur. Şayet çocuk erken yaşta vefat ederse ebeveyn için ahirette şefaatçi olur ve onların günahlarının bağışlanmasına vesile olur. Eğer ebeveyn çocuktan önce vefat ederse bu durumda da onlar için hayır duada bulunur. Nitekim Mekki “Nefisleriniz için ileriye yönelik hazırlık yapın!”¹⁸⁷ ayetinin üç muhtemel manası olduğunu ve ayette ifade edilen hazırlıktan kastedilen hususlardan birinin de ‘çocuk sahibi olarak hazırlık yapmak’ olduğunu söyler.¹⁸⁸ Bu açıklamalardan hareketle sevap kazanma ve ahirette kurtuluşa vesile olma düşüncesinin Mekki'nin evlenme ve çocuk sahibi olmaya karşı tutumunu şekillendiren asıl unsurlar arasında yer aldığını söyleyebiliriz.

Mekki takvanın bir gereği olarak evlenmeden önce eşlerin birbirini hem fiziksel açıdan hem de hal ve ahlak yönünden tanıması gerektiğini ifade eder: “Evlenecek kişi bütün hallerini ve ahlakını evlenmek istediği kadına açmalıdır. Bunu yapmak müstehaptır. Böylece kadın, kendisiyle evlenmek isteyen erkeğin bütün özelliklerini yakından tanımış olur. Bu davranış takvanın gereğidir. Seleften bazıları böyle yapmışlardır.”¹⁸⁹ Burada evlilikten önceki tanışma ve konuşmaların eşler arasında ülfet ve muhabbeti temin edeceğinin vurgulanması, evlilik hayatında ortaya çıkabilecek problemlerin azaltılarak evliliğin dini hayat için engel teşkil etmemesine yöneliktir. Hz. Peygamber'in evlenmek isteyen sahabilere kadınlarla tanışmayı ve onlara bakmayı tavsiye ettiğini vurgulayan Mekki şu hadisi aktarır: “Birinizin içine bir kadın ile evlenme düşüncesi doğduğunda ona baksın. Çünkü bakmak kalplerinin birbirine kaynaşmasını sağlar.”¹⁹⁰ Rivayete göre Hz. Ömer'in halifeliği zamanında

¹⁸⁶ Sühreverdi, **a.g.e.**, s.219.

¹⁸⁷ Bakara, 2/223.

¹⁸⁸ Mekki, **a.g.e.**, C.IV, S.423.

¹⁸⁹ Mekki, **a.g.e.**, C.IV, S.440.

¹⁹⁰ Mekki, **a.g.e.**, C. IV, S.449.

adamın biri kendisini genç göstermek için sakallarını siyaha boyamıştı. Evlendikten sonra gerçek ortaya çıkınca kadının ailesi adamı Hz. Ömer’e şikâyet etti. Bunun üzerine Hz. Ömer kadının aldatılmasını gerekçe göstererek onları boşadı.¹⁹¹

Mekki’ye göre evlenmeden önce dikkat edilmesi gereken noktalardan biri de kişinin evleneceği kadını seçerken göz önünde bulunduracağı özelliklerdir. Bu hususta “Kadın malı, güzelliği, soyu ve dindarlığı için nikâhlanır; sen dindar olanını seç!” ve “Güzelliği sebebi ile bir kadın ile evlenmeyin; güzelliği onu kötü duruma düşürebilir. Malı için de evlenmeyin; malı onu kötü yola sevk edebilir. Bir kadın ile dindarlığı için evlenin!” şeklindeki iki hadise dayanarak kadında aranması gereken esas özelliğin ‘dindarlık’ olduğunu dile getiren Mekki, kişinin niyetinde ihlas sahibi olabilmesini dindar ve salih bir kadınla evlenmesine bağlar.¹⁹² Sühreverdi de evliliğe adım atacak kişinin gözeteceği ilk edebî dinine bağlı, salih bir kadına rağbet duymak olduğunu dile getirir.¹⁹³ Zira evlilikte asıl niyet, nefsin hazzını tatmin etmek değil, sünnete ittibâ ederek iffeti korumak olmalıdır. Bu yaklaşımla sufiler, evliliğin bedensel ve maddi yönünden ziyade salikin dini hayatını ilgilendiren boyutuna dikkat çekmektedirler. Bunun yanı sıra Mekki, eş seçimini zühd kavramı ile ilişkilendirerek çirkin ve yaşlı kadınlarla evlenmenin zühdün kapılarından olduğunu ifade eder ve ardından Ebu Süleyman Darani’nin “Zühd her şeyi kapsar. Hatta bir kimsenin yaşlanmış olan ve güzel görünümlü olmayan bir kadınla evlenmesi de dünyaya karşı zühd göstermenin bir işareti sayılır”¹⁹⁴ sözünü aktarır. Benzer şekilde Malik b. Dinar’ın yetim kızlarla evlenmek istemeyenleri eleştirdiğini belirtir. Zira Malik b. Dinar böyle bir evliliği tercih edenlerin sevap kazanacağını, geçim işinde zorluk çekmeyeceğini ve dini hayatını tehlikeye atmaktan kurtulacağını söylemektedir.¹⁹⁵ Serrac ise dervişlerin zengin ve varlıklı kadınlarla evlenip onların himayesine girmesini edebe aykırı görür. Ona göre evlenmede edep, yoksul hanımla evlenmek ve ona adaletle muamelede

¹⁹¹ Mekki, **a.g.e.**, C.IV, S.440-441.

¹⁹² Mekki, **a.g.e.**, C.IV, S.447.

¹⁹³ Ebu’n-Necib Sühreverdi, **Adabu’l-Müridin Yol Ahlakı**, (çev. Süleyman Gökbulut), Büyüyenay Yayınları, İstanbul, 2014, s.151.

¹⁹⁴ Mekki **a.g.e.**, C.IV, 448.

¹⁹⁵ Mekki **a.g.e.**, C.IV, 448.

bulunmaktadır. Bununla birlikte Serrac, zengin bir kadınla evlenme durumunda edebe uygun davranışın ondan hiçbir şekilde yararlanmamak olduğunu altını çizerek.¹⁹⁶

Erken dönem kaynaklarında eş seçimi ile ilgili edeplerden bahsedilirken çoğunlukla konuya erkekler açısından bakılmakla birlikte Mekki'nin bir kadının evleneceği erkeği seçerken hangi özelliklere dikkat etmesi gerektiğine de değindiği görülmektedir. Ona göre kadının bidat ehli, zalim, içki içen ve faiz yiyen erkeklerden uzak durması gerekir. Söz konusu özelliğe sahip erkeklere karşı kadını korumak velayeti elinde bulunduranların sorumlulukları arasında yer alır.¹⁹⁷

2. Evlilik Hayatında Allah'ın Hukukuna Riayeti Öncelemek

Sufiler, Allah'ın haklarına riayeti zorlaştıran veya engelleyen her şeyden uzak durmanın evlenmeden önce niyetin tashih edilmesine ve uygun bir eş seçimine bağlı olduğunu düşündükleri gibi evlilik hayatında da evliliğin gerektirdiği edep kurallarına riayet etmekle mümkün olacağı kanaatindedirler. Evliliği tercih eden salikin her ne olursa olsun nefsin arzularını Hakk'ın emirlerinin önüne geçirmemesi gerekir. Çünkü nefsin arzularına tabi olmak Hakk'ın emirlerine muhalefet etme ve O'ndan uzaklaşma sebebi kabul edilmiştir.¹⁹⁸ Buradan hareketle sufiler evliliğin edeplerinden söz ederken evlilik hayatında nefsin güçlenmesine vesile olacak hareket ve düşüncelerden uzak durmayı esas almışlardır. Dolayısıyla Hak ile irtibatı sağlamlaştıran edeplere sıkı sıkıya bağlanmanın, evlilikte dini hayata yönelik olası tehlikeleri bertaraf etme noktasında belirleyici olduğu anlaşılmaktadır.

Beşeri ilişkilerden önce Allah'ın haklarını yerine getirmeye önem vermek, selamet ve istikametinin temin edilmesini sağlayan önemli hususlardandır. Böylece kul, her daim Allah'ın huzurunda olduğu şuuruyla hareket eder, kalbinin masivaya yönelmesi ve onunla teskin olması afetinden kurtulur. Hucviri, salikin Allah'ın haklarını yerine getirmediği nefsinin hazları ile meşgul olmamasını, virdlerinde zafiyet göstermemesini ve zikirlerini ifa ettikten sonra yatağa girerek Allah'a şöyle dua etmesini tavsiye eder: “Ya Rabbi! Benim şu sohbetimi ve eşleşmemi iki şeye vasıta kıl! Birisi, harama sevk eden hırsımı helal yoldan defetmeme vasıta kıl! Diğer,

¹⁹⁶ Serrac, **a.g.e.**, s.228.

¹⁹⁷ Mekki, **a.g.e.**, C.IV, S.451.

¹⁹⁸ Kuşeyri, **a.g.e.**, s.329.

kalbimin seninle meşgul olmasına engel olan bir çocuk değil, senin rızanı ve dostluğunu kazanan bir evlat ihsan eyle!”¹⁹⁹ Hucviri burada salikin eşiyle birlikte olmadan önce Allah’a yönelik vazifelerini vurguladıktan sonra iki hususun daha altını çizer: Birincisi, şehvi istekleri dinin izin verdiği cihetten gidermek, diğeri ise Allah’a ibadete engel olmayacak aileye sahip olmaktır.

Allah’a duyulan teslimiyete halel getirmeyen evliliği, evliliğin ideal şekli olarak sunan Hucviri, böyle bir evliliğin Hz. İbrahim’in hayatında tebarüz ettiğini ve aile sahibi olanların Allah ile irtibat hususunda onu örnek almaları gerektiğini ifade eder. Ona göre Hz. İbrahim’in evliliğinde ön plana çıkan kavram teslimiyettir. Diğer bir deyişle teslimiyet, bütün vaktin aileye sarf edilmemesi ve kalbin Hakk’a bağlılığının sürdürülmesi anlamına gelmektedir. Nitekim Hz. İbrahim yalnızca Allah’a itimat ederek eşi ve çocuğunu ıssız çöllere terk etmiş ve onları meşguliyeti haline getirmemiştir.²⁰⁰

Allah’ın haklarını yerine getirmeden aile ile ilgilenmek, riyazet ve mücahede ile teskin edilmiş nefsin yeniden harekete geçmesi ve kişinin dini hayatında himmetinin zayıflamasına yol açar. Sühreverdi’ye göre bunun nedeni, salikin zikirle ilgili vazifelerini engelleyecek şekilde ailesiyle vakit geçirmeye meyletmesidir.²⁰¹

Evli kimsenin riayet etmesi gereken hususiyetlerden biri de zikir ve evradını asla aksatmamasıdır. Bu, salikin o güne kadar elde etmiş olduğu manevi makamların kaybedilmesine ve daha önemlisi riyazet ile kontrol altına alınan nefsin ruhsat ve kolaylığa alışıp tekrardan canlanmasına neden olabilir. Hz. Peygamber’in sünnetini yerine getirmek amacıyla evlilik yoluna girenlerin şüpheli veya haram kazanca yönelmemesi ve kendisini Hak’tan alıkoyacak şekilde kalbini masiva ile meşgul etmemesi gerekir. Hucviri bu duruma dikkat çekerken “Sünneti tatbik etmek, dervişi dünyanın haram olan nevini arzu etmeye ve gönlünü meşgul etmeye sürüklememelidir. Çünkü dervişin helaki, gönlünün harap olmasındandır”²⁰² ikazında bulunur.

¹⁹⁹ Hucviri, **a.g.e.**, s.423.

²⁰⁰ Hucviri, **a.g.e.**, s.425-426.

²⁰¹ Sühreverdi, **a.g.e.**, s.225.

²⁰² Hucviri, **a.g.e.**, s.423.

3. Karı-Koca İlişkilerinin Düzenlenmesi

Evliliğin adabı ile ilgili bahislerde asıl maksadın dini hayatın selametini sağlamak olduğuna değinmiştik. Bunun için evlilikte dikkat edilmesi gereken ahlak kaidelerine yer veren sufi müellifler eşlerin birbirlerine ve çocuklarına karşı sorumluluklarına da yer vermişler ve istikameti muhafaza edebilmek için bu kaidelere uyulması gerektiğini dile getirmişlerdir. Sufi müellifler evliliği tercih eden salikin ailesini ihmal etmesini edebe aykırı bulurlar.²⁰³ Evlilik, sorumlulukların ihmal edilmesi durumunda kulu Allah'tan uzaklaştıran ve ahiretteki hesabı zorlaştıran bir amele dönüşür.

a. Erkeğin Eşine ve Çocuklarına Karşı Sorumlulukları

Erkeğin eşine ve çocuklarına karşı sorumluluklarını yerine getirmenin zorunlu oluşu bütün sufilerin ittifak ettiği meselelerden biridir. Kelabazi şöyle der: “Sufilere göre, bakmakla yükümlü olduğu kimselerin geçimini sağlamak durumunda bulunan kimseler için para kazanmak farzdır.”²⁰⁴ Kelabazi'nin ‘sufilere göre’ ifadesini kullanması, bütün sufilerin aynı kanaate sahip oldukları ve başından itibaren tasavvufi çevrelerde bu konuda ittifakın gerçekleştiği iddiasını taşır. Çalışmanın farz olması, evliliğin getirdiği sorumluluktan dolayıdır. Bakmakla yükümlü olduğu eşi ve çocukları bulunmayanların ise çalışması mubah kabul edilmiş ve çalışıp çalışmamada serbest olduğu dile getirilmiştir.

Eş ve çocukların ihtiyaçlarını karşılama yükümlülüğünün erkeğe ait olduğunu belirten Hakim Tirmizi, geçim derdine düşüp de kendisi için planlamalar yapan ilk kişinin Hz. Âdem olduğunu belirtir. Hz. Âdem eşiyle birlikte cennetten çıkarılana kadar çalışıp kazanma ile yükümlü değildi ve yeme, içme, giyinme ve barınma ihtiyaçları kendisine nimet olarak veriliyordu. Bununla ilgili olarak “Sakin sizi cennetten çıkarmasın, sonra mutsuz olursun”²⁰⁵ ayetine yer veren Tirmizi'ye göre ayette ifade edilen mutsuzluktan kastedilen şey, yeme-içme, giyinme ve barınma gibi ihtiyaçları talep etmekten kaynaklanan bedeni mutsuzluktur. Dikkat çekici olan husus ise Tirmizi'nin ayetin birinci kısmında çoğul, ikinci kısmında ise tekil kalıbın

²⁰³ Serrac, **a.g.e.**, s.228.

²⁰⁴ Kelabazi, **a.g.e.**, s.127.

²⁰⁵ Taha, 20/117.

kullanılmasına dayanarak kadının nafakasının erkeğe ait olduğu çıkarımında bulunmasıdır. Tirmizi şöyle der: Geçim talebi için mutsuzluk çekmek Hz. Âdem'e izafe edilmiştir. Allah'ın mutsuzluğu müfret olarak zikretmesi çalışıp çabalamanın erkeğe ait olduğuna delalet eder.”²⁰⁶ Onun burada evlilikten kaynaklanan sorumluluklara ve bu sorumlulukların mutsuzluk getirebileceğine dikkat çekmesi, sufilerin dini hayata dair evlilikten kaynaklanan endişelerinin temel noktasına işaret etmektedir.

Mekki'ye göre herhangi bir işte çalışmak yalnızca iki durumda farz olur: İlki, geçimini temin etmekle yükümlü olduğu ailesi bulunduğunda, diğeri ise yeme içme ihtiyacını karşılayamadığı için farzları yerine getiremeyecek kadar güçsüz düştüğünde.²⁰⁷ Bununla birlikte salikin ailesinden kendisi gibi açlığa dayanmasını, fakirliği tercih etmesini ve riyazet yapmasını beklemesi uygun bir davranış değildir. Fakat ailesi onun gibi fakirliği tercih ederse ve buna sabır gösterebilirse ancak bu şartlarda çalışmayı terk etmek mümkün olur.²⁰⁸

Öte yandan çalışarak mal kazanmanın salikin tevekkül anlayışına zarar vermeyeceği ve dini hayatı için eksiklik olmayacağı üzerinde durulmuş, bununla birlikte kazancın helal yoldan temin edilmesi gerektiğine dikkat çekilmiştir.²⁰⁹ Nitekim Mekki'ye göre helal rızık kazanmak ve bunu ailenin ihtiyaçları için sarf etmek seçkin veliler zümresinin amellerindendir.²¹⁰ Bu ifadelerinden hareketle Mekki'nin kesb-tevekkül tartışmalarında rızık helal yollardan kazanan kimseyi, tevekküle aykırı gördüğü için çalışıp kazanmayı terk edenden üstün tuttuğunu söyleyebiliriz. Hucviri de kazancı helal yollardan temin etmeyi evlenmeyi tercih eden dervişlerin riayet etmeleri gereken edepler arasında zikreder.²¹¹ Bu konuda görüş beyan eden bir başka müellif Serrac'tır ve o da Mekki ve Hucviri gibi onların geçimini helal yollardan karşılaması gerektiğini söyler. Ayrıca Serrac, çocuk dünyaya geldikten sonra istikamet

²⁰⁶ Hakîm Tirmizi, **Edep Ya Hu**, s.77.

²⁰⁷ Mekki, **a.g.e.**, C.III, s.82-83.

²⁰⁸ Mekki, **a.g.e.**, C.III, s.83.

²⁰⁹ Kelabazi, **a.g.e.**, s.127; Mekki, **a.g.e.**, C.III, s.72.

²¹⁰ Mekki, **a.g.e.**, C.IV, s.442.

²¹¹ Hucviri, **a.g.e.**, s.423.

halinin muhafaza edilmesi gerektiğini ifade eder.²¹² Çünkü evlenip aile sahibi olmak sufiler nezdinde Allah’a yakınlığa vesile olması ölçüsünde makbul sayılmıştır. Şayet eşine ve çocuklarına bakma ve onların geçimini temin etme zorunluluğu o kimsenin kazancını şeriatın müsaade etmediği yollardan sağlamasını icbar ediyorsa, bu durumda evlilikten uzak durmak daha uygun görülmüştür.

Bazı zahidler içinde bulundukları zaman ve toplumda helal rızık elde etmenin bir hayli zorlaştığını, bu sebeple bekârlığı tercih etmenin dini yaşantı için daha uygun olacağını dile getirmişlerdir. Hatta Mekki’nin aktardığına göre Basralı vera ve yakın ehli bir zat, -bu zatın ismi ve ne zaman yaşadığı hakkında bilgi yoktur- helal rızka ulaşmanın güçlüğünden dolayı evliliği mekruh gördüğünü ve evlilikten uzak durulması gerektiğini ifade etmiştir.²¹³ Evliliğin bir gereği olarak ailenin maddi ihtiyaçlarını karşılama sorumluluğu ve bunun da helal yollardan temin edilmesi konusundaki hassasiyet, evlilikle alakalı katı tavırların ortaya çıkmasına da sebebiyet vermiştir. Huzeyfe Mar’âşî’nin (v.207) “Fitne zamanında evlenmekle idam arasında muhayyer bırakılan bir kimse ölümü tercih ederse akıllıca bir tercih yapmış olur”²¹⁴ sözü bunun dikkat çekici bir örneğidir.

Diğer yandan, geçimi teminle alakalı diğer bir edep, erkeğin hanımı ve çocukları için harcamada bulunurken cimri veya savurgan değil, ölçülü hareket etmesidir.²¹⁵ En uygun olanı erkeğin harcamalarında örfü dikkate almasıdır.²¹⁶ Böylece kendi dönemindeki ortalama ihtiyaçlar ne ise onu ailesi için tedarik eder.

Eşlerin dikkat etmesi gereken diğer bir mesele de ailesinden gelen sıkıntılara sabır göstermesidir. Böylece o kimseye sabretmesine karşılık sevap verilir ve bu onun manevi derecesinin yükselmesine vesile olur. Bazı kimselerin evliliği sırf aile hayatının zorluklarına sabredip sevap kazanmak maksadıyla tercih ettikleri bilinmektedir.²¹⁷ Ayrıca evlilik hayatından kaynaklanan zorluklara katlanmak sabır,

²¹² Serrac, **a.g.e.**, s.228.

²¹³ Mekki, **a.g.e.**, C. IV, s.410-411.

²¹⁴ Süleyman Uludağ, **a.g.e.**, s.24.

²¹⁵ Mekki, **a.g.e.**, C.IV, S.459.

²¹⁶ Sühreverdi, **a.g.e.**, s.99.

²¹⁷ Mekki, **a.g.e.**, C.IV, s.444.

şükür, tevekkül, rıza gibi ahlaki erdemlerin elde edilmesine yardımcı olur. Şayet evlenen kimseler birbirlerinin kusurlarına karşı sabredemezlerse bu takdirde boşanmak daha doğru bir tavır olarak kabul edilir.²¹⁸ İnsanlarla iyi geçinmek ve onların sıkıntılarına katlanmak, sufilerin güzel ahlaklarındandır. Nefsinin kötü sıfatlarından kurtulmaya çalışan salık, en başta aile fertleri olmak üzere komşusu, arkadaşları ve tanımadığı insanlarla iyi geçinmek ve onlardan gelen eziyetlere sabır göstermek zorundadır. Bu anlamda Sühreverdi insanların eziyetlerine sabır göstermenin üstünlüğünü belirten bir hadis rivayet eder. Hz. Peygamber'in ifadesine göre insanların içinde yaşayan ve onların sıkıntılarına tahammül gösteren bir mümin, topluluktan uzak duran ve onların eziyetlerine sabır göstermeyen kimseden daha faziletlidir.²¹⁹ İnsanlarla güzel geçinmek, nefsin her istediğini yapmasını engellediğinden veya onu isteklerinin aksini yapmaya zorladığından bu sayede nefsin taşkınlığının önüne geçilmiş olur.²²⁰

Erken dönem tasavvuf kaynaklarına göre erkeğin ailesine karşı riayet etmesi gereken edeplerden biri de eşine ve çocuklarına iyilikle muamelede bulunması ve onlara hoşgörü ile yaklaşmasıdır. Bir kimse ailesinin nafakasını temin etmekle yükümlü olduğu gibi onlara iyi davranmakla da sorumludur. Burada iyi davranmakla kastedilen şey, dinin emir ve yasaklarına uygun hareket etmek için onlara nasihatte bulunmak, bunu yaparken de yumuşak bir dil kullanmak ve onlara şefkat ve merhametle davranmak gibi hususlardır. Mekki'ye göre tüm bunları yerine getirirken asıl hedef Allah'ın rızasını kazanmak olmalıdır.²²¹ Mekki sufilerin hanımlarına karşı şefkatli ve hoşgörülü davranmaları gerektiğini dile getirirken Hz. Peygamber'in örneğine atıfta bulunur. Bilindiği gibi Hz. Peygamber hanımları ile zaman zaman şakalaşır ve onlara anlayabilecekleri şekilde hitap ederdi. Rivayet edildiğine göre insanlar içerisinde hanımları ile en çok şakalaşan O idi.²²² Öyleyse sufiler de Hz. Peygamber'in sünnetine ittiba ederek hanımlarına iyilikle muamelede bulunmalıdır.

²¹⁸ Mekki, **a.g.e.**, C.IV, s.440.

²¹⁹ Sühreverdi, **a.g.e.**, s.313.

²²⁰ Sühreverdi, **a.g.e.**, s.313-314.

²²¹ Mekki, **a.g.e.**, C.IV, S.442.

²²² Mekki, **a.g.e.**, C.IV, S.461.

Bu hususta edebe riayet etmek Hz. Peygamber'in sünnetine göre hareket etmekle gerçekleşir. Erkeğin hanımına karşı yerine getirmesi gereken sorumlulukların ele alındığı bir hadiste adamın biri Hz. Peygamber'e gelerek kadının kocası üzerindeki haklarının neler olduğunu sormuş, Hz. Peygamber de şöyle cevap vermiştir: "Kendisi yediğinde ona da yedirmesi, kendisi elbise aldığında hanımına da elbise alması, suratını asmaması ve evinin dışında onu yalnız bırakmamasıdır."²²³

Mekki'nin dikkat çektiği diğer bir nokta ise kişinin ailesinden gelecek sıkıntıları sabır ve tahammülle karşılaması ve her halükarda bu halini devam ettirmesidir. Ayrıca onların üzüntülerini paylaşmak ve iyiliklerinin artmasını istemek de erkeğin riayet etmesi gereken ahlak kuralları içerisinde yer alır. Bununla birlikte eşler arasındaki anlaşmazlık dini hayatlarına zarar verecek noktaya ulaşırsa, birbirlerine daha fazla sıkıntı vermeden boşanmaları her iki tarafın yararına olur. Mekki, "Eğer eşler ayrılırlarsa Allah bol nimetiyle her ikisini de zengin eder"²²⁴ ayetini zikreder ve böylece onların birbirlerine sıkıntı vererek günaha düşmekten, malını nereden kazandığına dair sorguya çekilmekten, kadınlara muhtaç olmaktan ve onların hallerine ilişkin bilgileri öğrenme zahmetinden kurtulacağını belirtir.²²⁵

Erkeğin riayet etmesi gereken edeplerden biri de ailesine ilim öğretmektir. Mekki'ye göre erkek ailesine iman esaslarını, ehl-i sünnet akidesini, namaz ile ilgili hükümleri ve İslam'ın diğer hükümlerini öğretmekle yükümlüdür. Ayrıca erkeğin cinsi münasebette dinin belirlediği sınırı aşmamak için kadının özel hallerine dair fıkhi hükümleri de bilmesi gerekir.²²⁶ Bunun yanında evliliğin inceliklerini, kadınları idare etme ve onlarla iyi geçinmeyi kolaylaştıran hususları bilmesi gerekir. Evlilik hayatının sıhhatli ilerlemesini sağlayan bu hususlar, evliliğin Hakk'a perde olmasının ve sâlikin dinin hayatına zarar vermesinin önüne geçer.

Diğer taraftan erkek Allah'ın emirlerini, kadının erkek üzerindeki ve erkeğin de kadın üzerindeki hakkının neler olduğunu hanımına öğretmelidir.²²⁷ Mekki'ye göre

²²³ Mekki, **a.g.e.**, C.IV, S.468.

²²⁴ Nisa, 4/130.

²²⁵ Mekki, **a.g.e.**, C.IV, s.486.

²²⁶ Mekki, **a.g.e.**, C.IV, S.452.

²²⁷ Mekki, **a.g.e.**, C.IV, S.468.

erkek söz konusu meseleleri öğrettiği takdirde kadını dışarı çıkıp âlimlere soru sorma zahmetinden kurtarır.²²⁸ Dolayısıyla erkek bir taraftan ailesinin geçimini teminle görevli iken diğer yandan ilmi konularda onları aydınlatarak ‘muallim’ vasfını da üstlenmiş olur. Mekki’nin aktardığına göre ailesine gerekli dini bilgileri öğretme görevini ihmal ederek onları cahil bırakan kimseler, eş ve çocukları tarafından Allah’a şikâyet edilecek ve bundan dolayı hesaba çekilecektir. Bu konuda Mekki’nin aktardığı rivayet şu şekildedir: Bir kimsenin hanımı ve çocukları onun yakasına yapışacak ve “Bu adam bize bilmediklerimizi öğretmedi ve bize haram yedirdi” diyerek Allah’a şikâyetle bulunacaklar. Bunun üzerine kadının ve çocukların hakları erkekten alınacaktır. Mekki tarafından aktarılan diğer bir hadiste ise Hz. Peygamber’in şöyle söylediği rivayet edilmiştir: “Sorumluluğu altında bulunan ailesini zayi etmesi kişiye günah olarak yeter!”²²⁹ Mekki ailesini bırakıp kaçan kimsenin efendisinden kaçan köleye benzetildiğini, efendisinden kaçan kölenin namaz ve orucunun kabul edilmediği gibi ailesini terk eden kimsenin de ailesinin yanına dönünceye kadar yaptığı ibadetlerin kabul edilmeyeceğini dile getirir.²³⁰ Mekki’ye göre “Kendinizi ve ailenizi ateşten koruyun!”²³¹ ayeti erkeğin ailesine karşı sorumlu olmasını ihtiva eder. Zira ayette aile erkeğin nefsinden bir parça kabul edilmektedir. Buna göre erkek kendisini ateşten koruduğu gibi eşini ve çocuklarını korumakla da yükümlüdür.

b. Kadının Erkeğe Karşı Sorumlulukları

Erkeğin kadına karşı bazı görevleri bulunduğu gibi kadının da erkeğe karşı birtakım vazifeleri vardır. Bu vazifelerin neler olduğuna değinen Mekki, hak ve sorumlulukları yani evlilikte gözetilmesi gereken adap kurallarını tanzim ederek eşlerin bu adap kurallarına uygun hareket etmesi durumunda evliliği Hakk’a giden yolda bir basamak haline getirebileceklerine vurgu yapar. Ona göre kadının erkeğe karşı gözetmesi gereken ilk ve en önemli esas itaatkâr olmasıdır. Mekki’nin açıklamalarına bakarak salih kadının en önemli vasfının kocasına itaat etme olduğunu söyleyebiliriz. Nitekim Mekki Hz. Peygamber’in “Kadın beş vakit namazını kılar,

²²⁸ Mekki, **a.g.e.**, C.IV, S.452.

²²⁹ Mekki, **a.g.e.**, C.IV, S.453.

²³⁰ Mekki, **a.g.e.**, C.IV, S.453.

²³¹ Tahrir, 66/6.

Ramazan orucunu tutar, namusunu muhafaza eder ve kocasına itaat ederse Rabbinin cennetine girer” hadisini nakleder ve şu yorumda bulunur: Hz. Peygamber kadının itaatkâr olmasını İslam’ın şartları ile birlikte zikretmiştir. Ahirette kurtuluşa erebilmek ve cennete girebilmek için nasıl ki bu ibadetlerin yerine getirilmesi gerekiyorsa aynı şekilde kocaya itaat etmek de dini bir emirdir ve cennete girebilmek için yerine getirilmesi gereken ameller arasında yer alır.²³² Hatta Hz. Peygamber erkeğin kadın üzerindeki haklarının ehemmiyetini vurgulamak için “Eğer birine Allah Teâlâ’dan başkasına secde etmesini emredek olsaydım; kocanın hanımı üzerindeki hakkının büyüklüğünden dolayı kadının kocasına secde etmesini emrederdim” demiştir.²³³ Kuran-ı Kerim’de ise kadınların kocalarına muhalefet etmeleri halinde ne tür bir yola başvurulması gerektiği açıkça anlatılmıştır. Mekki’ye göre erkek, hanımına dinin emirlerine aykırı olmayan bir şey emrettiğinde kadının buna karşı çıkmaması gerekir. Şayet karşı çıkarsa öncelikle erkek kendisine nasihatte bulunur ve o işi yapmaya kadını zorlayabilir. Buna rağmen kadın söz dinlememeye devam ederse ikinci bir yol olarak onu yatağında yalnız bırakır. Bazı âlimlere göre yatakta yalnız bırakmakla kastedilen şey ona sırtını dönmektir. Bir kısım âlimler ise erkeğin hanımını yedi güne kadar yatakta yalnız bırakabileceğini belirtmişlerdir. Bütün bunlardan netice alınamadığı takdirde erkeğin hanımına hafifçe vurmasına izin verilmiştir. Mekki’nin belirttiğine göre âlimler buradaki vurmanın yaralama ve iz bırakmaya neden olmayacak şekilde hafif bir vurma olduğu kanaatindedirler.²³⁴ Yine Mekki dinin emirlerini yerine getirmede gerekçesiyle erkeğin hanımına on günden bir aya kadar dargın durabileceğini ifade eder. Hz. Peygamber’in hanımlarından bir ay boyunca ayrı kaldığı bilinmektedir. Dolayısıyla Mekki’nin belirlediği ölçü bu örnekten hareketle ortaya konulmuştur.²³⁵

Kadının riayet etmesi gereken edeplerden biri kocasını haram kazanca zorlamaması ve günah işlemesine neden olacak isteklerden uzak durmasıdır. Kadın bunlara dikkat ettiği takdirde evlilik hayatını iyilik ve takva üzere devam ettirirler.

²³² Mekki, **a.g.e.**, C.IV, S.455.

²³³ Mekki, **a.g.e.**, C.IV, S.457.

²³⁴ Mekki, **a.g.e.**, C.IV, S.459.

²³⁵ Mekki, **a.g.e.**, C.IV, S.459.

Aksi durumda ise boşanmak her iki tarafın dininin selameti adına daha uygun bir tutum olur.²³⁶

Evlilik hayatında kadın ve erkeğin üzerine düşen sorumluluklar belirlenmiştir. Bu yüzden erkek ve kadının yetki sahibi oldukları ve sorumluluğu altında bulunan hususlara riayet etmeleri gerekir. Mekki'ye göre kadının erkeğin yetkisinde olan konuları kendi uhdesine alarak tasarrufta bulunması edebe aykırı bir tavidir. Ayrıca Mekki şu ayet-i kerimeye dayanarak erkeği kadının efendisi olarak değerlendirir: “Kapının yanında kadının efendisine rastladılar.”²³⁷ Görüldüğü gibi Allah Teâlâ erkek için ‘kadının efendisi’ tabirini kullanır. Mekki'ye göre bu ifade erkeğin kadının efendisi olduğuna işaret etmektedir.²³⁸

Yukarıda zikredilenlerden ayrı olarak kadının dikkat etmesi gereken diğer edepler ise şöyle sıralanabilir: İnfak için de olsa kocasından izinsiz evden bir şey vermemesi, eğer verirse günaha girer ve sevabı da erkeğe yazılır. Kocasının izni olmadan nafile oruç tutmaması, buna rağmen tutarsa aç ve susuz kalmaktan başka bir şey eline geçmez. Kocasını izin vermeden evden dışarı çıkarmaması, eğer çıkarsa eve dönünceye veya tevbe edinceye kadar melekler o kadına lanet eder.²³⁹ Dolayısıyla kadının riayet etmesi gereken edeplerin birçoğunun ‘kocaya itaat’ prensibiyle ilişkili olduğu görülmektedir.

B. Bekârlığın Edepleri

Evlilikte olduğu gibi bekârlıkta da dikkat edilmesi gereken birtakım adap kuralları vardır. Sufi müellifler biraz sonra zikredeceğimiz adap kurallarına uygun yaşandığı takdirde bekârlığın bir eksiklik olmadığını, hatta sorumluluğun az olmasından dolayı bekârlığı evliliğe üstün tuttuklarını dile getirmişlerdir. Yapılması gereken bekârlığın afetlerinin neler olduğunu iyice araştırmak ve bunlara karşı dikkatli olmaktır.

Bekârlıkta riayet edilmesi gereken edeplerden ilki şehvi arzuların kalbe ve bedene hâkim olmasının önüne geçmektir. Bunu engellemenin en etkili yöntemi oruca

²³⁶ Mekki, **a.g.e.**, C.IV, S.452-453.

²³⁷ Yusuf, 12/25.

²³⁸ Mekki, **a.g.e.**, C.IV, S.469.

²³⁹ Mekki, **a.g.e.**, C.IV, S.458.

devam etmektir. Nitekim Hz. Peygamber güç yetirebilenin evlenmesini, güç yetiremeyenlerin ise oruç tutmasını tavsiye etmiştir. Çünkü oruç şehvi arzuları kırma özelliğine sahiptir.²⁴⁰ Sühreverdi orucun şehvi arzuları teskin etme özelliğini şu ifadelerle ortaya koyar: “Hak talibi kalbinden evlenme düşüncesini söküp atmak için oruca devam etmelidir. Çünkü nefsin boş arzularını öldürmek ve süfli heveslerini kırmak için orucun ciddi tesiri vardır.”²⁴¹ O halde bekârlıkta dikkat edilmesi gereken en önemli mesele, şehvi arzuların etkisiyle harama düşmekten korunmaktır. Bunu bertaraf edebilmenin yolu ise oruç tutmaktır. Bununla irtibatlı olarak riayet edilmesi gereken bir başka konu ise kadınlarla ilgili düşüncelerin etkisinde kalmamaktır. Kadınlarla ilgili düşüncelerden kurtulamayan bir kimsenin yapabileceği en hayırlı amel evlenmek olacaktır. Böylece kalbini tek bir noktada toplayabilmesi ve dini hayatını tehdit eden nefsanî arzulardan uzaklaşması daha kolay olabilir.

Çeşitli nedenlerle evlen(e)meyen kimselerin bekârlıkta riayet etmesi gereken birtakım edepler bulunur. Bekârlığın salikin dini hayatının kemaline vesile olabilmesi bu edeplere riayet etmekle mümkündür. Zira bu edepler bekârlıkta Allah’ın emirlerine uygun yaşamanın esaslarını ortaya koyar. Bekârlığın en büyük tehlikelerinden biri harama düşme tehlikesine maruz kalmaktır. Sufi yazarlar karşı konulamaz şehvi arzulara sahip kimsenin evlenmesi gerektiğini ifade ederken evlenmeden önce ‘nefsanî arzuları oruçla teskin etme’ yöntemine başvurmayı tavsiye ederler. O halde evlilik, temel riyazet yöntemlerinden biri olan oruç fayda vermediğinde zorunlu olarak uygulanması gereken bir amel şeklinde değerlendirilmiştir. Sufi yazarların evliliğe bu denli mesafeli yaklaşmalarının nedeni, hiç şüphesiz, evlilikten doğan sorumluluk ve meşguliyetlerdir. Zira bu yükümlülük ve meşguliyetler bir taraftan salikin helal olmayan yollara tevessül etmesine, diğer yandan ise kalbinin masivaya yönelerek Allah ile perdelenmesine neden olabilir. Evliliğin söz konusu tehlikelerini göz önünde bulunduran bazı kimseler bekârlığı kalp ve beden huzuru ile dinin istikameti için daha uygun görmüşlerdir.

Mekki’ye göre bekârlık halinde gözetilmesi gereken en önemli edeplerden biri, himmetin dağılmaması ve böylelikle salikin Allah’a ibadetten geri kalmamasıdır.

²⁴⁰ Mekki, a.g.e., C.IV, s.417.

²⁴¹ Sühreverdi, a.g.e., s.219.

Çünkü kişinin himmetinin ve düşüncelerinin dağılması bedene arız olan sıkıntıdan daha büyük acı verir.²⁴² Bu sebeple salikin bu tür düşünceleri kendinden uzaklaştırması, buna güç yetiremediği takdirde ise oruç tutarak şehvi arzularına engel olması gerekir. Hucviri bekârlığı tercih edenlerin Hz. Yusuf'u örnek almaları gerektiğini söyler. Bekârlık halinde Hz. Yusuf'a hâkim olan ahlaki özellik iffettir.²⁴³ Buna göre imkân bulduğu halde günaha girmekten uzak durmayı ifade eden iffet erdemi bekârlığın sıhhatini belirleyen en önemli ölçütlerden biridir. Hucviri'ye göre bekârlığı tercih edenin dikkat etmesi gereken edeplerden bazıları şunlardır: Gözünü haramdan kalbini ise uygunsuz düşüncelerden korumak, şehvi arzularını açlık ile yatıştırmak, ahdas yani oğlanlarla meşgul olmaktan kalbi sakındırmaktır. Ona göre bekâr kimsenin tasavvuf yolunda makbul olabilmesinin şartı zikredilen edeplere riayet etmesine bağlıdır.²⁴⁴ Ayrıca Hucviri'ye göre en üstün bekâr, kalbini cinsellikle ilgili şehvi arzuların tasallutundan kurtarıp halini ve tabiatını tezkiye eden kimsedir.²⁴⁵

III. EVLİLİK VE BEKÂRLIĞIN AFETLERİ

A. Bekârlığın Afetleri

Evlilik ve bekârlıkta birtakım afetlerin söz konusu olduğunu, bu sebeple salikin bu afetleri düşünerek titizlikle hareket etmesi gerektiğini ifade eden Hucviri, bekâr yaşamayı tercih eden bir kimsenin Hz. Peygamber'in evlilik sünnetini terk etmesinin yanı sıra şehvi isteklerin kalbe ve bedene tesir etmesinden dolayı harama düşme tehlikesiyle karşı karşıya kalabileceğini belirtir.²⁴⁶ Bekârlığı tercih edenlerin bir kısmı evlilik hayatının getirdiği meşguliyetlerin ihlaslı kulluğa engel olacağını ileri sürerek çoluk çocuğa karışmamayı dini hayat için daha uygun görmüşlerdi. Fakat bu düşünce kişiyi bazen evlilikten doğan muhtemel menfi durumdan daha kötü bir hale düşürebilir. Yani salik evliliğin afetlerinden korunmak isterken edeplerine riayet etmediğinde ve nefsini kötülüklerden koruyamadığında bu kez bekârlığın fitneleri ile

²⁴² Mekki, **a.g.e.**, C.IV, S.464.

²⁴³ Hucviri, **a.g.e.**, s.426.

²⁴⁴ Hucviri, **a.g.e.**, s.426.

²⁴⁵ Hucviri, **a.g.e.**, s.424.

²⁴⁶ Hucviri, **a.g.e.**, s.422.

karşı karşıya kalır. Bu fitnelerden biri şudur: Bir kimse bakmakla yükümlü olduğu ailesi bulunmadığı halde Allah'ın emirlerine uymada tembel davranır, nefsinı terbiye etmek için çabalamaz ve hevasının arzularına tabi olursa aile sahibi olandan daha kötü bir hale düşer. Mekki bunların dilenciliği alışkanlık haline getiren, midelerini doldurmaktan başka bir şey düşünmeyen ve bu nedenle rızkın kimden ne şekilde geldiğine aldırmaz etmeyen kimseler olduğunu söyler.²⁴⁷ Buradaki yaklaşım sufi müellifler açısından bekârlığın hangi esaslar temelinde sahih ve muteber kabul edilebileceği hakkında bakış açısı sunmaktadır. Saliki Allah'a ibadetten alıkoyan ve nefsanî arzularına meyletmesine neden olan engellerin tümü bekârlığın afetleri arasında yer alır.

B. Evliliğin Afetleri

Bekârlığı tercih edenlerin maruz kaldıkları bazı afetler bulunduğu gibi aynı durum evliliği tercih edenler için de geçerlidir. Hucviri tercihini evlilikten yana kullanan müridin, gönlünü hem Hakk'ın dışındaki varlıklarla hem de nefse ait şehvî isteklerle meşgul etme afetine maruz kalacağından bahseder.²⁴⁸

Tasavvufun maksadı, maddî zenginlikten manevî makamların elde edilmesine kadar kulu Allah'tan engelleyen ve yakini zayıflatıcı hususları hem bedenî terk etmek hem de bunların sevgisini kalpten çıkarmaktır. Bunun için tasavvuf ehli olabildiğince insanlardan ayrı yaşamayı Allah ile ünsiyetin bir işareti olarak görmüşlerdir. Diğer bir deyişle Allah ile ünsiyet etmek isteyen kimsenin insanların sevgisine kalbinde yer vermemesi gerekir. İnsanlarla zorunlu birlikteliğe neden olan en önemli husus evlenip aile sahibi olmaktır. Sufî müellifler aile sahibi olan kimsenin insanlarla birlikte yaşamaktan kaynaklanan afetlere maruz kalmaması için aldığı her nefeste, attığı her adımda Allah ile birlikteliğin farkında olarak hareket etmesi gerektiğini vurgularlar. Dolayısıyla insanlarla birlikte yaşamının getirdiği afetlerden korunmak için sürekli olarak niyetin kontrol edilmesi, Allah'ın rızasının talep edilmesi ve dünyevî olana meyledilmemesi gerekmektedir.

Evlilik hayatında dikkat edilmesi gereken en önemli afetlerden biri, kalbin aile ile sükûnete kavuşması ve bu durumun Hakk'a ibadete engel olmasıdır. Mekki, "Ey

²⁴⁷ Mekki, **a.g.e.**, C.IV, S.445.

²⁴⁸ Hucviri, **a.g.e.**, s.422.

iman edenler! Mallarınız ve çocuklarınız sizi Allah'ı anmaktan alıkoymasın"²⁴⁹ ayetinde mal ve ailenin iki temel özelliğine vurgu yapıldığını dile getirmektedir. Bunlardan ilki insana sürur ve neşe verme özelliği, diğeri ise Allah'ı zikirden alıkoyma özelliğidir. Mekki, eş ve çocukların kişiyi Allah'a ibadetten ve O'nun emirlerini yerine getirmekten alıkoyacağını ifade etmek üzere başka bir ayete yer verir. "Ey iman edenler! Zevcelerinizden ve evlatlarınızdan bir kısmı düşmanınızdır, onlardan sakının"²⁵⁰ Mekki önceki ayette olduğu gibi burada da ailenin insana sürur verme özelliğinden bahsedildiğini öne sürmektedir. Ona göre kalbin aile ile sevinmesi kulu Allah'a yaklaştıracak amelleri işlemekten uzaklaştırır ve O'nun emirlerine aykırı davranmaya sevk eder. Bu da ahirette ceza ve azap sebebidir. Böylece aile o kimse için düşman mesabesinde olmaktadır.²⁵¹ O halde Mekki'nin mal kazanma ve biriktirme ile evlenme hususundaki yaklaşımını söz konusu ayete dayanarak tespit etmemiz mümkündür. Kısacası bir kimse mal ve aile sahibi olduğu halde Allah'la olan bağını muhafaza ettiği ve zikre devam ettiği takdirde dini hayat için engel teşkil etmez. Aksi durumda bu ikisinden uzak durmak dini hayatın selameti için daha uygundur.

²⁴⁹ Münafikun, 63/9.

²⁵⁰ Teğabün, 64/14.

²⁵¹ Mekki, a.g.e., C.II, s.254.

SONUÇ

İlk dönem sufilerinin evlilik ve bekârlığa ilişkin görüşlerini incelediğimiz bu çalışmamızda öncelikle konunun sufiler tarafından ‘kalp istikameti, manevi terakki ve kurbiyet’ gibi tasavvufun maksadını teşkil eden terimler üzerinden ele alındığı, bu yüzden evlilik kadar bekârlığın da dini hayatın yetkinleşmesi ve Allah’a yakınlığın sağlanması hususunda yöntem olarak benimsendiği sonucuna ulaştık. Bu bakış açısı tasavvufi düşüncede evlilik ve bekârlığın başlı başına bir değere sahip olmadığını, salikin kalbinin istikameti ve dininin selameti hangisine bağlıysa onu tercih etmesi gerektiğini ihtiva etmektedir. Bu açıdan evlilik veya bekârlık manevi tecrübeye ve kalbin durumuna bağlı şahsi bir mesele haline gelmektedir. Bu aynı zamanda Hz. Peygamber ve sahabilerin uygulamaları ile birlikte evliliğe teşvik eden pek çok sözüne rağmen bazı sufilerin bekârlığı üstün görmelerini açıklar niteliktedir. Buradan hareketle Sünni tasavvuf yazarlarının evlilik ve bekârlığa dair genel tavrıyla ilgili şöyle bir neticeye ulaştık: Sünni tasavvuf yazarlarının muhalefet ettikleri şey, evlilik ve bekârlığa bir değer atfedilerek kişinin bunlardan birini seçmeye icbar edilmesi ya da seçeneklerin ortadan kaldırılarak mutlak olarak kemalin evlilik veya bekârlıkta olduğunun savunulmasıdır. Ayrıca ilk dönem sufilerinin evlilik ve bekârlığa dair yaklaşımlarını dini hayatın kuşatıcı kavramı olan zühdü merkeze alarak inceledik. Evlilik ve bekârlık meselesi zahidliğin önemli tezahürlerinden birini oluşturduğu için bu konudaki kanaatlerin zühdün mahiyeti ve sınırına dair bakış açısına göre değişiklik gösterdiğini tespit ettik.

Evlilik ve bekârlık meselesine daha yakından bakıldığında zühdün diğer unsurları olan açlık ve kesbin terk edilmesine nazaran farklı bir yapıya sahip olduğu anlaşılmaktadır. Şöyle ki, bazı zahidler helal kazanç yollarının azalmasını ve Müslümanların ticaret anlayışının yozlaşmasını ileri sürerek çalışıp kazanmayı reddetmişlerdi. Bu yönüyle kesb, toplumsal hayatın terk edilmesi ile ilgilidir. Açlık ise bedenin zayıflatılarak ruhun güçlenmesini sağlamak için uygulanan temel riyazet yöntemlerinden biri olduğundan bedene güç veren nefsanî hazların terk edilmesi ile doğrudan ilgilidir. Bekârlığı tercih etmede ise hem bireysel anlamda hazların terki hem de toplumsal hayattan uzaklaşma ve sorumlulukları reddetme söz konusudur. Bundan dolayı evlilik ve bekârlık zühdün diğer unsurlarına göre daha karmaşık bir yapıya sahip olmuştur. Söz konusu karmaşık yapısı gereği din ilimleri ile uzlaşının ön plana

çıkıldığı Sünni tasavvuf döneminde dahi sufi yazarlar tarafından manevi terakki için evliliği terk etmenin bazı durumlarda daha uygun olduğu dile getirilmiştir. Başka bir ifadeyle, bekârlığın evlilikten daha üstün olması Sünni tasavvuf yazarlarının eleştirdiği ve tasavvufun dışında tuttuğu bir görüş olarak değerlendirilmemiştir. Burada belirleyici olan husus, kişinin bekârlığı tercih ederken ne tür bir niyete sahip olduğudur. Sufi yazarlara göre mutlak anlamda cinsellik ve kadın karşıtlığı haricinde meşguliyetleri azaltmak, insanlardan ayrı yaşamak, fakirlik, kadınlara ilgi duymama, bütün vaktini ibadet ve zikre tahsis etme gibi sebeplerle bekârlığı tercih etmede herhangi bir sakınca yoktur. Ayrıca bekârlık ile açlığı mukayese ettiğimizde şöyle bir noktaya da temas etmeye çalıştık: Açlık ve bekârlık zühdün bir unsuru olması bakımından müşterek bir anlama sahipken, tasavvufun gayesini teşkil eden marifetullahı ulaşma konusunda ise farklılaşan bir görünüm arz etmektedir. Yani aç kalmak ile marifetullahı ulaşma arasında doğrudan bir irtibat kurulabilirken bekârlık için aynı durum söz konusu değildir. Dolayısıyla tasavvufî terbiyede açlık bir yöntem olmasına karşın evlilikten ve aile hayatının gereklerini yerine getirmekten uzak durmanın bir yöntem değil, belki gayeye ulaşmak için uygulanan yöntemlerin daha sağlıklı ve hızlı sonuç vermesini kolaylaştıran yardımcı bir unsur olarak kabul edilmesi daha doğru olacaktır.

Sufiler cinselliği kötü gördükleri için mi yoksa evliliğin getirdiği sorumluluklardan kurtulmak için mi bekârlığı tercih etmişlerdir? Hazlardan uzak durmak veya cinselliği reddetmek görebildiğimiz kadarıyla evlilikten uzak durmanın nedenlerinden sadece birisidir. Diğer bir ifadeyle aile hayatından uzak duranlar bunu sadece bedeni hazlar ile manevi terakki arasındaki karşıtlık ilişkisi ile açıklamazlar. Evlilik hayatına mesafeli yaklaşan sufiler, evlenen kimsenin masivaya yönelmesinin ve dünyaya bağlanmasının daha kolay olacağını düşündükleri için çözümü bekârlıkta bulmuşlardır.

Sufi yazarların ortak kanaatine göre nefsin etkisinde kalan ve harama düşmesi kesin olanların mutlaka evlenmesi gerekir. Buna karşın sulûkünde mesafe kat etmiş kemal sahibi kimselerin ise iki yoldan birini tercih edebilecekleri ifade edilmiştir. Önemli olan tercih edilen halin gereklerini yerine getirmektir. Bu bakımdan ilk tasavvuf yazarlarının evlilik ve bekârlık konusunda daha esnek ve kişinin tercihinin ön planda olduğu bir bakış açısı geliştirdiklerini görmekteyiz.

Araştırmamızda dikkat çektiğimiz önemli noktalardan biri de meselenin Sünni tasavvuf yazarları tarafından adab bahsi ile ilişkilendirilerek ele alınmasıdır. Edeplere uygun hareket etmenin iki temel husus ile doğrudan ilgili olduğunu söyleyebiliriz. Birincisi, tasavvufun kendi iç meselesi olarak ahlaklanmanın ne şekilde gerçekleşeceğine dair kaidelerin ortaya konulması, diğeri ise sufilerle onlara benzemeye çalışan ibahi hareketlerin adaba riayeti ölçü almak suretiyle kesin hatlarla birbirinden ayrıştırılmasıdır. Sufi yazarların her iki halde de dikkat etmesi gereken adab kurallarından bahsetmeleri, dini hayatın istikamet üzere devam etmesinin bu edeplere uygun bir hayat yaşamakla mümkün olacağını düşünmelerinden kaynaklanmaktadır.

KAYNAKÇA

Abdulvehhab Şarani:	Tabakatu'l-Kübra , tahkik: Ahmed Abdurrahim es-Sayi', Mektebetü's-Sekafetü'd-Diniyye, Kahire, 2005.
Abdurrauf Münavi:	Kevakibu'd-Dürriye , tahkik: Muhammed Edib el-Cadir, Daru's-Sadır, Beyrut.
Abdurrahman Cami:	Nefehatü'l-Üns Evliya Menkıbeleri , Tercüme ve şerh: Lamii Çelebi, hazırlayanlar: Mustafa Kara, Süleyman Uludağ, Marifet Yayınları, İstanbul, 1995.
Adanır, Sultan:	İlk Dönem Sufilerinde Bir Nefs Terbiye Yöntemi Olarak Açlık , Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2016.
Ahmed b. Hanbel:	Kitabu'z-Zühd , çev. Mehmed Emin İhsanoğlu, İz Yayıncılık, İstanbul, 1993.
Alexandar Knysh:	Tasavvuf Tarihi , çev. İhsan Durdu, Ufuk Yayınları, İstanbul, 2011.
Annemarie Schimmel:	İslam'ın Mistik Boyutları , çev. Ergun Kocabıyık, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2012.
Ateş, Süleyman:	Cüneyd-i Bağdadi; Hayatı, Eserleri ve Mektupları , Yeni Ufuklar Neşriyat.
Aydınlı, Abdullah:	"Ebu'd-Derda", DİA , X, s. 310-311.
Aykut Said, vd.:	Sahabeden Günümüze Allah Dostları , 1.cilt, Sebat Yayınları
Baktır, Mustafa:	"Suffe", DİA , XXXVII, s.469-470.

Başer, Hacı Bayram:	Şeriat ve Hakikat Tasavvufun Teşekkül Süreci , Klasik Yayınları, İstanbul, 2017.
Başer, Hacı Bayram:	Ebu Nasr Serrac et-Tusi'nin Tasavvuf Anlayışı , Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2009.
Başer, Hacı Bayram:	Kalpplerin Makamları (Büyük sufilerden seçme metinler), Hayy Kitap.
Çift, Salih:	Hakîm Tirmizi ve Tasavvuf Anlayışı , İnsan Yayınları, İstanbul, 2008.
Demirli, Ekrem:	Zahiri İlimlerin Otoritesi Karşısında Tasavvufun Meşruiyet Arayışı , İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, sayı:15 yıl:2007.
Demirli, Ekrem:	İbnü'l-Arabi Metafiziği , Sufi Kitap, 2.baskı, İstanbul, 2016.
Ebu Abdurrahman Sülemi:	İlk Zahid ve Sufiler Tabakatu's-Sufiyye , çev. Abdurrezzak Tek, Bursa Akademi, Bursa, 2018.
Ebu Nasr Serrac:	el-Lüma' İslam Tasavvufu , çev. Hasan Kamil Yılmaz, Erkam Yayınları, İstanbul, 2016.
Ebu Said Harraz:	Kitabu's-Sıdk: Doğruluk Kitabı , çev. Hacı Bayram Başer, Hayy Kitap, İstanbul, 2013.
Ebu'l-Ala el-Afifi:	İslam'da Manevi Hayat , çev. Ekrem Demirli-Abdullah Kartal, İz Yayıncılık, İstanbul, 2015.
Ebu'l-Ferec İbnü'l-Cevzi:	Sıfatu's-Safve , tahkik: Halid Mustafa Tartusi, Daru'l-Kitabi'l-Arabi, Beyrut Lübnan, 2012.
Ebu'l-Ferec İbnü'l-Cevzi:	Şeytanın Ayartması Telbisu İblis , ed. Said Aykut, çev. Savaş Kocabaş, Elif Yayınları, İstanbul, 2003.

Ebu'n-Necib Sühreverdi:	Adabu'l-Müridin Yol Ahlakı , çev. Süleyman Gökbulut, Büyüyenay Yayınları, İstanbul, 2014.
Feridüddin Attar:	Evliya Tezkireleri , çev. Süleyman Uludağ, Kabalcı Yayıncılık, İstanbul, 2012.
Hakîm Tirmizi:	Riyazetü'n-Nefs: Metafizik Mutluluk Nefs Terbiyesi ve İlahi Neşe , çev. Hacı Bayram Başer, Hayy Kitap, İstanbul, 2013.
Hakîm Tirmizi:	Kalbini Bul , çev. Hacı Bayram Başer, İstanbul, 2013.
Hakîm Tirmizi:	Allah'a Yakınlığın Dereceleri , çev. Mehmet Zahit Tiryaki, Hayy Kitap, İstanbul, 2013.
Hakîm Tirmizi:	Edep Ya Hu , çev. Mehmet Zahit Tiryaki, Hayy Kitap, 2.baskı, İstanbul, 2016.
Haris b. Esed el-Muhasibi:	Nefs Muhasebesinin Temelleri , çev. Şahin Filiz-Hülya Küçük, İnsan Yayınları, 5.baskı, İstanbul, 2014.
Haris b. Esed el-Muhasibi:	Nefsin Terbiyesi , çev. Mehmet Zahit Tiryaki, Hayy Kitap.
Hucviri:	Hakikat Bilgisi , haz. Süleyman Uludağ, Dergâh Yayınları, 4.baskı, İstanbul, 2014.
Kelabazi:	Doğuş Devrinde Tasavvuf , çev. Süleyman Uludağ, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2014.
Abdulkerim Kuşeyri:	Kuşeyri Risalesi , çev. Dilaver Selvi, Semerkant Yayınları, İstanbul, 2016.

Margaret Smith:	Rabia Bir Kadın Sufi , çev. Özlem Eraydın, İnsan Yayınları, 5.Baskı, İstanbul, 2016.
Ebu Talib el-Mekki:	Kalplerin Azığı (Kutu'l-Kulüb), 1-4.cilt, çev. Yakup Çiçek-Dilaver Selvi, Semerkant Yayınları, İstanbul, 2016.
Sehl b. Abdullah Tüsteri:	Tefsiru't-Tüsteri , Ta'lik ve Haşiye: Muhammed Basil Uyunu's-Sud, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut-Lübnan, 2002.
Şihabüddin Sühreverdi:	Gerçek Tasavvuf (Avarifu'l-Maarif) çev. Dilaver Selvi, Semerkand Yayıncılık, 11.baskı, İstanbul, 2016.
Uludağ, Süleyman:	Sufi Gözüyle Kadın , İnsan Yayınları, 6.baskı, İstanbul, 2014.
Yılmaz, Hasan Kamil:	Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar , 18.basım, İstanbul, 2014.
Yılmaz, Hasan Kamil:	Tasavvufi Açıdan Ashab-ı Suffa , Tasavvuf İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi.

EKLER

Bekâr yaşadığı halde Bîşr Hafî'nin kendisini rüyada görenlere “Çok yüksek mertebelere çıktım ama yine de evlilerin derecesine ulaşamadım” dediği rivayet edilir. Çok evlendiği için eleştirilen bir sufi kalp huzurunu ancak bu sayede bulduğunu söyleyerek kendini savunmuştu.²⁵² Onu (İbn Semmak) ölümünden sonra rüyada görüp ulu ve yüce Allah sana nasıl muamele etti diyenlere cevaben dedi ki: “Hep güzel kabul etti, hil’at giydirdi, ikramda bulundu. Ama kendilerini zahmete ve meşakkate sokup aile yükünü çeken zümre kadar şerefli hiçbir zümre görmedim.”²⁵³

Bîşr’i öldükten sonra rüyada görürler ve halini sorarlar. Der ki: “İlliyyunda yetmiş derece yükseldim; Peygamberlerin makamlarına çok yaklaştım, ancak evlilerin derecelerine erişemedim.” Rabbim bana hitap ederek buyurdu ki: “Ey Bîşr! Huzuruma bekâr olarak gelmenden hoşlanmadım.” Kendisine Ebu Nasr et-Temmar’ın durumunu soranlara şöyle der: “Benden yetmiş derece yukarıya yükseltildi.” Kendisine “Hangi ameli ile yükseltildi; hâlbuki biz seni ondan üstün görüyorduk!” diye sorulunca “Ailesine ve kız çocuklarına gösterdiği sabrı sayesinde” dedi.²⁵⁴

Abdullah b. Mübarek düşmanla cihad etmekte olan arkadaşlarına şöyle der: “Şu anda yaptığımız amelden daha faziletli bir amel biliyor musunuz?” Arkadaşları “Hayır bilmiyoruz. Bu yaptığımız amel, Allah yolunda cihat ve O’nun düşmanları ile savaşımdır. Hangi şey bundan daha faziletli olabilir?” diye sordular. Abdullah b. Mübarek: “Fakat ben bundan daha faziletli bir amel biliyorum” dedi. Arkadaşları “Nedir o?” diye sorduklarında şöyle dedi: “Çoluk çocuğu bulunan iffetli bir kimsenin yaptıklarıdır. Bu kişi gece kalkar, çocuklarının üzerleri açılmış mı diye bakar, açılanların üzerini örter, üşüyenleri kendi elbiseleri ile sarar. İşte bu kişinin ameli bizim Allah yolunda yaptığımız şu cihattan daha faziletlidir.”²⁵⁵

²⁵² Süleyman Uludağ, **Sufi Gözüyle Kadın**, s.28.

²⁵³ Feridüddin Attar, **Evliya Tezkireleri**, s.274.

²⁵⁴ Ebu Talib el-Mekki, **Kalplerin Azığı**, C.IV, s.416.

²⁵⁵ Mekki, **a.g.e.**, C.IV, s.442.

Adamın biri Bişr'e "Fakirlik ve çoluk çocuğumun kalabalık olması sebebiyle büyük sıkıntı içindeyim. Bana dua buyurun" deyince Bişr ona şöyle dedi: "Ailen sana 'Evde ne ekmek ne de un kaldı, hepimiz açız!' dedikleri zaman, sen benim için Allah Teâlâ'ya dua ediver. Çünkü bu halde yapacağın dua benim yapacağım duadan daha faziletlidir."²⁵⁶

Bir abid kendisini tamamen ibadete vermişti. Öyle ki, zamanındaki insanların en yüksek derecesine ulaşmıştı. Onun bu durumu devrindeki Peygambere zikredilince, Peygamber "Eğer bir sünneti terk etmeseydi ne güzel bir adam olurdu!" dedi. Bu söz abide ulaştı. Abid bundan çok etkilendi ve meseleye önem verip: "Ben o sünneti terk etmişken ibadetim bana fayda vermez" diyerek hemen Peygamber'in yanına geldi ve terk ettiği sünnetin ne olduğunu sordu. Peygamber de "Evet, sen evlenmeyi terk ettin." Bunun üzerine abid, "Ben evliliği haram saydığım için terk etmedim. Ancak hiçbir şeye sahip olmadığım için buna yanaşamadım. Ben insanlara yük olan, onun bunun verdiği ve getirdiği ile geçinen birisiyim. Bu halimle hakkını ödeyemeyip bir kenara iteceğim yahut türlü sıkıntılar içinde kıvrandıracağım bir kadınla evlenmemi uygun görmedim" dedi. Peygamber ona "Seni evlenmekten men eden sadece bunlar mı?" diye sordu. Abid "Evet" dedi. Peygamber de "Seni kızım ile evlendiriyorum" dedi ve kızıyla evlendirdi.²⁵⁷

Adamın biri âlimlerden birine "Allah Teâlâ bana her türlü ameli işlememi nasip etti" diyerek kendisine bahşedilen nimetler arasında hac, cihad ve diğer ibadet çeşitlerinin bulunduğunu söyledi. Âlim "Peki, seçkin veliler zümresinin ameli nerede?" diye sordu. Adam "Ebdal zümresinin ameli nedir?" diye sorunca, âlim "Helalinden kazanmak ve ailesinin nafakası için harcamak" dedi.²⁵⁸

Anlatıldığına göre salihlerden biri kendisine yapılan evlilik tekliflerini zamanı bahane ederek geri çeviriyordu. Bir gün uykusundan uyanıp geldi ve "Beni evlendirin!" dedi. Kendisine kararındaki bu değişikliğin sebebini soranlara şöyle dedi: "Allah Teâlâ ya bana bir evlat ihsan eder veya ya da benim ruhumu alır. Bu durumda çocuğum da benim için ahirete önceden gönderilmiş bir hayır olur." Daha sonra bu

²⁵⁶ Mekki, **a.g.e.**, C.IV, s.442.

²⁵⁷ Sühreverdi, **Gerçek Tasavvuf**, s.214-215.

²⁵⁸ Mekki, **a.g.e.**, C.IV, s.442.

söylediklerini şöyle açıkladı: “Rüyamda kıyametin kopmuş olduğunu gördüm. Herkes gibi hesaba çekilmek için bekleyenlerin arasında ben de vardım. Burada susuzluktan boynum kırılacak gibiydi. Benim gibi bütün mahşer halkı da güneşin ve hararetin şiddetinden dolayı aşırı susuzluk ve büyük sıkıntı içindeydi. Bizler bu durumda iken bir kısım çocuk topluluğun içinden ayrıldı. Üzerlerinde nurdan havlular, gümüşten ibrikler ve altından taslar vardı. Bunlar topluluğun içindeki insanlara su veriyorlardı. Topluluğun arasında geziyorlar, çoğuna su vermiyorlardı. Bunlardan birine elimi uzatarak “Bana da bir tas verin, susuzluktan kırıldım” dedim. Bana “Aramızda senin çocuğun yok! Biz babalarımıza su veririz” dediler. Onlara “Siz kimsiniz?” diye sordum. Bana “Bizler Müslümanların küçük yaşta ölmüş çocuklarıyız” diye cevap verdiler.²⁵⁹

Âlimlerden biri bize şunu anlattı: Abidlerden birinin hanımı vardı. Bu kimse hanımının haklarını gözetmede gayet titiz davranmaktaydı. Bu durumunu hanımı vefat edinceye kadar sürdürdü. Dostları kendisine tekrar evlenmesi için teklifte bulundular. Fakat o bunu reddetti ve “Tek başına yaşamak kalbim için daha rahat ve himmetimi toplamam için daha faydalıdır” dedi. Abid bundan sonrasını şöyle anlatır: Hanımının vefatından sonra bir hafta geçince bir rüya gördüm. Rüyamda göklerin kapıları açılmış, bazı insanlar oradan aşağı inerek havada yürüyüp gidiyorlar ve birbirlerini takip ediyorlardı. Yukarıdan inenlerin her biri bana bakıyor ve arkasındakine dönerek “İşte o uğursuz adam!” diyor o da “evet” diye karşılık veriyordu. Üçüncüsü yine “İşte o uğursuz adam!” diyor, dördüncü de aynı şekilde “evet” diye karşılık veriyordu. Hepsi de bana işaret ediyordu. Onların bu tavrı benim zoruma gitti. Bunun sebebini öğrenmek istedim ve en son gelene sormak istedim. En son gelen bir çocuk idi. Ona “Sizin işaret ettiğiniz uğursuz adam kim?” diye sordum. Bana “Sensin” dedi. Ben bunun sebebini sorunca dedi ki: “Biz senin amellerini Allah Teâlâ yolunda cihad edenlerin amellerinin yanına çıkarıyorduk. Ancak cuma gününden beri cihaddan geri kalanların amellerinin konulduğu yere amellerini koymamız emredildi. Bunu gerektirecek ne işlediğini bilmiyoruz.” Abid bu rüyayı gördükten sonra dostlarına

²⁵⁹ Mekki, **a.g.e.**, C.IV, s.420.

“Beni evlendirin, beni evlendirin!” demeye başladı. Bundan sonra sürekli olarak yanında bir, iki veya üç hanım bulunurdu.²⁶⁰

Abdullah b. Mübarek çok evlilik yapan biri idi. Hatta sürekli iki ya da üç hanımı olmuştur. Çok evlenmesi yüzünden kendisini kınadılar, o da kendisini kınayanlara: “Sizden biriniz Allah Teâlâ’nın huzurunda durduğunda veya ibadete yöneldiğinde hiç kalbine şehvi düşünceler geldiği ve bu düşüncelerin kendisini meşgul ettiği oluyor mu?” diye sordu. Onlar: “Evet, bu durum çok oluyor” dediler. Abdullah b. Mübarek onlara şöyle dedi: “Eğer sizin yaşadığınız o hali bütün ömrüm boyunca bir defa yaşamayı göze almış olsaydım, ben de evlenmezdim. Ama ben, ibadetim ve manevi halimde beni meşgul edecek bir şehvi düşünce kalbime geldiği anda, hemen hanımlarıma gidip ihtiyacımı görür ve o düşünce kalbime yerleşmeden silip atarak ibadetime dönerim. Kırk seneden beri kalbimde bir günah düşüncesi beni meşgul etmedi.”²⁶¹

Âlimlerden biri cahil birinin sufileri kötülediğini işitti. Ona “Be hey adam! Senin sufilerde gördüğün eksiklik nedir?” diye sordu. Adam “Çok yiyorlar” dedi. Âlim “Şayet sen de onlar gibi uzun süre aç kalsaydın onlar gibi yerdin” dedi ve “Başka ne var?” diye sordu. Adam “Çok evleniyorlar” dedi. Âlim “Eğer sen de namusunu onlar gibi korusaydın onlar gibi çok evlenirdin” dedi. Ardından “Başka bir şey var mı?” diye sordu. Adam “Sema yapıp kaside dinleyip duruyorlar” dedi. Âlim de “Onların sahip olduğu düşünceye sen de sahip olsaydın onların dinlediklerini sen de dinlerdin” dedi.²⁶²

Menkıbeye göre Ebu’l-Hasan Harakani’nin (v.425) şöhretini duyan İbn Sina kendisini ziyaret için Harakan’a gelir ve evinin önünde şeyhin karısıyla karşılaşır. Şeyh Ebu’l-Hasan’ı ziyaret etmek istediğini söyler. Karısı, “Ebu’l-Hasan odun getirmek için dağa gitti. O zındığı görüp de ne yapacaksın” diye söze başlar, kocasına veryansın eder, aleyhinde söylemedik söz bırakmaz. Fakat şeyhi görmeye kararlı olan İbn Sina dağa giderken bir adamın odunu aslanın sırtına yükleyip gelmekte olduğunu görür. Görüşmek istediği şeyhin o zat olduğunu anlar. “Ya şeyh, bu ne hal?” diye sorar.

²⁶⁰ Mekki, **a.g.e.**, C.IV, s.444-445.

²⁶¹ Mekki, **a.g.e.**, C.IV, s.413.

²⁶² Mekki, **a.g.e.**, C.IV, s.413.

Şeyh cevap verir: “Biz o kurdun yükünü çekmeseydik, bu aslan bizim yükümüzü çekmezdi.” der.²⁶³

Bir topluluk Hz. Yunus’un ziyaretine geldi. Yunus onları misafir edip ağırladı. Misafirler evde iken o, sürekli eve girip çıkmaya başladı. Bu esnada hanımı sürekli olarak dili ile Hz. Yunus’a sataşıyor ve eziyet ediyordu. Ama o bu sataşma ve dil uzatmalara hiç aldırmadan misafirlerini ağırlıyordu. Gelen misafirler bu duruma şaşırdılar ve Yunus’a bunun sebebini sordular. Şu cevabı verdi: Ben Rabbime: “Ey Rabbim! Bana ahirette vereceğin cezayı dünyada peşin olarak ver” diye niyazda bulundum. Allah Teâlâ da bana: “Senin cezan falanın kızı olan kadındır. Onunla evlen” dedi. Ben de onunla evlendim. Gördüğünüz gibi ona sabrediyorum.”²⁶⁴

Ebu Said b. Arabi anlatmıştı: Ebu Ahmed Kalansi’nin ilginç bir evlenme sebebi vardı. Müritlerinden bir genç bir dostunun kızıyla nişanlanmıştı. Nikâh zamanı gelince bu genç evlenmekten vazgeçti. Kızını bu delikanlı ile evlendirmek isteyen adam da mahcup oldu. Ebu Ahmed bu durumu görünce “Sübhanallah, adam seni kızıyla evlendirmek istiyor, sen imtina ediyorsun. Madem öyle nikâhı Ebu Ahmed’e (kendisini kastediyor) kıyın” dedi. Kızın babası Ebu Ahmed’i alnından öptü ve dedi ki: “Bilemiyorum, benim için senden daha değerli bir damat, kızıma da senden değerli bir eş bulunabilir mi?” Ebu Said’in belirttiğine göre bu kızcağız otuz yıl kadar bakire kalarak Ebu Ahmed’in yanında kalmıştır.²⁶⁵

Biri şöyle anlatmıştır: Bir yolculuk esnasında yaşı iyice ilerlemiş bir ihtiyar gördüm. Ona durumunu sordum, şöyle anlattı: “Ben gençliğimde amcamın kızına âşık olmuşum. Aynı şekilde o da beni seviyordu. Nasip oldu, kendisiyle evlendim. Gerdek gecesi beraberce, “Gel, bu gece bizi kavuşturan Allah Teâlâ’ya şükredelim” dedik ve o geceyi namaz kılarak geçirdik. Birbirimiz için vakit ayıramadık. İkinci gece de aynı şekilde söyledik ve o geceyi de namaz kılarak geçirdik. Bu yetmiş yahut seksen sene devam etti. Her gece aynı durumdayız.”²⁶⁶

²⁶³ Süleyman Uludağ, **a.g.e.**, s.30.

²⁶⁴ Mekki, **a.g.e.**, C.IV, s.408.

²⁶⁵ Ebu Nasr es-Serrac, **İslam Tasavvufu**, s.227.

²⁶⁶ Hucviri, **Hakikat Bilgisi**, s.422-423; Abdulkarim Kuşeyri, **Kuşeyri Risalesi**, s.370.

Semnun Muhib'in ömrünün sonlarında sünnete tabi olmak maksadıyla evlenmek isteyişi, evliliğinden bir kız çocuğunun vücuda gelmesi, Semnun'un kızına kalbi alaka duymasından ötürü rüyada ikaz edilmesi, bunun üzerine rüyada kızıdan kurtulmayı talep etmesi ve uyandıktan sonra kızın damdan düşerek öldüğünü işitmesi.²⁶⁷

Anlatıldığına göre Feth Mevsili (v.170) küçük çocuğunu kucağına aldı ve öpüp bağrına bastı. Hatiften bir sesin kendisine şunları söylediğini duydu: "Ya Feth! Bizimle birlikte bir başkasına daha sevgi beslemekten hayâ etmiyor musun?" Feth bu olaydan sonra hiçbir çocuğunu öpmediği söylemektedir.²⁶⁸

Naklederler ki Sehl b. Abdullah'ın bir çocuğu dünyaya gelmişti. Çocuk ne zaman annesinden bir şey istese annesi ona: Bunu Allah'tan iste, derdi. Bunun üzerine çocuk mihraba gider ve secde için yere kapanırdı. Bu sırada annesi oğlunun arzu ettiği şeyi hazırlar ve gizlice önüne koyardı. Çocuk bunun annesi tarafından kendisine verilmiş olduğunu bilmezdi. Onun için Hakk'ın dergâhına avdet ederdi. Bir gün medreseden geldi. Annesi evde değildi. Seccade üzerine secde etti. Hak Teâlâ da ona lazım olan şeyi peyda etti. Annesi eve gelip oğlunu bu vaziyette görünce "Yavrum, bu nereden geldi?" diye sordu. Çocuk cevap verdi: "Her zamanki yerden!"²⁶⁹

Anlatıldığına göre Muhammed b. Ali Kassar'ın hanımı ve çocukları varmış. Müridlerinin yanında bulunduğu bir sırada bir kız çocuğu şöyle seslenmiş: "Ey semanın Rabbi! Üzüm istiyoruz." Muhammed b. Ali gülmüş ve demiş ki: "Ben onları kendi istediklerini Allah'tan isteyecek bir biçimde eğittim. Bu yüzden benden değil Allah'tan isterler."²⁷⁰

Ebu Şuayb Berasi'nin bir kulübesi varmış. Devrin hanımlarından biri kendisine gelip: "Ben nikâhlanıp sana hizmet etmek istiyorum" demiş. Kadın bütün dünyalıklarından geçip Ebu Şuayb ile evlenmiş. Kadın kulübeden içeri girerken bir döşek parçası görüp demiş ki: "Sen onu buradan dışarı çıkarmadıkça ben içeri girmem. Sen değil misin bize yeryüzü insanoğluna: Bugün sen benimle arana bir perde

²⁶⁷ Attar, **a.g.e.**, s.465-466.

²⁶⁸ Serrac, **a.g.e.**, s.228.

²⁶⁹ Hucviri, **a.g.e.**, s.423.

²⁷⁰ Serrac, **a.g.e.**, s.227.

koyuyorsun ama yarın benim karnıma gireceksin, hitabıyla bizlere nasihatte bulunan! Ben bugün yerle arama bir şey girmesini istemiyorum.” Kadının bu sözleri üzerine Ebu Şuayb döşek parçasını alıp dışarı fırlatmış. Ardından da kadına “haydi gir” demiş. Kadın da girmiş. Bu çift yıllarca burada ibadet etmişler ve bu hal üzere ölmüşler.²⁷¹

Rabia Binti İsmail Ahmed b. Ebi'l-Havari'ye evlenme teklifinde bulundu. Ahmed kendisini ibadete verdiği için bu teklif ile ilgilenmedi. Fakat Rabia evlenme teklifinde ısrarla devam edince kadına şöyle cevap verdi: “Ey kadın! Ben kendimi ibadete vermiş biriyim, benim kadınlarla ilgilenecek vaktim yok!” Bu sözler üzerine Rabia şöyle dedi: “Ey kişi! Benim kendi meşguliyetim senin söylediğin meşguliyetten daha yoğun! Ayrıca bende erkeklere karşı bir arzu da yok. İşin aslı; vefat eden kocamdan bana üç yüz bin dinar miras kaldı. Bu helal paradır. Ben de seninle evlenmek suretiyle bu parayı sana ve dostlarına harcamak istedim. Zira senin salih bir zat olduğunu biliyorum. Böylece Allah'ın rızasını kazanmaya yönelik bir yola girmiş olurum.” Rabia'dan bu sözleri duyunca “Bu konuyu üstadıma danışayım” dedi. Sonra hocası Ebu Süleyman Darani'ye geldi ve kadının söylediklerini aktardı. Hocası, dostlarını evlilikten sakındırmakta ve “Dostlarımızdan kim evlendiyse sonunda değişime uğradı” demektedir. Kadının söyledikleri kendisine anlatılınca başını ellerinin arasına aldı ve bir süre düşündü. Sonra başını kaldırdı ve şöyle dedi: “Ey Ahmed! Bu hanımla evlen, çünkü bu Allah Teâlâ'nın veli kullarından biridir. Bu sözler siddıkların sözlerine benziyor.” Hocasının bu sözleri üzerine Ahmed bu salih hanım ile evlendi. Bu hanım kalp ehli biriydi. Sufi hanımlardan biri olup sufiler manevi halleri ile ilgili konuları gelip ona sorarlardı. Ahmed de bazı meseleleri ona getirirdi.²⁷² Rabia Ahmed'e nefis yemekler yapar, yedirir, içirir, sonra da: “Hadi, güçlü kuvvetli olarak eşlerine git” derdi. Söz ve menkıbelerinin ravisi olan eşi Ahmed anlatıyor: “Ne zaman onun yüzüne bakacak olsam, sufi dostlarla sohbet ederken hissettiğim heyecandan daha fazla heyecan hissederdim.” Eşini çok seven Rabia bir gün ona: “Ben seni eş sevgisiyle değil, dost sevgisiyle seviyorum. Hizmet edeyim diye sana talip oldum. Servetimi senin ve dostların için harcamak istiyorum.” demişti.²⁷³

²⁷¹ Serrac, **a.g.e.**, s.228.

²⁷² Mekki, **a.g.e.**, C.IV, s.438-439.

²⁷³ Süleyman Uludağ, **a.g.e.**, s.57.

Seleften biri ailesini bırakıp cihada katılmak istedi. Ancak adamın dostları onun cihada katılmasını istemediklerinden adamın ailesine gelerek “Kocanın gitmesine neden izin veriyorsun? Size hiçbir nafaka bırakmadan gidiyor, sizleri yalnız bırakıyor ve ne zaman geleceği de belli değil” dediler. Bu sözler üzerine kadın: “Ben onu bildim bileli rızık verici değil rızık yiyici biridir. Rızık yiyici gitse de rızık verici olan bakidir. Bu durum karşısında, çıkmış olduğu hayır yolunda önünü keserek uğursuzluk yapmam istemem” dedi.²⁷⁴

Bayezid-i Bestami: “Benim pirim bir kadındır.” dedikten sonra şöyle anlatır: “Bir kere bir kadının heybesini bir aslana taşıtmak istedim. Kadın bunun hem zulüm, hem aptallık olduğunu söyleyerek beni uyardı. Bu sözüyle benim pirim oldu.”²⁷⁵

Kendisine evlenme teklif eden Abdolvahid b. Zeyd’e Rabia önce darılmış, sonra barışınca şöyle demişti: “Ey şehvetine yenik düşen kişi! Git kendin gibi birini bul ve evlen, bende şehvet ve cinsellik aracı olabilecek ne gördün?” Yüklü bir meblağ karşılığı evlenme teklifinde bulunan Basra Valisi Muhammed b. Süleyman el-Haşimi’ye şöyle demiştir: “Ne malı, ne de bana köle olmanı isterim, bir an bile olsa, Allah’tan beni alıkoyacak bir şeye asla yanaşmam.”²⁷⁶

Basra emiri Muhammed b. Süleyman yüz bin dinar mihr karşılığında Rabia ile evlenmek istedi ve kendisine “Her ay, on bin dinar maaşım var; onu da sana veririm.” dedi. Buna karşın Rabia ona şu cevabı yazıp gönderdi: “Benim kölem olsan, bütün varlığını bana versen, yine de sana evet demem. Zaten beni çok kısa da olsa Allah’ı anmaktan alıkoydun.”²⁷⁷

Hasan-ı Basri ile Rabia hakkında şöyle bir menkıbe anlatılır: Rabia Basralı sufilerin ısrarı üzerine evlenmeyi kabul eder ve en bilgililerinin kim olduğunu sorar. Onlar: “En bilgilimiz Hasan-ı Basri’dir” derler. Bunun üzerine Rabia kendisine dört soru soracağını ve bu soruları bildiği takdirde kendisiyle evleneceğini söyler. Bu dört soru şunlardır: 1-Öldüğümde hükmüm ne olacak, Müslüman mı kâfir mi gideceğim? 2-Kabre konduğumda Münker ve Nekir beni sorguladığında cevap verebilecek

²⁷⁴ Mekki, **a.g.e.**, C.IV, s.438.

²⁷⁵ Süleyman Uludağ, **a.g.e.**, s.51.

²⁷⁶ Süleyman Uludağ, **a.g.e.**, s.101-102.

²⁷⁷ Mekki, **a.g.e.**, C.III, s.241.

miyim? 3-Ahirette insanlar toplandığında, amel defterleri dağıtılırken kimileri onları sağdan, kimileri soldan alacak. Ben sağdan mı soldan mı alacağım? 4-Ahirette kimileri cennete kimileri cehenneme çağırılırken ben hangi topluluktan olacağım?’ Hasan bu sorulara her defasında “Bu yalnızca Allah’ın bildiği sırlardandır” cevabını verdi. Ardından Rabia ona, “Öyleyse kafamda beni meşgul eden bu dört soru olduğu müddetçe beni meşgul edecek bir kocayı ne yapayım!” şeklinde karşılık verdi.²⁷⁸

Başka bir menkıbe yine Hasan-ı Basri’nin evlenme teklifini öykü eder. Rabia’nın cevabında aynı duygu hissedilir. Hasan: “Seninle nişanlanıp evlenmeyi arzu ediyorum” der. Rabia cevap olarak şunu söyler: “Nikâh, vücudu olanlar için geçerlidir. Ben nefisten geçtiğim için bende vücut kalmadı. Benim varlığım O’nda, Onunlayım. Ben O’nun buyruğunun gölgesiyim. Nikâh benden değil O’ndan sorulmalı.”²⁷⁹

Anlatılmıştır ki, bir adam Meymun b. Mihran’ın kızını istedi. Meymun ona “Kızımı sana uygun bulmuyorum” dedi. Adam niçin diye sordu. Meymun “Çünkü o süs ve zinet istiyor” dedi. Adam “Onun istedikleri bende var” deyince Meymun “O zaman seni ona uygun bulmuyorum” diye cevap verdi.²⁸⁰

Ahmed b. Muhammed Fergani şunları anlatmıştır: Abbas b. Mühtedi bir kadınla evlendi. Gerdek gecesi olunca içine bir pişmanlık geldi, kadına yaklaşmak istediği zaman bundan sakındırıldı. Bunun üzerine o da cimadan vazgeçti ve odanın dışına çıktı. Üç gün sonra kadının kocasının bulunduğu ortaya çıktı.²⁸¹

Hucviri der ki: “Maveraünnehir’de bana arkadaşlık etmiş olan Ahmed b. Hammad Serahsi saygıdeğer ulu bir er idi. Kendisine “Evlenmeye ihtiyacın ve isteğin var mıdır” diye sorulunca, “hayır” diye cevap vermişti. Niçin, denilince şöyle cevap vermiştir: “Halim itibariyle ya kendimden gaip oluyorum veya kendimle hazır oluyorum. Gaybet halinde olduğum zaman iki cihan hatırıma gelmez. Huzur halinde iken kendi nefsimi öyle bir vaziyette bulundururum ki, bu durumda nefsim bir somun

²⁷⁸ Margaret Smith, **Rabia Bir Kadın Sufi**, s.46-47.

²⁷⁹ Margaret Smith, **a.g.e.**, s.48.

²⁸⁰ Ebu’n-Necip Sühreverdi, **Adabu’l-Müridin Yol Ahlakı**, s.153.

²⁸¹ Kuşeyri, **a.g.e.**, s.672.

ve ekmek bulsa bin huri bulmuş sayar. İmdi, her istediğin şeyle kalbi meşgul etmek büyük bir şeydir. Dikkatli ol!”²⁸²

Bir gün kadının biri Hasan-ı Basri’ye gelip kocasını şikâyet etmiş, yana yakıla onun sadakatsizliğinden söz etmişti. Yüzü ve elleri açık olan bu kadın, örtünme uyarısında bulunan Hasan’a dedi ki: “Ben bir yaratılmışın sevgisi sebebiyle kendimden o kadar geçmişim ki örtünmediğimin farkında değilim. Yaratıcıyı sevdiğini iddia eden biri olarak sen de açık yerlerimi görmesen olmaz mı?”²⁸³

Rabia anlatıyor: “Rasulullah’ı rüyamda gördüm. Dedi ki: “Beni seviyor musun?” Dedim ki: “Ya Rasulallah, seni kim sevmez ki! Ancak Hakk’ın muhabbeti beni öylesine kuşatmıştır ki, O’ndan başkasına ait bir sevgiye veya nefrete gönlümde yer kalmamıştır.”²⁸⁴

²⁸² Hucviri, **a.g.e.**, s.425.

²⁸³ Süleyman Uludağ, **a.g.e.**, s.102.

²⁸⁴ Attar, **a.g.e.**, s.105.